TOPLUMSAL

Tarih

200
AĞUSTOS
2010

Tarih Dizin

Toplumsal Tarih
1-200
Dizin-CD

1910'da gerçekleşen

Büyük köpek itlâfı

İrvin Cemil Schick'ten İstanbul, mekân, insanlar ve hayvanlar üzerine... sayfa 22

İpek Çalışlar ile;
Halide Edib söyleşisi
Aydan Çelik
Cansu Kılınçarslan

Almanya Postdam'da
Enver Paşa Köprüsü
Malte Fuhrmann

Antik çağlar, tarih ve tarihçi
Taner Timur

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMIŞTIR | Fiyatı: 6,00 TL (KDV DAHİL)

ISSN 1300-7025-9-3

Mete Tunçay-Edhem Eldem söyleşisi

200.sayı vesilesiyle
Akademi, tarih ve tarih dergiciliği

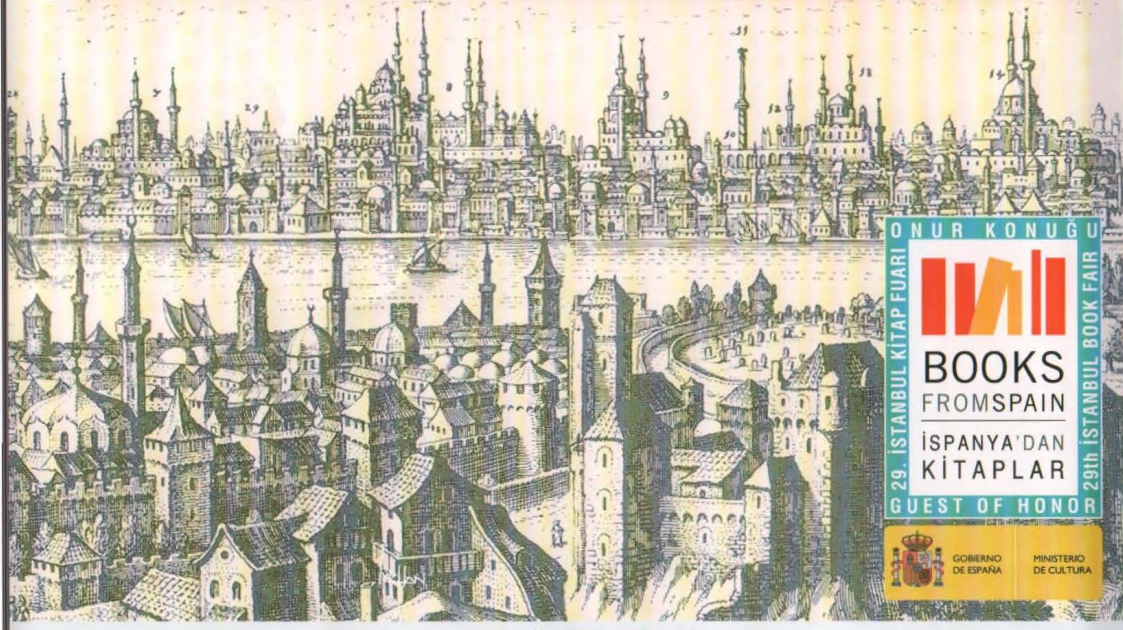
TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

İSTANBUL'U YAZMAK

YİRMİ DOKUZUNCU İSTANBUL KİTAP FUARI

30 EKİM - 7 KASIM 2010

www.istanbulkitapfuari.com

KOSGEB Destekleyen Kuruluş | NTV Medya Sponsoru | Fuar Media Partner | ufi Üye Kuruluş | ICCA Üye Kuruluş | Üye Kuruluş | TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ | TS EN ISO 9001:20

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522, Büyükçekmece
İstanbul
Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 66 98
www.tuyap.com.tr

E-posta :
Yurtiçi Satış yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış sales@tuyap.com.tr
Reklam Satış reklamsatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar tuyaporganizasyon@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı tuyaralan@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Adana tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Eskişehir tuyapeskisehir@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Konya tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Moskova tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Halep tuyapaleppo@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis tuyaptbilisi@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Üsküp tuyapskopje@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

200. SAYIMIZLA MERHABA,

Mete Tunçay'ın kurduğu, Tarih Vakfı'nın desteklediği *Toplumsal Tarih* Ocak 1994'ten bu yana hiç aksamadan her ay çıktı. Tunçay'dan sonra *Toplumsal Tarih*'i sırasıyla, Ekrem Çakıroğlu, Osman Köker, Murat Dirican, Mustafa Yolaç, A. Münise Mahmutoğulları, Tan Morgül yönettiler. 149. sayıdan itibaren 51 aydır dergiyi ben yönetiyorum. İsmini saydığım, sayamadığım *Toplumsal Tarih*'e emeği geçen, destek veren herkese teşekkür ediyorum.

Bu sayıda Mete Tunçay ve Edhem Eldem, başka şeylerin yanı sıra *Toplumsal Tarih*'in yayın çizgisini tartıştılar. Bu zengin söyleşide bence iki önemli nokta var:

1- Tunçay'ın vurguladığı "milli mefahiri" okşamamak.

2- Eldem'in altını çizdiği "boynuzun kulağı geçmesinin mümkün olmadığı" ortamlara ve düzenlere tutum almak, dolayısıyla kendini ve başkalarını eleştirme yeteneğinin, eleştiriye tahammülün olumlanması.

Eldem'in dergiye yöneltti̇ği eleştiriler de var, söyleşide okuyacaksınız. Ben bunları özetle şöyle anlıyorum: Derginin kendi çalıp kendi dinleyen bir hali var; içeriğini zayıflatmadan *Toplumsal Tarih*'i daha cazip, daha albenili kılmanın ve dolayısıyla daha fazla okuyucuya ulaşmanın yollarını aramalıyız.

Tarih ve Toplum'u kurarken Mete Tunçay neyi model aldı bilmiyorum, muhtemelen bir modeli yoktu. *Tarih ve Toplum*'un çıkmaya başladığı 1983 yılından beri devamlılığı olan bu çizgi Türkiye'deki nitelikli tarih okuyucusunun ilgisi sayesinde devam ediyor. *Tarih ve Toplum*'u saymazsak söz ettiğim modelsizlik hali *Toplumsal Tarih*'te de devam ediyor. Ne gerçek anlamda hakemli bir dergi, ne de popülizme teslim olmuş bir dergi. Bu çizgi 30 yıla yakın zamandır devam edebildiğine göre sanırım benzeri olmayan, kendi modelini kendisinin oluşturduğu bir dergi olarak tanımlayabiliriz *Toplumsal Tarih*'i.

Ağustos sayımızda kapağa Irvin Cemil Schick'in 1910 köpek kıyımını ele aldığı yazısını taşıdık. Bu çok özgün çalışma, ilginç bir duyarlılıkla kaleme alınmış. Makalenin temel tezi İstanbul'da mahalle hayatının sona yaklaşmasıyla köpek topluluklarıyla insan topluluklarının eski uyumlarını yitirmeleri ve köpeklerin kıyıma uğramaları. Schick bütün makale boyunca hayvanlarla insanların daha uyumlu bir şekilde birlikte yaşadıkları bir dünya özlemini okuyucuya yansıtıyor.

300. sayıda da görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 NTV TARİH İLE SANSÜR TARTIŞMASI
AÇIKLAMA DEYİP GEÇME
Kahraman Şakul

11 İŞİ YAYINCILIK OLAN KİMSE SANSÜRE DESTEK VERMEZ
Ahmet Akşit

11 HRANT DİNK CİNAYETİ DAVASI'NDA 14. DURUŞMA

12 İKİNCİ İKTİSAT TARİHİ KONGRESİ
Murat Koraltürk

13 İSMAİL BEŞİKÇİ TÜRKİYE'NİN VİCDANIDIR
Orhan Miroğlu

14 TOPLUMSAL TARİH'İN 200. SAYISI VESİLESİYLE METE TUNÇAY - EDHEM ELDEM SÖYLEŞİSİ
TARİH, TARİH DERGİCİLİĞİ, AKADEMİ

22 İSTANBUL'DA 1910'DA GERÇEKLEŞEN BÜYÜK KÖPEK İTLÂFI:
BİR MEKÂN ÜZERİNDE ÇEKİŞME VAKASI
Irvin Cemil Schick

34 İPEK ÇALIŞLAR İLE HALİDE EDİB SÖYLEŞİSİ
Aydan Çelik
Cansu Kılınçarslan

46 ALMANYA POTSDAM'DA
ENVER PAŞA KÖPRÜSÜ
Malte Fuhrmann

54 ESKİÇAĞ'DA İSTANBUL'DA (BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ)
İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR
Mustafa H. Sayar

60 ANTİK ÇAĞLAR, TARİH VE TARİHÇİ
Taner Timur

66 DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİNDE BİR FAY HATTI
1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ
Suat Oktar - Arzu Varlı

72 DEVLET DESTEKLİ KÜRTÇE EĞİTİM
KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ
Bahattin Demir

80 1927 YILINDA İSTANBUL LİMANI'NDA
MAVNACILAR GREVİ
Fatma Yalçın

87 SANAYİLEŞME OLGUSU ÇERÇEVESİNDE
İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ
Özcan Şabudak

94 KASTAMONU VALİSİ REŞİD (PAŞA) BEY, ERMENİLERİ KORUDU MU?
Fuat Dündar

54 İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR

Mustafa Sayar Byzantion'da bulunan farklı kültürlere, kavimlere ait tapılardan kalan izleri tanıtıp, bunların o zaman da bir akültürasyona işaret ettiği sonucuna varıyor.

66 1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Suat Oktar ve Arzu Varlı. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra İstanbul'da düzenlenen, tüccarlar ve akademisyenlerin katıldığı 1948 İktisat Kongresi'nin devletçiliğin tasfiye sürecindeki rolünü inceliyor.

72 KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ

Bahattin Demir. devlet destekli Kürtçe eğitim veren ilk ve tek okul olma özelliği taşıyan Kürd Meşruiyet Mektebini ele alıyor.

87 İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ

Özcan Şabudak. Eminönün'deki han tiplerindeki tarihsel ve işlevsel farklılıklara dikkat çekip, bunların ekonomide hangi dönüşümlere karşılık geldiğini inceliyor.

94 KASTAMONU VALİSİ REŞİD PAŞA

Fuat Dündar, Kastamonu Valisi Reşid Paşa'nın tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialarla çelişen, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgrafı inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 200, Ağustos 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

KATKIDA BULUNAN
Sertan Batur, Merve Erşin

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık A.Ş. Seyrantepe Mah. İbrahim Karaoğlanoğlu Cad., Yayıncılar Sok. No:5 Seyrantepe 4. Levent İSTANBUL
Tel: +90 212 281 92 81

BASKI TARİHİ
28.07.2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

İSTANBUL KÖPEKLERİNİN HAYIRSIZ ADA SÜRGÜNÜ

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 16 JUILLET 1910

LE ROI ET LA REINE DES BELGES

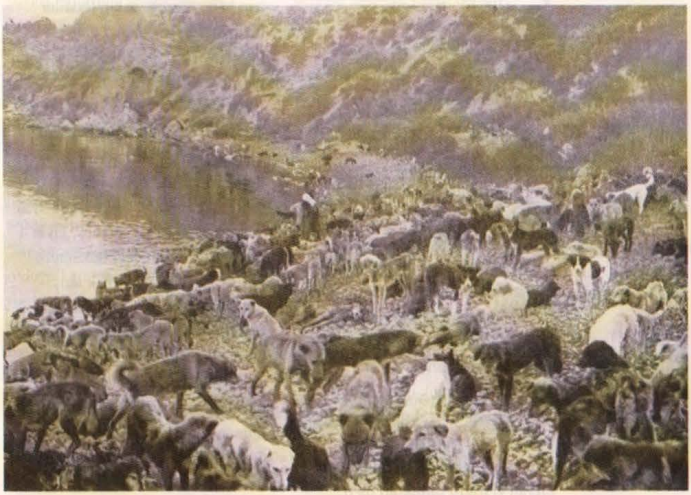
L'Illustration dergisinin 16 Temmuz 1910 tarihli ve 3516 numaralı sayısının kapağında Belçika'nın kralı I. Albert (d. 1875, hd. 1909-1934) ile eşi Bavyera düşesi Elisabeth yer almaktaydı. Derginin iç sayfalarından biriyse olduğu gibi İstanbul köpeklerine ayrılmıştı. İstanbul'daki köpeklerin yabancı seyyah ve gözlemcilerin ne kadar ilgisini çektiğini hatırlatmaya herhalde gerek yoktur. Buna örnek teşkil etmek üzere daha az bilinen bir kaynaktan, genel olarak hayvanlardan ve hayvan sevgisinden bahseden ve burada aktarılan olaylardan sadece bir sene önce yayımlanmış olan bir kitaptan kısa bir alıntı vemekle yetinelim:

"[Köpeklerin] en çok sevildiği ülke hangisidir? Türkiye. Orada onların hepsine uygun olup olmadığına bakmaksızın yemek veriliyor. Hamile dişi sokak köpeklerine doğum yapmaları için evlerin önünde ot veya samandan yatacak yer hazırlanıyor. Camiden çıkıldığında, onlara özel olarak yapılmış peksimet dağıtılıyor. İstanbul'da kendilerini barındırma hakları meşhurdur. Bu kentin sokak köpeklerinin nüfusu 60.000 kadardır. Küçük aşiretlere bölünmüşler; bu aşiretlerin her birinin bir sokağı veya bir mahallesi bulunuyor ve oradan çıkmadıkları gibi kimseyi de sokmuyorlar, böylece her köpek aynı mahallede doğup, büyüyüp ölür. Lüksün ve zarafetin merkezi olan Pera Caddesi'nin orta yerinde bu köpekleri caddenin veya kaldırımın ortasında yayılmış bulursunuz. Kırların ortasındaki kadar rahat bir şekilde gelen geçeni umursamıyorlar. Daha doğrusu kendi evlerinde olan onlar; size de onların rahatını bozmamak düşüyor."[1]

Bu yazının neşredildiği tarihten bir sene sonra, İstanbul'un köpeklerinin akıbeti birdenbire değişecek, sokaklardan toplanan köpekler belediyece gemilere ve mavnalara yüklenerek Hayırsız Ada veya Sivri Ada adıyla bilinen Kızıl Adalar'dan birine sürülerek orada kaderlerine terk edileceklerdi. *L'Illustration* dergisi ise Samuel Weinberg'in bir fotoğrafını tam sayfa yayımlayarak altına eklediği kısa metinle, içler acısı bu durumu okurlarına aktarmıştı. 1908 ihtilalinin neredeyse ikinci yıldönümünde cereyan eden bu olayın Jön Türklerle bağlantılandırılmasının ne manaya geldiğini, asırlar boyunca hayvan-ve özellikle köpek- dostu olarak bilinen "Türk" nüfusunun bu niteliğiyle bu uygulamanın nasıl telif edilip edilemediği konusuna burada girmek maksadımızı aşacaktır. Bu konuda Mavroyeni Paşa'dan[2] Taner Timur'a[3] veya Catherine Pinguet'ye[4] kadar uzanan konuyla ilgili eserleri hatırlatmakla yetinip konuya ilgi duyanlara bir müjde verelim: Bu sayıda İrvin Cemil Schick'in bu meseleye dair ayrıntılı ve gayet özgün bir yazısı yer almaktadır.

JÖN TÜRKLER TARAFINDAN SÜRGÜNE MAHKÛM EDİLEN KÖPEKLER

Aslında pek rahatsız edici olmayan ve şefkat dolu olan İstanbul'un efsanevi köpekleri, polisin aldığı yeni bir tedbirle Marmara Denizi'ndeki Oxias isimli küçük bir adaya sürüldüler. Geceleri sık sık sadece bir okşayış beklentisiyle eşlik ettikleri kişiler artık onları pazar günleri gezmeye çıktıklarında görebiliyorlar. Ne yazık ki bu merhametli ziyaretçilerin karşılaştıkları pek iç açıcı bir manzara değil. Geminin güvertesinden ilk karşılaştıkları, güneşin yakıcı acısını ve sineklerin ısırıklarından kaçmak için yarı yarıya kendilerini denize atmış olan ve azıcık bir yemeği birbirlerinden koparmaya çalışan bu zavallı yaratıkların görüntüsüdür. Bütün içecekleri, bir kuyudan petrol tenekeleriyle çekilen bir sudan ibarettir ki onun üzerine öyle bir heyecanlı atılıyorlar ki başlarındaki bekçiler onları sopayla ayırmak zorunda kalıyorlar. Her halde bu zavallı hayvanlar için Oxias Adası ziyaretçisiz kaldıklarında nasıl da bir cehennem halini alıyordur kim bilir!

Sürgüne mahkûm edilen köpekler.

DİPNOTLAR

1 Henri Lautard, *Zoophilie ou sympathie envers les animaux. Psychologie du chien, du chat, du cheval*, Paris, Société française d'imprimerie et de librairie, 1909, s. 94. (Zoofili ya da hayvan sevgisi. Köpek, kedi, at psikolojisi. Bu arada bu eserde kullanılan *zoophilie* tabirinin bugünkü hayvanlarla cinsel ilişkide bulunma manasından farklı bir şekilde kullanıldığının altını çizelim.

2 Mavroyéni Pacha, *Chiens errants de Constantinople et chiens et chats de bonne maison*, Paris, Maisonneuve, 1902. İlstanbul'un sokak köpekleri ve iyi aile kedi ve köpekleri).

Taner Timur, "XIX. Yüzyılda İstanbul'un Köpekleri", *Tarih ve Toplum*, c. 20, 117 (Eylül 1993), s. 138-142 ; «Köpekler», *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 5., s. 87-89.

4 Catherine Pinguet, *Les chiens d'Istanbul*, Saint-Pourçain-sur-Soule, Bleu autour, 2008; *İstanbul'un Köpekleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Bekay Emlakinş. ve Tic A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO

Pulver Kimya A.Ş.

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

İzmir'de Bir Vakıa

1 AĞUSTOS 1910
TANİN

Dün akşam geç vakit İzmir muhabir-i mahsusamızdan âtideki telgrafı aldık: İzmir, 18 Temmuz – Malum olduğu üzere kiliselerde irad-ı nutuk etmek, miting akd eylemek meselelerinde öteden beri ihtilâf mevcuttur. Bundan dolayı bugün İzmir'de müessif bir hadise zuhur etti. Ermeni Kilisesi'nde icra-yı ayin edildiği sırada Daşnaksutyun Komitesi'nden Nalbatyan namında bir zat irad-ı nutuk etmek ister. Evvelce zabıtaya kilise tarafından malumat verilmiş, mümâileyhin men'i iltimas edilmişti. Polis Nalbatyan Efendi'yi irad-ı nutuktan men' etmesi üzerine taraftarları arasında bir galeyan hasıl oldu. Bu esnada Daşnaksutyunların muhalifleri bulunan Ramgavaryanlar (?) aralarında bir ihtilaf, bir münazaa çıktı. Bunu bir kargaşalık takip ederek birçok el, takriben 30 defa silah atıldı. Derhal zabıta müdahale etti. İki kişi vefat, üç kişi mecruh oldu. Zabıta hemen şüphe ettiği eşhası tevkif ederek ahaliyi dağıttı. Iade-i süküna muvaffak oldu.

Cemiyet-i Hafiye Hakkında Times'in Mütalaası

3 AĞUSTOS 1910
İKDAM

Times gazetesi son nüshasında (Islahat-ı Esasiye Cemiyeti) namı tahtında teşekkül eden Cemiyet-i Hafiye'den bahsettiği sırada cereyan-ı vakaiyi hulâsaten tarif ettikten sonra ber-vech-i âti beyan-ı mütalaa ediyor:

"Cemiyet-i Hafiye'nin temin-i maksadı için iki plan arasında mütehayyir ve müteredditi kaldığı söyleniyor. Bunlardan biri doğrudan doğruya vükelâdan bazılarına doğrudan doğruya suikast etmek, diğeri Ramazan'da hissiyat-ı halkı duçar-ı teheyyüc ve infial edecek teşebbüsatta bulunmak idi. İlk plan terk edilmiştir. Çünkü aza-yı cemiyet arasında fiil-i katli icra için kâfi cesarete sahip fedâiler bulunamamıştır. İkinci plan ise Ramazan'da icra edilecek imiş ki bu da şehirdeki âlûftelerden birçoğunu İslam kadınları kılığına sokmak ve Ramazan'da bunları pek açık ve münasebetsiz hâlde sokaklarda dolaştırmak ve icra-yı rezalet ettirmek suretiyle halka karşı "İşte hürriyetin neticesi" demek, efkâr-ı umumiye-i Islamiyeyi hükümet-i hazıra aleyhine çevirmek imiş. Efkâr-ı umumiye epeyce duçar-ı hiddet ve infial olduğu takdirde bütün şehirlerde bir anda İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine bir kıyam tertip edilecek, kabine iskat olunacak imiş.

Cemiyet-i Hafiye'nin bu hareketini mazur göstermek isteyenlerin sözleri acaba makul ve şayan-ı istimâmıdır? Asla değildir. Cemiyet-i Hafiye'nin bu hareketi bir arbede ve iğtişâştan başka bir şey değildir. Filhakika bu hareket pâydâr bir muvaffakiyet temin edemez idiyse de hayli tehlikeli bir teheyyüc tevlid edebilirdi. En ziyade şayan-ı teşekkür olan cihet bu cemiyet azası meyanında kadro harici kalmış birkaç küçük memurdan başka haiz-i ehemmiyet kimse bulunmamasıdır. Bunların adl ve ihsan tarikiyle terfihleri Hakkı Paşa'nın hedef-i mesaisini teşkil etmiş idiyse de çaresiz kâffesi terfih olunamamıştı. Binaenaleyh bunlar azim bir nevmîdî lümitsizlik | içinde kalmışlardı.

Bazı taraflarda idare-i örfiye mevcut iken meşru ve meşruti bir hareket-i hilâfgîrâne kabil olamadığından bahisle iğtişaş-ı vaki mazûr gösterilmek isteniyor. Otuz bir Mart hadisesi nasıl Hasan Fehmi Bey'in katlini takip etmiş ise bu teşebbüs-i ahîr-i ihtilalkâranenin de Ahmet Samim Bey'in katlini takip ettiği öne sürülerek iki hadise arasında bir nisbet ve mukayese yapılıyor. Fakat şüphesiz böyle bir mukayese muhik olamaz. Bir sınıf-ı mahdud halkın adem-i memnuniyeti fiilen ve mantıken ehemmiyetten sakıttır. İdare-i örfiyenin halk için hiçbir mazarratı yoktur. İhtimal, bazı defalar, hükümet şedid tenkidat ve muhâcemâta tahammül edememiştir. Fakat ne olursa olsun, şu sırada harekat-ı hilâfgirânenin ne dereceye kadar muvafık ve nef'-i vatana [vatanın yararına] hadim olabileceğini herkesden ziyade hükümet bilir ve bu babda en salim muhakeme her hâlde hükümetin muhakemesidir. Çünkü kısa bir zaman zarfında bi-misal iki buhran-ı azim geçirmiş olan bir memlekette emn ü asayiş-i umumiyi muhafazadan mesul olan heyet, hükümet-i hazıradır. Osmanlı İmparatorluğu'nu hüsn-i idare için iktiza eden kuvvet ve iktidara sahip olan hükümet-i hazırayı şiddet cebir istimâliyle iskata teşebbüs etmesi itibarıyla, Cemiyet-i Hafiye'nin maneviyat ve harekatı külliyen haksız ve gayr-ı meşru olduğu gibi cinaî bir divanelikten başka bir şey değildir."

Feshane İhtilâsı

6 AĞUSTOS 1910
TANİN

Devr-i sabıkın idare-i keyfiye ve zalimanesi tesiriyle bu zavallı vatanın sinesinde açılan mühlik [öldürücü] yaralardan biri de hiç şüphesiz bu gün vukuunu haber aldığımız Feshane ihtilâsıdır[hırsızlık]. Bu ihtilâs görünüşe nazaran şimdiye kadar meydana çıkmış olanlarının en mühimi ve en şayan-ı hayret olamdır. Icra ettiğimiz tahkikata göre ihtilâs edilen meblağ-ı cesim (kırk milyon) kuruş raddesindedir. Meselenin bir an evvel hâlli için daire-i iadesi tarafından vuku bulan teşebbüs ve istizan üzerine mezkûr fabrika müdür-i sabıkı mütekaidin-i askeriyeden Ferik Muhittin Paşa, baş katip ve sair memurinin Divan-ı Harb-i Mahsus teşkiliyle taht-ı muhakemeye alınmaları hususuna irade-i seniyye sadır olmuştur.

Sarayburnu

6 AĞUSTOS 1910
İKDAM

İstanbul'da vasat derecede serveti olanlar, yaz günlerinin bunaltıcı sıcaklarından yorulan vücud ve dimağlarına biraz rahat vermek

üzere akşamları Sarayburnu'nun açık meydanlarına koşuyorlar. Fakat hayfa ki [yazık ki] burada intizar ettikleri safiyet-i hava yerine bilakis pek fena ve pis bir hava teneffüs ediyorlar. Sahil boyunca dökülmüş olan süprüntüler oraya muzır-ı sıhhat bir koku neşrettikten maada, ileride Sarayburnu'nun feneri yakınında sahil kenarında bulunmakta olan dört beş köpek laşesi de pek fena bir surette taaffün eylemektedir [kokmaktadır]. Bu laşeler ora havasını tamamıyla ihlâl eylediği gibi dolayısıyla İstanbul havasını da ifsâd etmektedir [bozmaktadır]. Kolera tehdidi altında bulunan muzırr-ı sıhhat mikroplar neşriyle memleketi ve tenezzühe giden aileleri, bilhassa sahil boyunda oynamakta olan çocukları tesmim eylemekte [zehirlemekte] olan bu pisliklerin kaldırılarak ve yollarının dahi günde bir iki defa sulattırılarak Sarayburnu'nun meh-mâ-emken [olabildiği kadar] nezafetine itina edilmesini Şehremanetimizden sıhhat-i umumiye namına rica eyleriz.

Salben İdam

19 AĞUSTOS 190

İKDAM

31 Mart vaka-i müellime-i zailesinde Arnavutköyü'nde süvari mülazımlarından Salahattin Bey'i bir suret-i fecîada ve gaddaranede şehit ederek firar eden ve badehu derdest olunarak Divan-ı Harb-i Örfi'ye tevdi olunup idamına karar verilen Sivaslı Hasan Onbaşı dün Eminönü'nde salben [asılarak] idam olunmuştur. Maslûbe dün gece mevkuf bulunduğu hapishanede beyaz bir gömlek giydirilerek sabaha karşı saat sekizde askeri nakliye arabasına irkâb edilmiş [bindirilmiş] ve arabanın cihetteyni [her iki yönü] polis memurini ve jandarma ile taht-ı muhafazaya alınıp Eminönü'ne getirilmiştir. İcabat-ı lazımenin icrasından sonra mahkum bir sandalyeye çıkarılarak darağacına çekilmiş ve salben idam edilmiştir. Maslûbun göğsüne ta'lik olunan levha ber-vech-i âtidir: İsyan-ı umumi-i askeri hengâmında Süvari Mülazımı Salahattin Bey'i Arnavutköyü Karakolhanesi önünde mavzer tüfeği ile müteammiden cerh ve katleylediği tahakkuk edip ve hayli zamandan beri bulunamayıp nihayet pençe-i adalete girerek Divan-ı Harb-i Örfice bi'l-muhakeme fiil-i katle ictisarı şahâdatla sabit olarak Mülkiye-i Ceza Kanunnamesinin "Bir kimsenin müteammiden katil olduğu kanunen tahakkuk eyler ise idamına hükm olunur." deyu muharrer bulunan yüz yetmişinci maddesine tevfikan salben idamına karar verilir mezkûr karakolhane efradından Sivaslı Hasan Onbaşı.) Maslûbun cesedi dört saati mütecaviz bir müddet meydan-ı siyasette enzâr-ı ibrete vaz' olunmuştur. Sabahleyin mahal-i mezkûrdan gelip geçen halk adalet-i ilâhiyenin tecelliyatına bakarak ibretin olmuşlardır.
Nihayet saat bir buçukta Birinci Daire-i Belediye memurları tarafından ceset indirilerek bir tabuta vaz' olunmuş ve Edirnekapısı'na götürülerek defnedilmiştir.

Otobüste Bir Vakıa

20 AĞUSTOS 1910

TANİN

Geçenlerde gündüz sekiz raddelerinde Ortaköyü'ne işleyen üç numaralı otobüs arabasında ufak fakat şayan-ı teessüf bir vakıa cereyan ettiği matbaamıza bildirilmektedir. Otobüs bin müşkilat ile Köprü'yü geçip rıhtıma döner dönmez bir çatırdı olmuş ve araba dahilinde bulunan yolcular yine bir adamın çığnendiğini zan ile hakikati sorarak benzin bittiği cihetle otobüsün yürüyemediğini anlamışlardır.
Benzinin Salıpazarı'nda otobüs şirketinden getirileceğini yolcular duymaları üzerine vakit kaybetmemek için madde-i mezkûreden bir miktar iştirasını talep etmişler, fakat talepleri mesmû olmamış [dinlenmemiş]. Yolcular birçok bekledikten sonra yine otobüsün kalkmak niyetinde olmadığını görünce ya verdikleri ücretin iadesini yahut benzin alınmasını tekrar söylemişler. Bu müddet zarfında ise makinist tarafından birkaç kere duçar-ı tahkir olmuşlardır. Acaba bu yeni kumpanya da Tramvay Şirketi'ni tanzîr etmek mi istiyor? Bu gibi münasebetsizliklere mahal kalmamak üzere şimdiden merciinin nazar-ı dikkatini celbe lüzum görüyoruz.

Mutatabbib İlaçları (*)

25 AĞUSTOS 1910

İKDAM

Beşiktaş'ta Yenimahalle'de sakin bahriye kolağalığından mütekaid Tahir Efendi her nasılsa giriftar olduğu (b...) illetinin tedavisi zımnında bazı gûnâ [çeşitli] ilaçlara müracaat eder, nihayet Beşiktaş'ta kahveci Raşit vasıtasıyla Galata'da kahveci Laz İbrahim'den bir tertip ilaç alarak evvelki akşam mezkûr ilacı zevcesiyle beraber istimâl ederler. Gece vakti ilaç Tahir Efendi üzerinde tesirini göstermeye başlar. Zavallı Tahir Efendi evcâ [acılara] ve ıztırabâta tahammül edemeyerek gece vakti hanesinden dışarı uğrar, ihlamur Çiftliğine doğru kat'-ı merahil etmeye [yol almaya] başlar. Esna-yı rahda bir polis memuru mümâileyhi görerek tecennün ettiğine zahib olur çevirir ve polis merkezine götürür. O esnada yakından celp olunan Doktor Kristiyan Efendi mümâileyhi muayene eder, kan tebevvül ettiğini [kanlı idrara çıktığını] görerek bu babda dahi bir rapor tanzim eder. Mezkûr ilaçları veren Raşit ve İbrahim tevkif olunur ve dükkanlarında taharriyart icra kılınarak birçok ilaç şişeleri ve saire elde edilir. Yine dün Beyoğlu Polis Müdüriyet-i etibbasından bir zat dahi Tahir Efendi'yi muayene ederek mümâileyhin temsim ettiğine dair bir rapor tanzim eylemiştir. Bu babda zabıtaca tahkikat icra kılınmaktadır. Tahir Efendi iade-i sıhhat etmek üzere bulunuyormuş! . . .
(*) Doktor olmayan kişiler tarafından yapılan ilaçlar.

NTV TARİH İLE SANSÜR TARTIŞMASI

AÇIKLAMA DEYİP GEÇME

X medya grubunun A ve B TV kanalları ile C tarih dergisine sahip olduğunu farz edelim. A kanalı yayınladığı diziyi sansürlüyor ve kardeşleri olan B kanalı ile C tarih dergisinin tarih danışmanları sansürü meşru kılan bir rapor hazırlayarak kamuoyuyla paylaşıyor. Bu durum gündeme getirilince C tarih dergisi olayın bir parçası olmadığını iddia ediyor. **NTV Tarih***'le olan meselenin özü böyle. Bu durumda soruyoruz:* **NTV Tarih** *dergisi,* **Toplumsal Tarih***'e tavsiye ettiği "sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışın(ın)" neresinde durmaktadır?*

KAHRAMAN ŞAKUL

NTV Tarih dergisi Temmuz 2010 tarihli 18. sayısında "Dipnot deyip geçme" başlığıyla (s. 6), *Toplumsal Tarih*'in Haziran 2010 tarihli 198. sayısında Kahraman Şakul tarafından "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik" (s. 31-36) başlığıyla kaleme alınan makalenin 24. dipnotuna cevap vermiştir. Zikredilen makalenin 24. dipnotunda:

"...Bu makalenin yazıldığı günlerde *NTV Tarih* bağlı olduğu medyanın televizyon kanalında yayınlanacak yabancı bir dizinin İzmir yangını temalı kısımlarının sansürlenmesini akademik danışmanlarına yazdırdığı 'bilimsel rapor' ile meşru kılmanın peşindeyken..." (s. 35) ifadesine *NTV Tarih* dergisinin cevabı: "*Toplumsal Tarih* dergisi, Haziran sayısındaki bir dipnotta *NTV Tarih*'e saldırdı ve dergimiz uzmanlarının, CNBC-e'de yayımlanan 'Pasifik' dizisinde İzmir Yangını'yla ilgili bir diyalog bölümünün kaldırılması kararını meşru kılmaya çalıştığını iddia etti. Tamamen hayal ürünü ve kendilerince siyasi gerekçeleri olan bu iddiayı sorduğumuz derginin yayın yönetmeni Ahmet Akşit'in 'Haberim yok. Nasıl oldu anlamadım. Sizi ararım' demesinin ardından herhangi bir izahat da yapılmadı. *Toplumsal Tarih*'in bu sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışını duyuralım istedik!" şeklinde olmuştur. Cevabi metin meseleyi tamamen polemik aracı haline getirmiş ve *Toplumsal Tarih* dergisini, makale yazarını ve yayın yönetmenini zan altında bırakmıştır. Öncelikle cevapta bahsedilen "saldırı"nın dayandığı "hayal ürünü" "iddia"nın sahibi ne *Toplumsal Tarih* ne de makale yazarıdır. *EK 1*'de görüleceği üzere CNBC-e kanalı resmi internet sayfasından konuyla ilgili açıklama yaparak "The Pacific" dizisinin 3. bölümündeki İzmir'i Türklerin yaktığını iddia eden diyaloğun dizıden çıkartıldığını ve yapımcı şirket HBO'ya *NTV Tarih* danışmanlarının hazırladığı ekteki mektubun gönderildiğini açıklamıştır (bkz. EK 1-A). Uluslararası İzmir Araştırmaları Merkezi Genel Yönetmeni gazeteci yazar Yaşar Aksoy ise Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada CNBC-e kanalının resmi sitesinden alıntı yaparak haberi doğrulamış ve AA'dan iktibas ile birçok gazete ve haber portalı bu haberi kamuoyuna duyurmuştur (bkz. EK 1-B). Buna binaen *NTV Tarih* dergisinin -eğer cevabında ciddi ise- bu gazete haberlerini tekzip etmesi gerekirdi. Böyle bir tekzip gönderilmemiştir. Öyle görünüyor ki, AA'nın haberinde *NTV tarih* danışmanları ifadesinde "t" harfinin CNBC-e kanalının resmi açıklamasının aksine küçük harf ile yazılması, bahsedilen mektubun *NTV Tarih* dergisi danışmanlarınca değil NTV televizyonu tarih danışmanlarınca yazıldığı şeklinde anlaşılmasına yol açmıştır.

Aslında *NTV Tarih* dergisinin verdiği cevap gayet ustalıkla kaleme alınmış bir örtbas çabasıdır. Zira haberde değinilen "*NTV tarih* danışmanları" ifadesi ile CNBC-e'nin resmi sitesinde geçen "*NTV Tarih* danışmanları" (vurgular bana ait) ifadesinin yarattığı kafa karışıklığından faydalanarak verilen cevapta bu sansürde derginin sorumluluğunun bulunmadığı ima edilmiştir. Haliyle, *Toplumsal Tarih*'in ilgili dipnotunu bir saldırı olarak yorumlayıp iddiaları hayal ürünü ilan etmek mümkün olabilmiştir.

O zaman sormak gerekir: Kimdir acaba NTV kanalının tarih danışmanları? Bu kişiler aynı zamanda *NTV Tarih* dergisinin yayın kurulunda değiller midir ve bu dergide hem danışman hem de yazar olarak çalışmamakta mıdırlar? Kelime oyunlarına başvurarak *NTV Tarih* dergisinin sansürdeki sorumluluk payını yok sayması mümkün değildir ki verdiği cevapta sansür kelimesini de bilinçli olarak kullanmamaktadır. Nitekim *NTV Tarih* dergisinde CNBC-e'nin bu sansür politikasına değinen bir haber de yapılmamıştır. Okunabilir tarih ilkesiyle hareket ederek tarihe ilgiyi artırmayı kendine misyon edinen bir tarih-magazin dergisinin kamuoyunda tartışma yaratan 'tarihin sansürlenmesi' meselesine (bkz. EK-2) ilgi göstermemesi ilgili kanal ile derginin organik bağına işaret etmektedir. Mesele gayet basittir. Günümüzde birçok medya grubunun kendi gazete, televizyon ve tarih dergisi olduğu herkesin malumudur. X medya grubunun A ve B TV kanalları ile C tarih dergisine sahip olduğunu farz edelim. A kanalı yayınladığı diziyi sansürlüyor (tabii ki, 'sansür' kelimesini kullanmayarak) ve kardeşleri olan B kanalı ile C tarih dergisinin tarih danışmanları da sansürü meşru kılan bir rapor hazırlayarak kamuoyuyla paylaşıyor. Bu durum gündeme getirilince de C tarih dergisi bu olayın bir parçası olmadığını iddia edebiliyor. *NTV Tarih* dergisi, *Toplumsal Tarih* dergisine tavsiye ettiği "sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışın(ın)" neresinde durmaktadır? Cevabı okurlarımıza bırakıyoruz.

Bizim olmadığı halde bize atfedilen bu 'iddia'nın 'siyasi gerekçelerle' uydurulduğu söyleniyor. Gettolaşmış medyamızın toplumu kamplaştırdığı aşikâr iken, bir medya grubunun kendi sansürcü yayın politikasını meşru göstermek uğruna kendisine bağlı tarih uzmanlarını seferber etmesinin tarihin politikleşmesine hizmet edeceğine dair kamuoyunu uyarmak bir siyasi gerekçe

olarak değil, demokratik hak ve özgürlüklere sahip çıkmak olarak yorumlanmalıdır. Ortada aslında aynı kişiler olan *NTV Tarih* danışmanları ile *NTV* tarih danışmanlarının yazdığı CNBC-e kanalının sansürcülüğünü meşru kılan ve yapımcı HBO kanalına gönderilen bir rapor vardır. Acaba *NTV Tarih* dergisi kamuoyuyla da paylaşılan bu rapor hakkında ne düşünmektedir? Bir dizide geçmişte yaşanmış tartışmalı bir olaya dair bir diyaloğun milli hassasiyetler uğruna sansüre kurban edilmesi hakkında *NTV Tarih* dergisi ne düşünmektedir? Bu sorulara verilecek cevaplar, *NTV Tarih* dergisinin her kesime eşit mesafede durma iddiasında ne derece samimi olduğunu ve hak ve özgürlükler konusunda nasıl bir politika benimsediğini göstermesi açısından oldukça yararlı olacaktır.

Mektuba Dair...

CNBC-e kanalının sansürcülüğünü haklı gösteren mektup dizide 1) İzmir'i Türklerin yaktığını iddia eden bir diyaloğun Türk milletini rencide ettiğini, 2) İzmir'in uluslararası kamuoyu önünde Türkler tarafından işgal edilmiş bir Yunan şehri olarak sunulduğunu, 3) Oysaki İzmir'in aslen Yunanlar tarafından işgal ve talan edilmiş bir Türk şehri olduğunu, 4) Dizinin dayandığı romanlarda böyle bir diyaloğun geçmediğini belirtip, 5) Buna bağlı olarak bu diyaloğun lobicilik faaliyeti olarak bilinçli bir şekilde dizi senaryosuna eklendiğinin aşikâr olduğunun 6) Ve fakat bu lobiciliğin yapımın bütününe teşmil edilmeyip sadece 3. bölümdeki ilgili diyalogla sınırlı olduğunun saptandığından, 7) Sadece ilgili diyaloğun çıkartılmasına karar verildiği beyan edilmiştir. Ayrıca, "bu tarz lobicilik faaliyetleriyle baş etmenin yolu, ses getiren yapımları yayınlamamaktan ziyade, dünya çapında başarı kazanacak benzer Türk yapımları yaratmaktan ve tepkimizi uluslararası kamuoyuna daha anlaşılır ve doğru bir şekilde iletmekten" geçtiği de ifade edilmektedir.

Acaba; 1) Bu diyaloğun Türk milletinin tamamını rencide ettiğine kim nasıl karar vermiştir ve sansür politikasını hak ve özgürlüklerine saldırı olarak gören Türkler bu milletin parçası sayılmamakta mıdırlar? 2 ve 3) İzmir'in Türkler tarafından işgal edilmiş bir Yunan şehri olduğu iddiasına tam tersi bir iddia ile cevap vermek -'İzmir'in Aydınoğulları'ndan beri Rumların da yaşadığı bir Türk şehridir.' iddiasından bahsediyoruz- tartışmalı olduğu kabul edilen bir geçmiş hadise üzerine şikâyet edilen lobicilik faaliyeti ile aynı dogmatik tutumu sergilemek olmuyor mu? 4) Dizinin temel aldığı romanlarda böyle bir diyaloğun geçmemesi bu diyaloğun sansürlenmesini nasıl meşru kılabiliyor? Bu mantıkla, örneğin, "Aşk- ı Memnu" dizisinin tamamının makaslanması gerekmez mi? CNBC-e, diğer dizileri yayınlamadan önce de kendi geliştirdiği 'senaryo-roman uyumu' kriterini aynı hassasiyetle gözetmekte midir? 5 ve 6) Senaryoya yapılan bu eklemenin lobicilik faaliyeti olduğuna kanaat getiren uzmanlar, niçin dizinin tamamen yayından kaldırılmasını salık vermek yerine, bu lobici senaristlerin sadece dizinin 3. bölümünde lobiciliklerini konuşturup diğer bölümlerde lobicilik yapmadıklarını iddia etmektedirler? Yoksa, CNBC-e bir yandan milliyetçi tepkiden korktuğu için ilgili diyaloğu sansürleyip diğer yandan ticari kaygılarla bu popüler diziyi kaybetmemek için mi böylesine zorlama bir mantık yürütmeyi tercih etmektedir? 7) Her halükârda yapılan sansürcülük iken bu mektup niçin 'sansür' kelimesini kullanmaktan ısrarla imtina etmektedir? Madem bu tip lobicilik faaliyetleriyle mücadele etmenin yolu bu tip yayınları yayımlamamaktan değil dünya çapında ses getirecek Türk yapımları yaratmaktan geçiyor, niye CNBC-e bu diziyi makaslamıştır ve acaba dünya çapında ses getirecek bu tip yerli yapımlar yapacak mıdır? Kendi yapımları yurtdışında Türk lobiciliğinin eseri olmakla itham edilip sansürlendiğinde tepkileri ne olacaktır? Tartışmaya açık geçmiş olaylar üzerine kesin yargılara varan lobici faaliyetlere alet olmama iddiasıyla 'sansür' kelimesini anmadan sansür politikası uygulayan bir TV kanalının nasıl olup da tam tersi kesin yargılara varan lobicilik faaliyeti ürünü yapımlar yapılması gerektiğini savunabiliyor olması açıklanmaya muhtaç bir konudur.

KAHRAMAN ŞAKUL
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Sansür belgeleri

EK 1

EK 1-A

http://www.ntvmsnbc.com/ id/25079800/#storyContinued

Tarihi gerçeklerin saptırılması, dünya kamuoyunda yanlış bir algı oluşturulması, Pasifik bölgesini ve 1940'ları konu alan bir senaryoda bir Anadolu kenti olan İzmir'den ve 1922'den bahsedilmesi bu diyaloğun kasıtlı bir amaçla yazıldığını gösteriyor. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan "Helmet For My Pillow" adlı kitapta yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalogdan hiç bahsetmemesi de bu görüşümüzü güçlendiriyor.

Türkiye yıllardır aleyhte çok çeşitli lobicilik faaliyetleriyle karşı karşıya. Dizinin tamamıyla ilgisiz olan bu sahne de benzer bir lobiciliğin ürünü. Fakat söz konusu sahneyi yapımın tamamına atfetmeyi doğru bulmuyoruz. Çünkü bu tarz lobicilik faaliyetleriyle baş etmenin yolu, ses getiren yapımları yayınlamamaktan ziyade, dünya çapında başarı kazanacak benzer Türk yapımları yaratmaktan ve tepkimizi uluslararası kamuoyuna daha anlaşılır ve doğru bir şekilde iletmekten geçiyor. Fakat dizinin 3. bölümündeki bu diyaloğun Türk kamuoyunu rencide etmesi, tarihi gerçeklerle çelişmesi ve yayınlanmaması durumunda dizinin konu bütünlüğünü bozmaması sebebiyle bu sahnenin çıkartılacağını kamuoyuyla paylaşmak isteriz. Ayrıca CNBC-e yönetimi olarak bu sahne ve niyetle ilgili rahatsızlığımızı, yapımcı şirket HBO'ya *NTV Tarih* danışmanlarının **(vurgu bana ait)** hazırladığı ekteki mektubu göndererek paylaştığımızı kamuoyuna saygıyla duyurur, yapımcı şirkete tepkilerini dile getirmek isteyen izleyicilerimize HBO iletişim bilgilerini aşağıda sunarız.

CNBC-e

İDDİALARA YANIT VEREN MEKTUP

HBO yapımcılarına,

14 Mart 2010 tarihinde ABD'de ilk bölümü yayınlanan "The Pacific" dizisinin 28 Mart'taki 3. bölümünde deniz piyadesi Leckie ile bir Yunan kadın arasında geçen diyalog, tarihî gerçekleri çarpıtmış ve hem Türk hem uluslararası kamuoyu nezdinde milletimizi rencide etmiştir. Bu diyalogda Türklerin İzmir'i "istila ve talan ettiği, yakıp yıktığı" yolunda cümleler vardır.

Her şeyden önce, dizideki bu diyalogun bilinçli bir şekilde senaryoya eklendiğine dair

ciddi ipuçları bulunuyor:
1. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan Helmet For My Pillow'da, yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalog geçmezken, dizideki Leckie bu "istila" hikayesini üzülerek dinlemekte, onaylamaktadır.
2. Dizi 2. Dünya Savaşı'nı, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni, 1940'ların ve Pasifik cephesinin gerçeklerini anlatırken; seyirci konuyla ilgisiz bir şekilde 1920'lerde yağmalanmış gibi gösterilen bir Anadolu kentinin hikayesiyle karşı karşıya kalmaktadır.
İzmir'in aslında Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Milli Mücadele tarihini hiç bilmeyen dünya üzerindeki birçok izleyici; bu sahnedeki konuşmalardan İzmir'in bir Yunan kenti olduğu, Türklerce ele geçirilip talan edildiği ve yakıldığı sonucuna varmaktadır. Oysa ki, İzmir, Aydınoğulları'ndan beri (14. yüzyıl başları) Rumların da yaşadığı bir Türk kentidir.
İzmir, Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilmiş; şehir 3 yıl, 3 ay, 24 gün boyunca Yunan yönetiminde kalmış; 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmıştır. Kısaca İzmir Türk talanına uğramış bir Yunan kenti değil, Yunan devletinin işgal ettiği bir Türk kentidir.
İzmir yangını konusuna ilişkin ise değişik iddialar vardır. Nurettin Paşa'ya bağlı askerlerin, kaçan Rumların veya direnen Ermenilerin yangından sorumlu olabilecekleri ileri sürülmektedir.
Hatta katedralde direnen Ermenilere ait bir cephaneliğin infilâk ederek yangını başlattığına ilişkin anılar bulunmaktadır.
Tarihçilerin dahi üstünde mutabık kalamadığı, emin olamadığı böyle hassas bir konuda, bu kadar kesin bir dille konuşmanın doğru olmadığının altını çizmek isteriz.
Dizinin bütünüyle ilgisi olmayan bu sahne, açık bir lobiciliğin ürünü olarak durmaktadır. Gözardı edilen bu durumun, bir milletin kurtuluş mücadelesini karaladığını belirtir; HBO'nun bu gibi yanıltıcı ve provokatif manevraların aracısı olmamasını temenni ederiz.

CNBC-e

EK 1-B

http://www.teknikportal.com/the-pacific-dizisi-baslamadan-olay-oldu-128407.0.html

Yaşar Aksoy, açıklamada, "The Pacific dizisinin 3. bölümündeki bu diyalogun Türk kamuoyunu rencide etmesi, tarihi gerçeklerle çelişmesi ve yayımlanmaması durumunda dizinin konu bütünlüğünü bozmaması sebebiyle bu sahnenin çıkartılacağını kamuoyuyla paylaşmak isteriz. Ayrıca CNBC-e yönetimi olarak, bu sahne ve niyetle ilgili rahatsızlığımızı, yapımcı şirket HBO'ya, *NTV Tarih* danışmanlarının ***(vurgu bana ait)*** hazırladığı ekteki mektubu göndererek paylaştığımızı kamuoyuna saygıyla duyururuz" denildiğini kaydetti.

İZMİR'İ TÜRKLERİN YAKTIĞI İDDİASI YER ALIYORDU

18 Nisan'da yayına girecek olan dizide, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra "İzmir'i Türklerin yaktığı" iddiasının yer alması üzerine duyarlı Türk basınının anında tepki göstermesi ve internette dalga dalga yayılan, ciddi belgelere dayanan protesto mesajlarının bu sonucu doğurduğunu anlatan Aksoy, sözlerini şöyle sürdürdü:

BATILI RAPORLAR ERMENİ ÇETELERİ GÖSTERİYOR

"Duyarlı milletvekillerimizi, duyarlı halkımızı ve özellikle İzmirlileri harekete geçirmesi üzerine ilgili televizyon kanalından bu iftiranın çıkarılması, her şeyden önce İzmir'i Türklerin yakmadığına dair İtfaiye Müdürü Paul Greskoviç, Amerikan Yardım Komisyonu Başkanı Mark Prentis ve Fransız Amiral Dumessnill raporlarının doğruluğuna ve gerçekliğine dayanmaktadır.

Raporlarda 13-15 Eylül tarihleri arasında İzmir'i yakan güçlerin Ermeni çeteleri olduğu açıkça belirtilmiştir. Türkiye ve güzel İzmirimize yapılan bu saldırının başka yönlerden başka çevreler vasıtası ile devam ettirileceğine inanıyorum. Bu bakımdan Dışişleri Bakanlığımız, duyarlı medyamız, bilim adamlarımız ve halkımız, İzmir'i Türklerin yakmadığı konusunda hazırlıklı olmalıdır."
Kanal ayrıca HBO yapıcılarına bir mektup yazarak tarihi gerçekleri saptıran iddialara yanıt verdi.

İŞTE İDDİALARA YANIT VEREN MEKTUP

HBO yapımcılarına,
14 Mart 2010 tarihinde ABD'de ilk bölümü yayınlanan "The Pacific" dizisinin 28 Mart'taki 3. bölümünde deniz piyadesi Leckie ile bir Yunan kadın arasında geçen diyalog, tarihi gerçekleri çarpıtmış ve hem Türk hem uluslararası kamuoyu nezdinde milletimizi rencide etmiştir. Bu diyalogda Türklerin İzmir'i "istila ve talan ettiği, yakıp yıktığı" yolunda cümleler vardır.
Her şeyden önce, dizideki bu diyalogun bilinçli bir şekilde senaryoya eklendiğine dair ciddi ipuçları bulunuyor:
1. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan Helmet For My Pillow'da, yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalog geçmezken, dizideki Leckie bu "istila" hikayesini üzülerek dinlemekte, onaylamaktadır.
2. Dizi 2. Dünya Savaşı'nı, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni, 1940'ların ve Pasifik cephesinin gerçeklerini anlatırken; seyirci konuyla ilgisiz bir şekilde 1920'lerde yağmalanmış gibi gösterilen bir Anadolu kentinin hikayesiyle karşı karşıya kalmaktadır.
İzmir'in aslında Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Milli Mücadele tarihini hiç bilmeyen dünya üzerindeki birçok izleyici; bu sahnedeki konuşmalardan İzmir'in bir Yunan kenti olduğu, Türklerce ele geçirilip talan edildiği ve yakıldığı sonucuna varmaktadır. Oysa ki, İzmir, Aydınoğulları'ndan beri (14. yüzyıl başları) Rumların da yaşadığı bir Türk kentidir.

İzmir, Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilmiş; şehir 3 yıl, 3 ay, 24 gün boyunca Yunan yönetiminde kalmış; 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmıştır. Kısaca İzmir Türk talanına uğramış bir Yunan kenti değil, Yunan devletinin işgal ettiği bir Türk kentidir.

İzmir yangını konusuna ilişkin ise değişik iddialar vardır. Nurettin Paşa'ya bağlı askerlerin, kaçan Rumların veya direnen Ermenilerin yangından sorumlu olabilecekleri ileri sürülmektedir.
Hatta katedralde direnen Ermenilere ait bir cephaneliğin infilâk ederek yangını başlattığına ilişkin anılar bulunmaktadır.
Tarihçilerin dahi üstünde mutabık kalamadığı, emin olamadığı böyle hassas bir konuda, bu kadar kesin bir dille konuşmanın doğru olmadığının altını çizmek isteriz.
Dizinin bütünüyle ilgisi olmayan bu sahne, açık bir lobiciliğin ürünü olarak durmaktadır. Gözardı edilen bu durumun, bir milletin kurtuluş mücadelesini karaladığını belirtir; HBO'nun bu gibi yanıltıcı ve provokatif manevraların aracısı olmamasını temenni ederiz

EK 2

A) http://www.sonsayfa.com/Haberler/guncel/Izmir-yangini-olay-diziden-kaldirildi.html

B) http://www.aa.com.tr/tr/izmir-yangini-diziden-cikarildi-2.html

İŞİ YAYINCILIK OLAN KİMSE SANSÜRE DESTEK VERMEZ

AHMET AKŞİT

NTV Tarih'in Temmuz 2010 sayısında yer alan *Toplumsal Tarih*'le (*TT*) ilgili kutuda adım geçtiğinden cevap vermem gerekiyor. Önceki sayfalarda okuduğunuz gibi Kahraman Şakul durumu özetliyor; ben de kendi açımdan durumu özetleyip görüşlerimi bildireceğim. Temmuz'un ilk günlerinde Gürsel Göncü telefon etti, Kahraman Şakul'un yazısının 24. dipnotundaki ifadelerden nasıl rahatsız olduğundan bahsetti. Ben de ilgili sayfayı açtım ve dipnotu telefonda birlikte okuduk. Bizim dergide her ay yüzlerce dipnot çıkar; doğal olarak hepsini bir telefon geldiğinde gerekçeleriyle açıklayacak şekilde aklımda tutmuyorum. Ama aklımda kalmadığına göre beni rahatsız eden bir şey de olmamış demektir. Göncü'ye, Kahraman Şakul ile konuşup gerekirse kendisini arayacağımı söyledim; o da bu konuda bir şeyler yazacağını söyledi, kapattık. Kahraman Şakul'la konuşunca Göncü'yü aramanın manasız olduğuna karar verdim. Ortada bir sansür hadisesi ve buna verilmiş bir destek vardı, yazarımız da haklı olarak buna tepki göstermişti. Derken *NTV Tarih*'te bu konuşmayı da konu eden, *TT*'in sorumlu ve ahlaklı olmayan yayıncılık yaptığını ima eden imzasız yazı yayınlandı.

TT'in 200. sayısı olması vesilesiyle bu ay nerede ve nasıl durduğumuzu epey konuştuk. Aslına bakarsanız *TT* yarı hakemli bir dergi sayılabilir. *TT*'de çıkan özenle hazırlanmış, kaliteli birçok yazı ciddi akademik çalışmalar için kaynak olabilecek niteliktedir, öyle de oluyor. Türlü yollarla bu özenli emeği ve ciddiyeti zedelemeden daha fazla okuyucunun ilgisini çekip, derginin tüketimini artırmaya tabii ki çalışıyoruz. Böyle bir çaba içinde olsak da *TT*, "milli duyarlıklara" seslenen ve böylece satışını artırmayı amaçlayan bir dergi olmadı hiçbir zaman. İnsanların istediklerini değil de istemediklerini duyuran bir çizgiye daha yakın olduk. Bence bu anlayış ahlaklı ve sorumlu olmak için oldukça uygun bir temel sağlıyor.

NTV Tarih'in özellikle de kimi okur mektuplarına verilen cevaplarını okudukça bu derginin -hele ki ortalama tarih dergisi okuyucusunun zihni şekillenmesini göz önünde tutarsak- iyi bir işlevi olabilir diye düşündüğüm oldu. Bu iyimserliği durduran şeyler de var, ama şimdi bunlara girmeyelim. Sonuçta bunlar *NTV Tarih* yöneticilerinin bileceği işler, herhalde onlar da satış, reklam vs kaygılarla tarihçilik arasında kendilerince "uygun" bir çizgi çekmişler. "Pasifik" dizisinin makaslanmasıyla ilgili olarak bu çizginin dışında bir şey var. Burada sorun belki de *NTV Tarih* yönetiminin kuruluş aşamasında öngöremediği bir şekilde bağlı bulunduğu grubun dergiden sansüre destek istemesinden kaynaklanıyor. Bence *NTV Tarih* yönetimi oyunu yanlış oynuyor. İşi yayıncılık olan kimse sansüre destek vermek istemez. Ama içinde bulunduğun koşullardan dolayı böyle bir şey yapmak zorunda kalabilirsin, bu bir dereceye kadar anlaşılır bir davranıştır. Öte yandan diğer gazetelerin, dergilerin -örneğin *Toplumsal Tarih*'in- sansüre tepki göstermesi, saygınlığını korumak isteyen bir dergi yönetimini rahatlatacaktır diye düşünüyorum. Ben *NTV Tarih*'i yönetmek zorunda kalsam, patrona karşı bir kalkan olsun diye ahlaklı olmayan yayıncılık göndermesi yerine *TT*'ye teşekkür ederdim.

HRANT DİNK CİNAYETİ DAVASI'NDA 14. DURUŞMA

19 Ocak 2007, Hrant Dink, Halaskargazi Caddesi üzerinde bulunan Agos gazetesi önünde saat 15.00 sıralarında uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. 12 Temmuz 2010, saat 10:00'da, Hrant Dink cinayetinin duruşmasından önce Beşiktaş İskele Meydanı'nda toplanan 'Hrant'ın Arkadaşları' basın açıklaması yapmayıp bunun yerine Hrant Dink'in ölmeden önce aldığı tehditleri anlatarak 'güvencin tedirginliği' vurgusunu yaptığı, 10 Ocak 2007'de Agos'ta yayınlanmış olan yazısını okudular.

Davadaki tutuklu sayısı azaldıkça ve duruşmalar uzadıkça adalet beklentilerinin tükenmekte olduğunu ifade eden grup, bu defa "Hrant için, Adalet için!" yerine "Hrant için, Hrant için!" yazılı siyah pankartların altında toplandı. Türkçe ve İngilizce olarak cinayete uzanan sürecin ve cinayetten sonra yaşananların anlatıldığı "19 Ocak'ta ne olmuştu?" adlı kitapçık dağıtıldı. Ardından grup sloganlar eşliğinde Beşiktaş Adliyesi'ne yürüdü.

Hrant'ın 'Arkadaşları'ndan...

"Adalet çağrımıza kulak asmıyorlar
Geçiştiriyorlar, savsaklıyorlar, yok sayıyorlar...
Sanıyorlar ki vazgeçeceğiz... Unutacağımızı sanıyorlar...
Unutturabileceklerini sanıyorlar...

Balık hafızalardan silinen yüzlercesi gibi
bu cinayetin de zamana yenilmesini umuyorlar...
Şakalaşıyorlar, gülüşüyorlar, sıkışınca tehdit ediyorlar...
Adalet beklentimizi hiçe sayarak,
haklı ve hukuki taleplerimize burun kıvırarak,
adaletin hükmünü
bir kaç taşeronun hafif cezalarla sıyırabilecekleri şekle sokuyorlar...
Kararlarını verdiler, artık sadece zamanını bekliyorlar...

Hakikat anlatıcımız Hrant Dink'in katillerinin
yalnız silahı doğrultanlar, yalnız tetiğe basanlar değil,
"öldür diyenler" olduğunu söyledik, söylemeye devam ediyoruz!
"Katili tanıyoruz" dedik, duymak istemediler!
"Yalnız değillerdi, yanlarında ağbileri vardı", dedik,
kıllarını bile kıpırdatmadılar...
...."

İKİNCİ İKTİSAT TARİHİ KONGRESİ

24-25 Haziran 2010'da Elazığ'da Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin ev sahipliğinde İkinci İktisat Tarihi Kongresi gerçekleştirildi.

MURAT KORALTÜRK

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki coğrafya merkezli bildirilerin ağırlıkta olduğu kongre, artık Türkiye'de iktisat tarihi disiplinin sürekli ve yoğun bir kongre yapacak birikime ulaştığını kanıtlıyordu. Öyle ki üç yıl ara ile yapılan kongrenin bundan sonra daha sık aralıklarla yapılması dile getirildi.

Açılışın konuşmasında kongre başkanı sıfatıyla Prof. Dr. Mustafa Öztürk şunları söyledi: "Osmanlı Devleti'ndeki nakit sıkıntısı, ödemeler dengesindeki eksiklikler hep geçmişten gelen iktisadi problemlerdir. Kendi öz kaynaklarımızla piyasanın talebi olan malları ve ihtiyaçları karşılamadığımız zaman dışarıdan ithal etmek, borçlanmak zorundayız. Teknolojik yetersizlik varsa, teknoloji ithal etmek zorundayız; parasal anlamda, sermaye anlamında piyasamızın ihtiyaçlarını karşılayamıyorsak dışarıdan borçlanma ve yabancı sermaye -ki onun da pek çok şartları vardır- ile sağlamak zorundayız. Bu süreç bugün de devam ediyor. Tarihin diğer alanlarında olduğu gibi iktisat tarihinde de ders alınması zaruridir."

Kongre Bilim Kurulu adına konuşan Prof. Dr. Şevket Pamuk "iktisat tarihçiliğinin ulusal sınırları aşan boyutu"nu şu sözlerle açıkladı:

"Bilimin ancak uluslararası etkileşimler sayesinde gelişebildiğini, küreselleşen dünyada diğer bilim dallarındaki çalışmaların yanı sıra, iktisat tarihi çalışmalarının da giderek daha fazla uluslararası boyut kazandığını hepimiz çok iyi biliyoruz. Uluslararası platformlardaki iktisat tarihi çalışmalarının yirmi ya da otuz yıl öncesine kadarki durumunu hatırlayınız. Uluslararası toplantılarda, iktisat tarihi kongrelerinde, ders kitaplarında iktisat tarihi denilince sadece Batı Avrupa ve bir ölçüde Kuzey Amerika konuşulurdu, bundan öteye fazla bir şey konuşulmazdı. O dönemler Batı Avrupa ve gelişmiş ülkeler dışındaki bölgelerin iktisat tarihi, uluslararası iktisat tarihçiliğine yeterince entegre olmamıştı. Son 20-30 yılda, bir yandan küreselleşme bir yandan da Asya ekonomilerinin yükselişi, özellikle de gelişen ekonomilerin sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte iktisat tarihçiliği de giderek küresel bir bilim disiplini niteliği kazanıyor. Asya'nın ve daha genel olarak bugün hızla gelişmekte olan ekonomilerin -tabi bunun içersinde Türkiye'yi de düşünmeliyiz- tarihlerine olan ilgi giderek artıyor. Bunun yanı sıra iktisat teorisinde ve iktisadi gelişme sürecinde kurumların öneminin son 20–30 yılda giderek artması, iktisat tarihine ve özellikle batı Avrupa dışındaki bölgelerin iktisat tarihine olan ilgiyi artırıyor. Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihçileri olarak, bizler de bu uluslararası platformlara daha fazla katılmalı, öne çıkmalıyız. Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinin biçimlenmekte olan küresel iktisat tarihçiliğine daha fazla katkıda bulunmasını, daha güçlü bir şekilde temsil edilmesini sağlamalıyız. Örneğin Osmanlı ekonomisinin kurumları ve onların evrimi uzun dönemli iktisadi gelişme sürecinin anlaşılmasında değerli ipuçları sunuyor. Osmanlı kurumlarını ve daha genel olarak Osmanlı deneyiminin daha iyi anlaşılması ve anlatılması dünya iktisat tarihçiliğine önemli katkılar sağlayacaktır."

Açılış bildirisini sunan Mehmet Genç önemli bir aktörü ve tanığı olduğu iktisat tarihi çalışmalarının Türkiye'deki seyrine değindi:

"Ferdi çalışmalarda entelektüellik, zihni protestoyla başlar. Alman idealizminin önemli figürlerinden Fischer'in meşhur 'ben, ben olmayana karşı olduğu oranda bendir' formülü vardır. Entelektüel, ilim adamı mevcut olana karşı koyarak kendisini gösterirse, bilim yaratıcılık ve aykırılıkla beslenebilir. Bu konuda aslında bizim toplumumuz problemlidir. Aykırılık, yaratıcılık teşvik gören bir şey değildir. Genellikle engellenen bir şeydir. Birbirimize benzerlik genellikle erdem olarak düşünülüyor. Bu konuda fazla ileri gitmek istemiyorum. Fakat daha sofistike, daha derin ve daha teorik olmaya ihtiyacımız var. Bunun için ne yapacağız? Belki, tamamıyla Osmanlı tarihi ile uğraşmak yerine bunun dışına çıkmamız lazım. Hoca'nın yüzüğünü araması gibi, bilinmeyen az işlenmiş alanlara yönelip, onun rantını kullanmak yerine, ben herkesin çok iyi bildiğini daha iyi bilmek üzere yola çıkmayı tavsiye ederim. Avrupa, Amerika tarihleri ve mümkünse Japon tarihlerinde uzmanlaşırsak, faydalı olabilir. Osmanlı'nın sui generis özellikleri vardır ama sonuçta bir insan topluluğudur, dünyada yaşıyordu ve dünyada başkaları da yaşıyordu. Osmanlıların iktisadi meseleleri onlara mahsus değildi, diğer toplumlar için de geçerliydi. Bunların iyi analiz edildiği bölgelerdeki çalışmaları takip etmemiz gerekir. Kuzey Amerika, Avrupa ile ilgili çalışmaları da kendi alanımız gibi takip etmeliyiz. Osmanlı tarihçilerimiz bu Osmanlı tarihiyle ilgili değil, beni ilgilendirmiyor dememeli."

Mehmet Genç'in bildiri sunma yöntemine ilişkin önerileri de çok ilgi gördü: "Tebliğ verici 'benim bu çalışmamda önem sırası nedir?', 'En önemli mesajım nedir?' diye sormalıdır. Bunlar iki dakikaya sığdırılabilir olmalıdır, değilse bu işten vazgeçmek en iyisidir. Böyle yola çıkarsa soru-cevap için ve her şeyi anlatmak için fırsat bulabilir, koridorda peşinden gidilir. Ama bir Latince dua metni gibi okunan tebliğden sonra, o tebliği verenin yanına da gidilmez, hiçbir işe de yaramaz. Her şeyi anlatmaya çalışmak faydadan çok zarar getirir."

Kongreye katılanlar toplu halde.

İSMAİL BEŞİKÇİ TÜRKİYE'NİN VİCDANIDIR

Ağustos sayımız piyasaya çıktığında İsmail Beşikçi hakkında açılan yeni davanın 28 Temmuz 2010'daki ilk duruşması yapılmış olacak. Beşikçi'yle dayanışmamızı göstermek amacıyla Orhan Miroğlu'nun 21.07.2010 tarihli **Taraf** *Gazetesi'nde yayınlanmış olan yazısını Miroğlu ve Taraf'ın izniyle yayınlıyoruz.*

ORHAN MİROĞLU

Liseli yıllarımda Kürt toplumu hakkında okuduğum en değerli kitap İsmail Beşikçi'nin imzasını taşıyordu. Adını bileceksiniz, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*.

Doğan Avcıoğlu'nun yazdığı *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabı hatırlatan bir isimdi bu.

İsmail Hoca, yıllarca sürdürdü yazmayı ve zamanla kitaplarının sayısı 37'yi buldu.

İsmail Beşikçi Ankara'da yaşıyor. Onunla Kızılay'da bir yerlere giderken bazen sokakta, bazen de sık sık uğradığı Selanik Caddesi'ndeki Çarçıra Kitapevi'nde karşılaşırız.

Az konuşur, daha çok dinlemeyi sever İsmail Hoca.

Dinler hep ve arada bir sohbete katılır sadece. O da birkaç cümleyi geçmez.

Geçenlerde, Felsefeciler Kulübü'nün Ankara'da düzenlediği etkinliğe birlikte katıldık.

Çok keyifli olmuştu. İsmail Hoca'nın konuşmacı olduğu bir panelde, onunla beraber olmaktan onur duyduğumu söylemeliyim.

İkimiz de hukuk ve yargının Kürtler söz konusu olduğunda nasıl işlediğini anlattık.

17 yıl hapis yatmış bir insan olarak uğradığı haksızlıklardan tek kelime söz etmedi İsmail Hoca, Konuşmasına Kürt çocuklarının yargılandığı davalarla başladı ve öyle de bitirdi..

İsmail Beşikçi 12 Mart ve 12 Eylül'de hapis yattı. Toplam 17 yıl. Dile kolay. Türkiye'nin çeşitli hapishanelerinde geçen koskoca 17 yıl.

Musa Anter, 12 Mart'ta Diyarbakır sıkıyönetim mahkemelerinde açılan ve Kürt aydın ve siyasetçilerinin yargılandığı davalarda, en kabarık dosyaların İsmail Beşikçi'ye ait olduğunu kaydeder.

İsmail Hoca Kürt değil, İskilipli. Savcılar İskilipli bir Türk'ün Kürtler arasında ne işi var diye öfkelenir ve şöyle dedikleri olurmuş:

– Hadi bunları anladık, bunlar Kürt, ya sana ne oluyor!..

Diyarbakır cezaevinde de buna benzer sözleri gardiyanlardan çok duyardık.

Farklı davalardan yargılanan Türk arkadaşlar vardı aramızda ve gardiyanlar doğrusu bu arkadaşlara 'özel muamele' yaparlardı ve buna çok üzülürdük.

'Hele bunları anladık, Kürdistan kurmak istiyorlardı, yakaladık hepsini, peki size ne oluyor, ne işiniz vardı bu Kürtlerle de, buralara düştünüz!' gibisinden bir tavır içindeydiler gardiyanlar.

Kürt meselesinin tarihini, sosyal ve siyasal sebeplerini, akademinin yani bilimin gözüyle araştırmaya ömrünü adayan İsmail Hoca, 12 Mart'tan bu yana, hep özel muamelelere tâbi tutuldu ve özel yargılamalardan geçti.

Şimdi İsmail Hoca'ya 8,5 yıl hapis istiyorlar.

Davanın ilk duruşması 28 Temmuz'da İstanbul 11. Ağır Ceza'da görülecek.

Dünyanın herhangi bir ülkesinde, kimsenin önceden göremediği veya görüp de inkâr ettiği bir gerçeği, herkesten önce gören ve insanları bu gördüğü ve keşfettiği gerçeği anlamaya davet eden bir bilim insanına hiçbir devlet böyle davranmaz.

Ama burada gerçeği herkesten önce görmek ve başkalarının görmesi için kitaplar yazmak, araştırmalar yapmak bile suç.

İsmail Hoca o 'suçu' işledi durdu. 37 kitap yazdı. Yazdığı kitapların 32'si yasaklandı.

O kitaplarda yazılanların önemli bir bölümü, inkâr edilen bir halkın varlığına işaret ediyordu..

Başbakan geçen hafta kadın örgütleri ve temsilcileriyle yaptığı toplantıda inkârın bittiğini, bunun da Kürt sorununda çözümün yüzde yetmişi demek olduğunu söyledi.

Bu tesbit çok doğru tabii.

Peki, inkârın bitmesi için hayatını, emeğini ve bilimsel kariyerini ortaya koyan, bu uğurda 17 yıl hapis yatan bir bilim adamından hâlâ ne istiyor bu devlet?

Hoca 8,5 yıl cezaya mahkûm olsa, Başbakan 'İsmail Hoca'ya biz ceza vermedik' diyerek sorumluluktan kurtulabilir mi?

İnkârın bitmesi, işin yüzde yetmişidir diyen bir başbakan, acaba İsmail Beşikçi'nin ve yazarların, akademisyenlerin, aydınların, düşüncelerini bugün serbestçe söyleyebilmesi için gerekli yasal değişiklikleri neden hükümetinin programına almaz?

TMY ve TMK kime hizmet ediyor?

Demokratik ilerleme için adımlar atan, bunun için Anayasa'yı değiştirmeye çalışan bir hükümete ve onu destekleyen demokrasi güçlerine mi, yoksa. Türkiye'yi 1930'lu yılların karanlığında tutmak isteyen yargı bürokrasisine ve bilumum statükocu güçlere mi?

Devlet üniversitelerinde, resmi ideolojinin kutsandığı ve onun hilafına bir tek sözün söylenemediği, söylenmesinin vatana ihanet sayıldığı bir zamanda, İskilipli Türk İsmail Hoca, Kürtlerin inkâr edildiğini, Kürtleri Türkleştirmenin mümkün olmadığını büyük bir cesaretle yazıp durdu

İster farkında olalım, ister olmayalım, bugün, inkârın bittiğini söyleyen Sayın Başbakan dahil, hep beraber, İsmail Hoca'nın açtığı yolda yürüyoruz..

Çünkü inkârın bittiği yolda yürümemizi sağlayan aydınların en önde olanıdır İsmail Beşikçi.

Nasılsa bir başka İsmail Hoca çıkardı, diyenler yanılırlar bence. Yarım yüzyıl geçti aradan, ama ikinci bir İsmail Beşikçi çıkmadı bu ülkede.

İsmail Hoca, benim aklıma hep Sartre'ı getirir. Belki biraz da Frantz Fanon'u. Ama daha çok Sartre'ı tabii..

Daha fazla Sartre'a ihtiyacımız olduğu bir zamanda, bu ülkenin vicdanı bir bilim insanını, belki de tek Sartre'ı olan bir aydınını yargılamaya devam ediyoruz hâlâ.

Bu büyük bir utanç aslında.

Bu utançla beraber yaşamak zorunda değiliz artık.

Bana kalırsa, İsmail Hoca'nın kaleminden çıkmış ve savcının suç kabul ettiği şu satırların altına hep beraber imza atmalıyız:

"Kürtler 200 yıldır özgürlük için, özgür bir vatana kavuşmak için mücadele etmekte, bedel ödemektedir... Suriye, İran, Türkiye, Kürtleri baskıyla, zulümle yönetmektedir... Kürtleri müştereken baskı altında tutan devletler her zaman politik, ideolojik ve askerî güçlerini, diplomatik güçlerini Kürtlere karşı birleştirebilmişlerdir. Bu müşterek denetimin hukuk, adalet yaratmadığı, bilakis hukuk ve adalet duygularını çiğnediği, rencide ettiği çok açıktır. Bu baskı ve zulüm süreçlerine karşı, baskıya karşı direnme meşru bir hak olarak belirmektedir."

Yalan mı, burada yazılanlar satırı satırına doğru değil mi?

İsmail Hoca'ya aynen katılıyorum.

TOPLUMSAL TARİH'İN 200. SAYISI VESİLESİYLE
METE TUNÇAY - EDHEM ELDEM SÖYLEŞİSİ

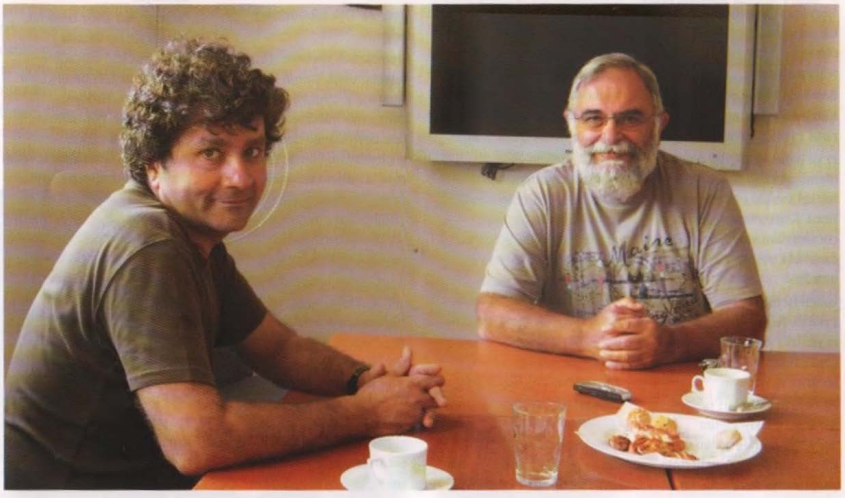
TARİH, TARİH DERGİCİLİĞİ, AKADEMİ

Türkiye'de tarih yayıncılığı, tarih dergiciliği ve televizyondaki tarih programları olağanüstü ilgi görüyor. Öte yandan Türkiye'de tarih eğitiminin çarpık "milli" çizgisi insanların tarihle ilişkisini makul bir mecraya girmesine izin vermiyor. Yayınlanan onca dergi, kitap, program genellikle Mete Tunçay'ın deyimiyle milli mefahiri okşama anlayışıyla yapıldığından bu yayınlar insanlara duymak istediklerini duyuruyor, Türkiye tarihiyle bir türlü yüzleşemiyor. Türkiye'de tarih yayıncılığı bu havadayken Eldem ve Tunçay **Toplumsal Tarih***'in nerede durduğunu konuştular.*

Mete Tunçay: *Toplumsal Tarih* dergisi bu ay 200. sayısını yayınlamış oluyor. Bu vesileyle Türkiye'de popüler tarih dergiciliği konusunda söyleşelim dedik. Aslında Edhem Eldem ciddi bir tarihçidir; bense kendime bir zamanlar "alaylı tarihçi" demiştim, onu tarihçiliğe daha uygun buluyorum.

Edhem Eldem: Tevazu gösteriyorsunuz...

M.T.: Tevazu değil... Ben tarihçi olarak okumadım; ama tarihçi olarak okumamış olmamın da birtakım avantajları olduğunu keşfettim. Ben tarih bölümünden mezun olmadım, tarih masteri ya da doktorası yapmadım. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "*jack of all trades master of none*" (her meslekten haberdar, ama hiçbirinin uzmanı değil) olarak biraz iktisat, biraz sosyoloji, biraz hukuk, biraz tarih, biraz metodoloji, felsefe falan... Ama bunun daha sonra tarihçiler için faydalı bir şey olduğunu da fark ettim. Tarih bölümlerinde bu disiplinler arası ilişkinin olmamasının birtakım sakıncalar doğurduğunu düşünüyorum. Ben önce genel kamu hukuku alanında "siyasal teori" ile ilgileniyordum, çalışmalarım giderek hukuktan uzaklaştı ve siyasal düşünceler tarihinden siyasal olaylar tarihine geçtim. Yani mektepli değil, alaylı yoldan tarihe geçtim. Sense iktisat tarihçisisin.

Edhem Eldem ve Mete Tunçay.

E.E.: Yok, öyle değil... Ben ne iktisat tarihçisiyim ne de ciddiyim. Benim üniversiteye girişim mühendislikten; endüstri mühendisliğinden sonra siyasete geçtim. Yalnızca doktora seviyesinde tarihe geçtim. Onun için kıskançlık gibi almayın ama ben de kendimi nispeten alaylı sayıyorum ve bunun faydalı bir şey olduğunu ben de söylüyorum.

M.T.: Belki biz Türkiye'deki tarih eğitimi sürecinden geçseydik, bugün olduğu gibi eleştirel bakışa erişemeyebilirdik.

E.E.: Muhtemelen... Sizden farkım, Ankara Siyasal'ın belirli bir şekilde hukuka dayanan, Boğaziçi Siyaset'inse daha çok sosyal bilimlere dayanan biraz da Amerikanvari tavrının etkisinden kaynaklanıyor olabilir. Ama ortak noktamız; ikimiz de tarihe arka veya yan kapıdan girdiğimiz için daha eleştirel ve daha az duygusal bir tavır takınabiliyoruz. Bunun fena bir şey olduğunu da düşünmüyorum doğrusu.

M.T.: Türkiye'de tarihin diğer ülkelerde de olduğu gibi özel bir ağırlığı var, yeni bir devlet kurma coşkusu içinde tarihe aslında doğal olarak taşımaması gereken bir görev yükleniyor ve o görev bugün de devam ediyor.

E.E.: Devlet kuran herkesin bir ara yaşadığı bir dönem bu; Türkiye'nin farkı geç olması ve hâlâ devam ediyor olması. Yoksa her devlet; özellikle de her ulus-devlet tarih yoluyla inşa edilme ve tarih yoluyla kendini tanımlama safhasından geçiyor.

M.T.: Öyle ama senin de söylediğin gibi olması değil, geç ve hâlâ devam eden bir durum olması sorunlu. Üniversitelerdeki o zorunlu Atatürk İnkılâp Tarihi dersleri bir rejim propaganda dersi olarak günümüzde de devam ediyor.

E.E.: Ama şimdi buna bir de Osmanlı tarihi eklemleniyor. Eskiden Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki o coşkuyla mirası reddetme, bir devr-i sabık yaratma kaygısı vardı, şimdi o yok oldu.

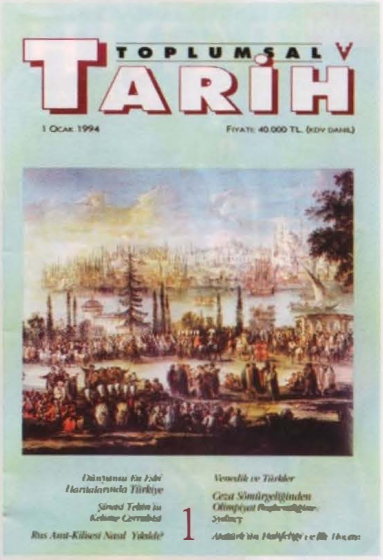
M.T.: Dolayısıyla Türk- İslam sentezine adapte edilmiş oldu ve hepsi bir potada erimeye; hepsi bir Türk ulusunun ezelden beri var olduğu ve ilelebet süreceği anlatısı içinde yer almaya başladı.

Belki bununla ilgili olarak son dönemlerdeki tarih dergiciliğinden, *Tarih ve Toplum*'la başlayan ve *Toplumsal Tarih*'le devam eden, *NTV Tarih*'le filan süren dergicilik modasından önce Şevket Rado'nun falan çıkardığı *Hayat Tarih Mecmuası* bu dönemde hiçbir zaman erişilmeyen tirajlara çıkmıştı; seksen bin satan sayıları olduğu söylenir, tabii o tamamen milli mefahiri okşama çizgisinde...

E.E.: Hem o, hem de Batı egzotikasına olan merakı okşama. Ben hatırlıyorum çocukken okurdum ve çok eğlenirdim, o zaman böyle değil, farklı bir bilinç seviyesindeyim tabii... Bir sürü II. Dünya Harbi makaleleri vardı. Yabancı mecmualardan alınan apartma metinleri millet de bayıla bayıla okurdu.

M.T.: Bu merakı tatminin yanında yüksek milliyetçi duyguları okşama, Kanuni'nin Viyana Seferi'nde yeniçerilerin bir bağdan bir salkım üzüm koparttıkları zaman oraya parasını mendille bırakmaları gibi hikâyeler herhalde insanların çok hoşuna gidiyordu ve böyle çok okunuyordu...

Benim açımdan bu mesele 1983 yılında üniversiteden atılmamla başladı. İstanbul'da İletişim'de arkadaşlarım vardı. Murat Belge başta olmak üzere, onlar da çeşitli yayınlara girişmişlerdi. Kitap yayınlarının dışında *Yeni Gündem* diye bir haftalık gazete çıkarıyorlardı. Benim de yapabileceğim tek şey aylık bir dergi çıkartmaktı. Bunu teklif ettiğimde kabul ettiler ve başladık. Böyle başlarken o milli mefahire dayalı tarih yayıncılığından uzak olma konusunda görüştük, hiçbir zaman Katerina-Baltacı hikâyesi anlatmayacağız dedik. Bir süre sonra benden habersiz hoş bir espri de yapıldı, "O gece Katerina Baltacı'ya *Tarih ve Toplum* okumuş" diye benim bütün ilkelerimi yıkan bir ilan çıktı.

Toplumsal Tarih'in 1 Ocak 1994 Tarihli ilk sayısındaki Mete Tunçay'ın editör yazısından bir bölüm.

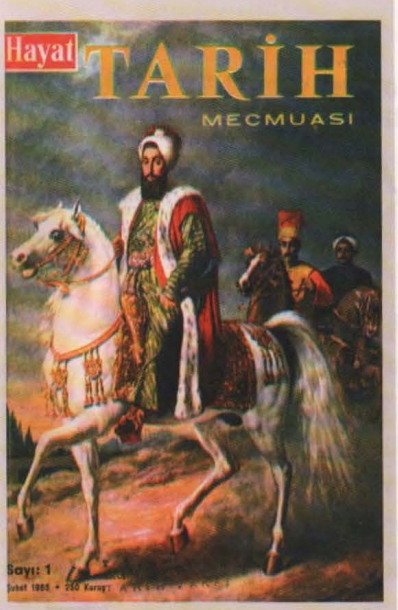
Mete Tunçay'ın editör yazısından Sayı: 1

...

"Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. Tarih ve Toplum deneyimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu.

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki insanların çalışmaları dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız. Yalnız, dürüst olarak yazılamayacak konulara girmeyeceğiz. Bugün on yıl öncesinin koşullarına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakın bir gelecekte yeniden çoğalabilir de."

...

Hayat Tarih Mecmuası'nın Şubat 1965 tarihli sayısı ve Şevket Rado'nun editör yazısı, Rado ilk cümlesinde anlayışını ortaya koyuyor.

Hayat

Tarih Mecmuasının, Okuyucularına

YEŞYÜREKLİ, tarihi, Türkler'in tarihi kadar zengin başka bir millet hemen hemen yok gibidir. Türkler'in geçmişte biriktikleri bu tarih zenginliği, tabiatıyla Türk milletinin çok uzun ömürlü bir millet olmasından ileri geçmiyor; Türkler'in zengin içinde dünyanın üç kıtasında toprakları fethedip kurdukları, on iki Roma veya İngiliz İmparatorluğu büyüklüğündeki imparatorluk, onun kazanılması ve parça parça kaybedilmesi, kendi içinde ve mücadeleye girişiği milletler topluluklarında öyle hâdiselerin doğmasına yol açmıştır ki, bunlardan her biri ciltler ve ciltler dolusu eserler vücuda getirmeye yetecek de artacak kadar, bilim için kâh tatlı, kâh acı, fakat aksetiriye dikkatle incelenmeye değer vakalarla doludur.

Buna rağmen kendi tarihi üzerine neşriyatı bizimki kadar cılız başka bir millet de zannımızda yok gibidir. Tarihi, Türkler'in tarihinden çok sonra başlamış Fransa'da dâhi, tarihinin en tanınmış devresi Türkler'le çalıştığı zamanlara inhisar eden İtalya'da dâhi, tarih üzerine yapılan yığın yığın ilmî neşriyat bir tarafa, yalnız halk için, baş alıp tarih mecmuası çıkmaktadır.

Bunun neden böyle olduğunu düşünmek lâzımdır. Acaba tarihimizin heybeti, bizde, onu öğrenmek cesaretini bırakmıyor mu dersiniz? Belki de biraz böyledir. Çünkü bu cesaretin kırılmaya için olduğuna mühim sebepler vardır. Türk tarihi asırlar sürecince değişik boyu birlikmiş ve pek büyük bir kısmına hattâ o al sürülmemiş muazzam bir arşiv yığınının içinde, kurtulur kurtulmaz elden ve muhakkak ki zamanın tahribatına maruz bir halde, yatmaktadır. Daha fenası.. Arap harfleri ve Türkiye'den gitt Arap ve Fars dilli seyyah bu vesikaları Cümhûriyetin kabiliyetine, onları yeni nesillere aktaracak kudrete insanlar gündüm güne azalıyor.

Resmî kültür teşekkülleriniz bu arşive ışık tutmaya davet edadurulum; tarihimizi halkımıza duyurmayı ve tarih okuma zevkini vermeyi, millet olarak ayakta durmamızın başlıca dayanağı saydığımız için, elimizde bulunan bu tarih mecmuasını neşretmeye karar vermiş bulunuyoruz. Bu mecmua sadece vesika neşredan ilmî bir yayın değil, daha çok geçmiş vakaları aldıka çekici taraflarıyla aydınlatmayı, hedef tutan, halka mahsus bir tarih mecmuasıdır ve Avrupa'da halk için çıkan tarih mecmualarına benzemeye çalışacaktır.

Bir köşkülük kompleksinin vicdanları sarsar gibi olduğu ve «Tarihe ne lüzum var? İlerlemek için bir milletin tarihi mi olmak lâzımdır?» diyebilen gençlere sık sık rastlamaya başlamanın verdiği hüzün bizi bu hizmet yoluna sevkedenler. Çünkü nereden geldiğini, neyin nesi olduğunu bilmeyen ve bunu öğrenmeye de heves duymayan insanların salim bir hedefe varabileceklerine ihtimal vermiyoruz. Aslı şanlı bir mazinin beraber yaşamanın şuur ve heyecanı, muhakkak ki, bizi, çıktığımız yolda, daha kuvvetli yapabilir ve büyük bir kuvvete de fazlasıyla ihtiyacımız vardır.

ŞEVKET RADO

3

O zamanlar dedik ki tarihte her şeyi bilmek elbette mümkün değil; ama çalıştığımız konuya eleştirel bakmak, mümkün olduğu kadar objektif belgelere dayanmayı önemsemek, bunun için de ideolojiye bakmamak, çünkü bu soldaki aşırı politizasyon dolayısıyla Marksizm ve Leninizm'e uygun görünen şeyler iyi, uygun görünmeyen şeyler ise kötü olarak adlandırılıyordu. Biz böyle bir ideolojik ayrım yapmamak yoluna gittik. Mesela adı sağcıya çıkmış, gerçekten de rahmetli hayli sağcıydı, Orhan Şaik Gökyay kişisel bir dostlukla katıldı ve *Tarih ve Toplum*'da bir filolog olarak, bir edebiyat tarihçisi olarak çok iyi işler yaptı. Bu da, o dergiye normal koşullarda "bu solcuların işidir" diye itmesi gereken Müslüman ve milliyetçilerin gözünde bir saygınlık kazandırdı.

E.E.: Nispeten ama... Aslında bakılırsa *Tarih ve Toplum* olsun *Toplumsal Tarih* olsun tamamen de ideolojiden arınmış demek mümkündeğil. Genede hepimizin profili bir liberal sol, sol...

M.T.: Ama belli bir kalite içinde...

E.E.: Tabii ki kötülemek için söylemiyorum. Objektif olarak ideolojiden tamamen arınmanın mümkün olmadığını kabul etmek bile bir erdem...

M.T.: Bir de şu var; Türkiye'de bahsettiğin bu ideolojik kanat, tarihi tamamen milliyetçi mukaddesatçı kesime terk etmişti. Hâlbuki solcuların da...

E.E.: Solcular daha teorik bir yaklaşımla bütün meseleyi ortaya çıkarıp çözümleme iddiasındaydı, ATÜT'ten tutun nelere kadar.. Makro tarih, o da tabii böyle bir derginin profiline çok da uygun olmayan, çok daha soyut bir yerde, farklı bir anlayıştı. Dolayısıyla bu hakikaten bir zanaat olarak daha muhafazakâr diyebileceğimiz bir geleneğin tarihçiliği ile bakış açısı olarak daha ilerici veya radikal ve sola meyilli eğilimlerin bir araya gelmesi açısından önemli bir karışım, hibrid bir ürün bence. Bence bu da onları ilginç yapıyor. Avrupa'da *Historia*, *Histoire* vs. gibi dergiler hemen hemen bu formattadır. Buradan başlamak iyi olabilir. Biz nerede duruyoruz? Hem *Toplumsal Tarih* hem de onun ağabeyi sayılabilecek *Tarih ve Toplum* hangi çizgide duruyorlar? Başta popüler tarih dediniz, bunun çok popüler olduğunu sanmıyorum. Popüler olsaydık satışımız daha yüksek olurdu diye düşünüyorum.

M.T.: Sıkça kullandığımız bir Fransızca tabirle *haute vulgarisation*. *Vulgarisation* popülerleştirme demektir. Mesela bize BBC'nin tarih (*BBC History*) dergisi geliyor. *Toplumsal Tarih* onun gibi değil, *BBC History* düpedüz *vulgarisation* yapıyor, gündemi takip ediyor. Çok okunurluğu hedefliyor. İçinde altı veya yedi sayfalık araştırma makalesine çok nadiren rastlanıyor.

E.E.: Çok suni de olsa üçlü bir hiyerarşik tasnif yapılacak olursa; biri akademik tarih yayıncılığı, ondan sonra gelen *vulgarisation*, en sonda ise popüler tarih gelir gibime geliyor. Ben *vulgarisation* tabirini çok daha yaygın bir şekilde şu manada kullanmaya çalışıyorum: Tarihçinin zaten yapmakta olduğu çalışmaları, ilginç bulduğu için ve araştırmasının bir parçası olduğu halde biraz daha ulaşılır hale getirmesi, dolayısıyla ipin ucunu kaçırmadan, ürünün kalitesi ve metodolojik düzgünlüğü üzerindeki kontrolünü kaybetmeden daha geniş bir kitleye sunması. Popüler tarihi ise tarihçinin, nabza göre şerbet vermek olmasa bile, bir talebe cevap vermek için kaleme aldığı, dolayısıyla kontrolün artık onda olmadığı, gündemi kendinin belirlemediği; okuyucuyu piyasa olarak düşünürsek gündemi daha çok piyasanın belirlediği bir süreç olarak görüyorum. Öyle bakılınca bizimki pek de o kategoriye, yani popüler tarih kategorisine girmiyor. Zaten dediğim gibi 2.500 satıyorsak ve kendimize popüler tarih yapıyoruz dersek çok çok başarısızız, kitlelerin ne istediğini hiç anlamamışız demeye gelir.

M.T.: Ben bir keresinde *Tarih ve Toplum*'un bir aylık önsözünde "seçkin okuyucular" demiş, sonra da parantez açıp, "o kadar azsınız ki seçkin olmalısınız" diye eklemiştim....

E.E.: Yani biz aslında ortalama Türk okuyucusunun okumak istediğini vermiyoruz.

M.T.: Ama birtakım insanları şimdiye kadar sorgulamadıkları konularla, sunduğumuz bilgi ve yorumlarla yüzleşmek durumunda bırakıyoruz insanları.

E.E.: Şu çok garip, siz de görüyorsunuzdur, doçentlik dosyalarında şimdiye kadar dergimizde çıkan yazılar hakemli dergi muamelesi görüyor veya en azından adaylar o şekilde göstermeye çalışıyorlar. İftihar edebiliriz bununla, ama bence aslında sorunlu bir durum bu.

M.T.: Evet, gerçi bizde çıkan yazılar bir süzgeçten geçiyor, ama her bir yazı için bir hakemlik sürecinden geçtiğini söylemek mümkün değil. Bazı konularda editör birine verip ondan mütalaa istiyor, ondan sonra kararı kendi veriyor. Yarı hakemli denebilecek bir dergi.

E.E.: Bir doçentlik dosyasında hakemli dergi denildiğinde akademik dergiyi anlıyorsunuz. Oysa biz nasıl popüler bir dergi değilsek, akademik dergi de değiliz aslında. İki arada bir derede olduğumuz için zorlanıyoruz. Aslında belki de ne okuyucumuz ne de biz kendimiz tam olarak ne olduğumuzu ne de okuyucumuzun kim olduğunu doğru dürüst anlayabiliyoruz. Ama her halükârda akademik bir dergi değiliz. Akademik neden değiliz? Ciddi olmadığımız için ya da süzgeçten geçirmediğimiz için değil. Ama genel üslup olarak ve özgünlük olarak bir akademik derginin beklentilerinin altındayız. Akademik dergi olsak herhalde hiç okunmayacağız, en fazla 100-200 dergi satacağız. *Tarih ve Toplum*'un bugün dönüştüğü *Yeni Yaklaşımlar* versiyonu 3 ayda bir çıkıyor. Akademik dergi formatına çok daha yakın. Dolayısıyla kendimizi orada da görmüyoruz.

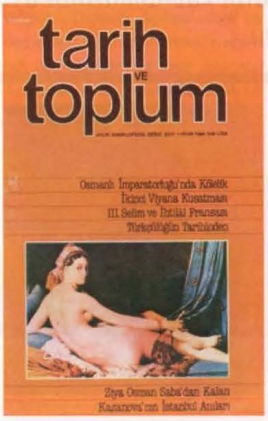
M.T.: Tarih alanında zaten başka bir akademik dergi yok.

E.E.: *Belleten* var. Bir de üniversitelere bağlı olarak çıkarılan birkaç dergi var. O da bir sorun, tabii, çünkü üniversitelerin çıkartmakta olduğu tarih dergileri genellikle bir kimliği olmakla beraber kalitesi ve nesnelliği ve dayandığı değerler açısından çok problemli olabiliyor.

M.T.: Türkiye'de üniversite sayısı da devlet ve vakıf üniversiteleriyle 150'yi geçti.

E.E.: 80 küsuru devlet olmak üzere...

Adı sağcıya çıkmış, gerçekten de rahmetli hayli sağcıydı, Orhan Şaik Gökyay kişisel bir dostlukla katıldı ve **Tarih ve Toplum***'da bir filolog olarak, bir edebiyat tarihçisi olarak çok iyi işler yaptı. Bu da, o dergiyi normal koşullarda "bu solcuların işidir" diye itmesi gereken Müslüman ve milliyetçilerin gözünde saygınlık kazandırdı.*

Tarih ve Toplum **(Ocak 1984, sayı:1),** ***Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*** **(Bahar 2010 sayı: 10).**

M.T.: Bunların birçoğunda tarih bölümleri de var. Ama bu tarih bölümlerindeki hâkim anlayışın ne olduğuna eleştirel gözlerle bakmak gerekiyor. Mesela ben bir taşra üniversitesinde tarih bölümünün Hindistan'daki Türk imparatorlukları üzerine olduğunu dehşetle öğrendim ve sordum "Bunu hangi dil üzerinden okuyorsunuz, Urduca mı okuyorsunuz?" "Hayır, İngilizce okuyoruz." dediler. İngilizce üzerinden Hindistan'daki o Mugal devleti böylece bir Türk imparatorluğuna dönüşüveriyor. Bir de böyle yerlerde, *in-breeding* (kendi içinde türeme) oluyor. O hocanın yetiştirdiği doçent, o doçentin yanındaki asistan en baştaki hocanın önyargılarıyla saplantılarıyla yetişiyor.

E.E.: Boynuzun kulağı geçmesi mümkün olmayan bir kısır döngü.

M.T.: Muhtemelen baştakinden daha düşük niteliğe geliyor. Ne yazık ki Türkiye'deki tarih bölümlerinin büyük çoğunluğunda gerçek bir eleştirel bakış yok. Oysa tarihte, sen daha iyisini bilirsin, ama bana öyle geliyor ki en önemli şey nesnelliğin yanı sıra eleştirellik. Eleştirel bakmadıktan sonra bir şeyin tarihini yazmanın hiçbir manası yok.

E.E.: Kesinlikle. Bunun sadece tarihe has bir şey olduğunu da zannetmiyorum. Ama dediğiniz gibi nesnellik ile eleştirellik arasındaki bu garip ilişki çok önemli. Bizde nesnellik üzerine çok laf ediliyor değil mi?

M.T.: Evet.

E.E.: Nesnelliğe çünkü inanılıyor. Oysa nesnellik çok izafi bir şey. Hele bizde belge fetişizmi bir de hurufat fetişizmi var. Akademik çevrelerde olsun, popüler tarih çevrelerinde olsun Osmanlıca metin okumak devamlı en önemli şey gibi vurgulanıyor. Oysa bu çok saçma bir şey. Yani demiyorum ki okunmasın. Tabii ki okunacak ama bunun müthiş bir şey olduğu, zor bir şey olduğu, herkesin ulaşamayacağı sadece birkaç allâme-i cihanın hâkim olduğu bir beceri olduğunu ima etmek kadar yanlış bir şey olamaz. Şunu paleografya öğrencilerime hep söylüyorum, çünkü herkes zorlanıyor, herkes bunun zor bir iş olduğu yolunda bir inanca sahip: Osmanlılar sizden yüz sene evvel önce bunu kullanıyorlardı. Yani siz onlardan daha mı aptalsınız da bunu öğrenemeyeceksiniz? Tabii ki bazı şeyler kaçacak, bazı kelimeler okunamayacak. Bugün de bazı el yazılarını okuyamayabilirsiniz. Üstelik Osmanlılar da kendileri Arapçaya çok hâkim olmadıkları için bol bol imla hatası yapıyorlar. Eninde sonunda yazıp çizmek başka bir şey değil. Bizde nesnellik adına doğru okudun, kelimeyi okudun, okuyamadın, biliyorsun bilmiyorsun üzerinden köpürtülüyor bütün mesele. Tarihin asıl önemli olan tarafı, yorumlama, eleştirel bir bakış açısıyla o yazılanın doğru olup olmadığı veya ne şekilde yazıldığı, hangi ortamda yazıldığı gibi meseleleri anlamaya çalışmaktır. Oysa bu yazı fetişizmi, tarihçiliği basit bir okuma becerisine indirgeyerek asıl tarihçilik entelektüel ve bilimsel çabayı tamamen ikincil bir konuma itiliyor. Böyle bir illüzyon yaratılıyor. Bir pozitivist mitos etrafında dolaşıyor bütün mesele, çünkü burada zımnen söylenen tarihi belgelerin oluşturduğudur. Oysa belge sadece hammaddedir...

M.T.: İstersen bir de şeyi konuşalım. Niye tarih? İnsanlarda acaba hangi bir olayı *genealogy*'siyle (şeceresiyle) anlamak yolunda bir eğilim mi var? Yani nerden geliyor her olayı daha önceki olaylarla açıklama merakı? Böyle bir eğilim mi var? Bundan emin değilim ama şunu biliyorum ki geçmişteki bütün olayları çalışmak onun tarihini yapmak mümkün değil. Biz ister istemez seçilmiş bir alanda yapacağız. Peki, niye yapacağız? Bana öyle geliyor ki tarih bir çeşit egzersiz gibi. Yani bir konuda erişilebilecek bilgilere belgelere eriştikten sonra onları bir süzgeçten geçirip birtakım sonuçlara varmak. Eğer bunu geçmiş olaylar için yapabilirsek içinde yaşadığımız konularda da bir beceri kazanabiliriz. Bir gizli ümidimiz mi var nedir?

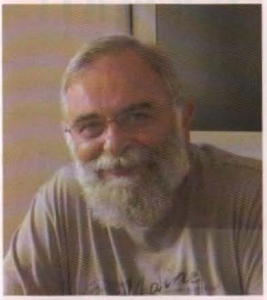
E.E.: Bunun altında bir tür rasyonalist argüman yatıyor, akli bir varsayım: yani tarihteki nedenselliği çözersek bu işin nasıl işlediğini anlarız gibilerden.

M.T.: Geçmişte herhangi bir şey için bunu yaparsak yaşamakta olduğumuz bir konuda da bu beceriyi gösterebiliriz inancı...

E.E.: Aslında bu bir illüzyon. Çünkü dediğiniz gibi bugünden uzaklaştıkça, elinizdeki neyse belge, iz, emare gittikçe azalıyor. Dolayısıyla sizin aslında nedensellik ilişkisiyle birbirine bağladığınız olaylar, olgular vs. gittikçe tesadüfi olmaya başlıyor. A, B'ye sebep oldu dediğiniz zaman siz muhtemelen binlerce, on binlerce A'nın arasında görebildiğiniz ya da önem verdiğiniz A'yı seçiyorsunuz. Keza B için de bu böyle. Dolayısıyla o nedensellik ilişkisi aslında tamamen yanlış bile olabilir. Yani doğru bir sonuç veren ama yanlış olan bir nedensellik ilişkisi de mümkün. Tarihte bu sorun var, ama tarihin buna ihtiyacı da herhalde var ki biraz bilimselliği olduğuna inanabilelim. Çünkü çok uç noktaya çekip tarihi neredeyse estetik bir şey gibi alıp nedensellikten kopardığınız anda biraz kaotik bir yapıya dönüşüyor. O zaman bir kişi, bir olay, bir an tamamen soyutlanmış, kendi içinde, kendinden menkul kıymeti olan bir şey haline geliyor. Böyle ortaya çıkardığınızda onu bağlama ihtiyacı duyuyorsunuz, çünkü yoksa öylece ortada duruyor. Bir nedensellik çizgisi üzerinden bir hikâye anlatmak

Bir kişi, bir olay, bir an tamamen soyutlanmış, kendi içinde, kendinden menkul kıymeti olan bir şey haline geliyor, onu bağlama ihtiyacı duyuyorsunuz, yoksa öylece ortada duruyor. Bir nedensellik çizgisi üzerinden bir hikâye anlatmak istiyoruz. Birçok lisanda hikâye ile tarih kavramlarının aynı kelimeyle ifade edilmesi pek masum bir tesadüf değil.

istiyoruz. Birçok lisanda hikâye ile tarih kavramlarının aynı kelimeyle ifade edilmesi pek masum bir tesadüf değil.

M.T.: *Storia, histoire, story/history*..

E.E.: Tarihin en temel algılanma şekli o: "Size bir hikâye anlatacağım."

M.T.: Ama bu nedensellikler zaman zaman ideolojik olarak ekonomi üzerinden, psikoloji üzerinden filan yapılıyor. Ama herhalde bunların muhtemelen hiçbiri tek başına kabul edilecek nitelikte değil. Her örnekte benim kendimi en uzak hissettiğim psikolojinin bile bir payı var. Tek bir boyut üzerinden açıklama yapmak iyi tarihçiliğe yakışmayacak bir şey.

E.E.: Bir de tabii en büyük sorun, teleoloji. Eninde sonunda siz tarihten bahsettiğiniz zaman, sonunu bildiğiniz, görmüş olduğunuz bir filmi anlatmaya benzer... Nereye vardığını, bugünü biliyorsunuz. Dolayısıyla bilmiyormuş gibi davranmanızın hiç anlamı yok. Öyle bir masumiyet çabası olamıyor.

M.T.: Orada da çok dikkat edilmesi gereken bir nokta var. Varılan nokta bilindiği için bütün geçmişteki şeyler bu noktaya varmak için yapılmış gibi.

E.E.: İnşa ettiğiniz hikâyeyi, bildiğiniz noktaya varmak için kullanıyorsunuz. O zaman tabii sonu belli olan bir hikâyeye dönüşüyor. Ulusal tarih de böyledir. Ulusal tarihin oluşumunda, şu veya bu ulusun oluşumu, dolayısıyla ondan önce gelen her şey ya ondan sapma olarak dışlanacak ya da bu nihai mertebeye ulaşmak için gerekli tuğlaların birer örneği olarak tanımlanıp, bir inşa hikâyesi halini alacak. Peki, bizim dergi burada nerede duruyor? Bizim derginin bir teleoloji problemi olduğunu sanmıyorum; bizim derginin olsa olsa bir kopukluk problemi olabilir. Çünkü bu dergilerin en büyük problemlerinden biri budur. Kâh Antikite'den, kâh Cumhuriyet Dönemi'nden, kâh Osmanlı İmparatorluğu'ndan, kâh Avrupa'dan bir makale, kâh şu kâh bu...

M.T.: Sadece dönem olarak değil konu olarak da öyle; estetikten siyasete, iktisattan askeriyeye...

E.E.: Osmanlıca tabiriyle tam bir mecmua, yani birbiriyle çok alakası olmayan şeylerin bir araya gelmesi. Ortak nokta nedir? Ortak payda, hepsinde bir anlatım, bir geçmiş ve mümkün olduğu kadar bir analîz olmasına gayret edilmesi. Bizim belki diğerlerinden ya da popüler dergilerden farklı olarak yaptığımız, bugünü çok önemsemiyor olmamız... Son sayıyı hatırlarsanız 24 Nisan'ın İstanbul, Berlin ve Kudüs'te anılmasıyla ilgili üç güncel makale vardı. O gerçek anlamda bir aktüaliteydi, bugünü düne bağlamak için değildi. Yani bugün olan tarihle ilgili bir şeyin anlatımına yer vermekti. Ancak görüyorum ki popüler tarihteki en büyük cazibelerden biri, uysa da uymasa da bugünle bir bağlantı kurmaya çalışmak. Hatırlıyorum popüler bir tarih dergisi, "Osmanlı Açılımı" diye bir dosya açmıştı. Niye? Kapakta açılım lafı geçirdiğinde her şeye uyar mı? Açılım dediğinizde aslında kapalı bir durumun kendini açması ya da açmaya çalışması akla gelir. Zaten o dönemde Kürt açılımı veya demokratik açılımdan kasıt oydu. Kürtler ve Kürt kimliği konusunda bir sıkıntı vardı, açılmaya doğru adım atılıyordu veya atılıyormuş gibi yapılıyordu. Fakat şimdi Osmanlı tarihi konusunda bir sıkıntı mı var? Tam tersine, olsa olsa rekabet var, kim daha Osmanlıcı diye. Dolayısıyla açılım demek abes. Orada açılım demek sadece o günlerde o kelime ortalıkta dolaşıyor, mütemadiyen gündemde diye okuyucunun kulağına çarpacak iddialı ve aktüel bir şeyi kullanmak için bir bahaneden ibaretti. Bunu bir tür reklam mantığıyla anlamak mümkün. Ama o zaman da ciddi bir tarihsel sorun yaratılmış oluyor, çünkü zımnen aslında olmayan bir durumu varmış gibi göstermiş olabiliyorsunuz.

M.T.: Aslında orada bahsedilen şey Halil İnalcık'ın yıllar önce ortaya attığı Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkındaki katkısının hatırlatılması. Katkının hatırlatılması diye bir ifade olsa kimseyi etkilemez ama "Osmanlı Açılımı" deyince tıpkı "Roman Açılımı" gibi gıcıklayıcı bir şey.

E.E.: Onu galiba biz en az yapıyoruz. Çünkü öyle bir okuyucu kitlemiz yok ya da olabileceğine inancımız yok, dolayısıyla çok az yapıyoruz. Hatırlarsanız birkaç sene evvel kıyamet kopmuştu, üstelik buna kısmen ben

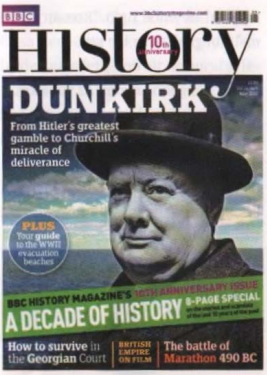

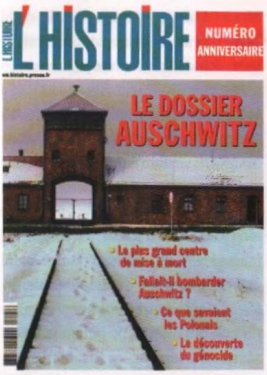
***Toplumsal Tarih* "kedi sayısı" (Mart 2004, sayı: 123).**

sebep olmuştum. Mart 2004 sayısını kedi sayısı yapmıştık ve kadın derneklerinden tepki gelmişti. Niye? Çünkü *Toplumsal Tarih* o zamana kadar hep 8 Mart'tan dolayı Mart sayısında özel bir uygulama gerçekleştirmişti. Yıl dönümü, ay dönümü, kutlama, anma, hatırlama... Neredeyse tam bir Cumhuriyet ritüeli, kutlamalar ve anmalar üzerine kurulmuş... Çünkü 11 ay kadını konuşmasanız da olur, yeter ki Mart ayında hatırlayın... Tabii bir de Çanakkale mi, kadın mı gibi tartışmalar da var. Orada bunu bilinçli olarak kırmaya çalışmış ve tepki almıştık. Sanırım sorunlardan biri de o, yani popüler bir dergi olduğunuz zaman ister istemez obsesif bir şekilde okuyucunun gözünü yakalamaya, şu veya bu şekilde bir reklam kampanyasındaki gibi kafasına kafasına sansasyon, hamaset, sözde sırların ifşası, komplo teorileri gibi şeyler vurarak derginizi aldırmaya çalışıyorsunuz. Biz bunu yapmıyoruz, ama onun için de satmıyoruz veya az satıyoruz. Hangisi doğru bilmiyorum. Yani tarihçilik açısından bizimki doğru herhalde, ama o zaman da şunu da sormak lazım: Bizim zaten okuyucu olarak kendimiz gibi olanı seçtiysek bizim katkımız nedir? Kimseyi de-

BBC History (Mayıs 2010),

L'Histoire

giştirmiyoruz, topluma yeni bir şey getirmiyoruz. Kendi içimizde, kabuğumuzda kavrulup gidiyoruz...

M.T.: Bu eleştiriler iyi de, ben yine de faydalı bir şey yapıyoruz diye düşünüyorum. Birkaç kişi kendi aramızda hiçbir şey yapmadan tespih döndürüyormuşuz gibi söyledin.

E.E.: Biraz öyle, bana Açık Radyo'yu hatırlatıyor. "Kendini dinleyenler radyosu" diyorum bazen. Hakikaten çok kısıtlı bir çevre içinde; iyi bir iş yapılmıyor mu, yapılıyor. Ama ben herhangi bir taksiye bindiğimde Açık Radyo dinlendiğini duymuyorum. Bizde de böyle bir sorun olabilir.

M.T.: Bu dediğin doğru. Şimdi biz, tarih üzerinden daha genel bir konuya, eğitime geçelim. Eğitim Türkiye'de çok az işleyen dikey sosyal asansörlerden biri açıkçası. Yakın zamana kadar sınıf değiştirme eğitim yoluyla mümkün oluyordu. Daha mütevazı bir kökten gelen bir çocuk, eğitim yoluyla yönetici sınıfa çıkabiliyordu. Bu gitgide azalıyor. Çünkü eğitim de gitgide paralı hale geliyor. Çok istisnai olarak burslar yoluyla yükselme mümkün oluyor, galiba gelir düzeyi bakımından toplumun en alttaki beşte biri üniversite eğitimine katılamıyor, en üstteki beşte biri ise üniversitedeki öğrencilerin büyük çoğunluğunu oluşturuyor. Bu artık önlenemeyecek bir gidiş gibi gözüküyor. Tabii üniversiteler böyle olunca, devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversiteleri de gitgide ekonomikleşmeye başlayınca yüksek talebi olmayan belli alanlarda bir gerilemeye yol açmasından korkuluyor. Burada da ilk feda edilecek disiplinlerinden biri tarih gibi görünüyor. Çünkü üstüne para verip, tarih okuyup insanlar ne yapacak? Tabii eski üniversite anlayışı bir hayli değişti. Ben hatırlıyorum mesela Anthony Giddens İran tarihi ile ilgili bir akademik çalışma yapmış ve ondan sonra adam yıllarca dışişleri bakanlığı falan yapmıştı. Ama artık üniversitelerin anlamı da değişti, dünyada da Türkiye'de de gitgide bir mesleğe girmeye ilişkin bilgilerin edinildiği birer teknik okul haline geliyorlar. Bunlar, insanların yüksek eğitimle bir alanda eriştikleri analiz ve sentez becerilerini herhangi bir yerde kullanabilecekleri varsayımından hareket etmiyorlar, bir alanın özelliklerini öğretmek istiyorlar. Bu ise bana korkutucu geliyor. Özellikle Türkiye'de devlet üniversitelerinde biraz önce bahsettiğimiz şoven değerler hâkim olunca ümit diğer üniversitelerde olacak ama o üniversiteler de ticarileşme karşısında bu konuda gelişimlerini sınırlı tutuyorlar. Ne dersin, bu konuda ne yapılabilir? Şimdi ben bakıyorum, dünyanın en iyi üniversitelerinin olduğu Amerika'da bu *Ivy League* falan denen en kaliteli üniversiteler para falan kazanmazlar. Bunların öğrenim harçları çok yüksek olduğu halde, rektörlerinin başlıca işi bağış bulmaya çalışmaktır. Ben Amerikalı arkadaşlara sordum geçenlerde, Amerika'da para kazanan büyük üniversite var mı diye, Phoenix Üniversitesi dediler. Arizona'da bir üniversiteymiş, geniş ölçüde *online* eğitim yapıyormuş çok zengin ve çok büyükmüş. Harvard, Yale, Princeton falan onların yanında ufak kalıyormuş sayı ve bütçe olarak. Türkiye'de YÖK başkanı da eğitimin özelleştirilmesinden yana olduğunu en başından beri söyledi. Bu beni korkutuyor. Zaten önlenemeyen bir şey var; üniversitelere giriş hazırlığı, dershaneler vs. var. Vakıf üniversiteleri de kâr payı dağıtacak ticari şirket statüsüne gelmeleri, bütün kaliteyi alır götürür gibime geliyor. O zaman üniversiteler şirket gibi en çok kâr elde edecekleri öğrenim harcını bulmak, en çok kâr elde edecekleri üniversite düzeyini seçmek gibi uygulamaların peşine düşecekler. Bunlar tarihçilik açısından da endişe verici görünüyor.

E.E.: Endişenin ötesinde çok çok ciddi bir dönüşüme gidecek gibi görünüyor, Türkiye'de dediğiniz gibi Amerika'nın tam tersi bir durum söz konusu. Hani Amerika'ya bu kadar laf ediyoruz her şey özelleşmiş vs. ama Amerika'da özel olarak başlamış ve bu üniversiteler en başından, bazıları 17. yüzyıldan beri, kuruldukları nda hiçbir ticari amaçla değil, hakikaten elit yetiştirmek gibi bir kaygıyla ortaya çıkıyor. Bizim özel üniversitelerimiz ise -her ne kadar bazılarını tenzih edersem de - Türk eğitim sisteminde ÖSS ya da şu an adı neyse, o sınavın yarattığı boşta

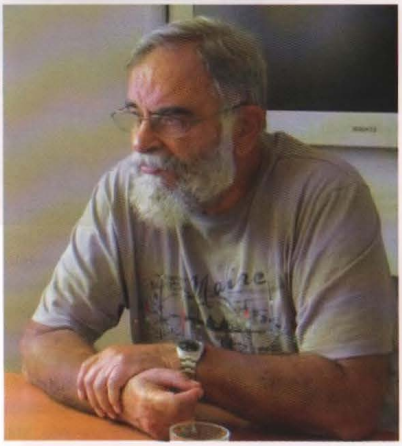
kalan müşteriyi kapmak ve bundan para kazanmak için kuruldular ve dolayısıyla bunların felsefesinde, tam tersine eğitimi para getiren bir yatırım olarak görmek gibi bir eğilim var. Bu işi çok zorlaştırıyor. Çünkü bu üniversitelerde piyasa değeri olmayan ve dolayısıyla öğrencilerin seve seve paralarını vermeyecekleri disiplinlere yatırım yapmak tamamen mantığa aykırı ve tarih bunların başında geliyor. Öbürleri eninde sonunda bir meslek sahibi yapıyor. Oysa tarih mezunu gerçek anlamda bir meslek sahibi değil, tabii bir sürü şey yapabilir vs. ama gerçek manada meslek sahibi değil. Dolayısıyla tarih burada marjinal bir konuma itiliyor. Devlet sektöründe de dediğiniz gibi üniversitelerin kısm-ı azamında ideolojik odaklaşmalar ve ağırlıklar var. Dolayısıyla ortada çok negatif bir durum var, birinde kötü tarihçilik veya ideolojik olarak saplantılı bir tarihçilik ve metodolojik olarak çok geride kalmış bir 19. yüzyıl tarihçiliği yapılıyor, öbüründe ise tarihçilik sadece bir cila niyetine öğretiliyor. Tarih sadece ya YÖK'ün bir gereği olarak ya da mühendislere ve işletmecilere bir cila, bir genel kültür kabilinden bir katkı olarak görülüyor. İş oraya doğru gidiyor. Yani aslında popüler dergicilik ile eğitim arasında bu anlamda bir paralellik var. Bir metalaşma durumu ve metalaşmanın kalite üzerinde ve ürün ile müşteri diye tanımlanan kişi arasındaki ilişkiye yansıması gibi bir şey söz konusu. Dolayısıyla gerçekten akademik bir disiplin ve metot içinde çalışanlar bir tür fildişi kulelerine, adacıklara mahkûm oluyorlar. Bunun da sıkıntısı hissediliyor. Tarih çok problemli bir alan, çünkü bir tür orta malı... Herkes çok kolaymış gibi düşünüyor, herkesin ağzında, herkesin tarih konusunda bir fikri var. Hayır efendim, tarih konuşamazsın çünkü tarihçi değilsin de diyemezsiniz. Ama böyle bir kolaylık hissi mevcut. Aldatıcı bir cazibesi var. Çoğu insan, ben tarihe bayılırım, tarih okumayı çok severim der. Biraz deşerseniz o kişinin tarih okumayı merak gidermek için değil, zaten bildiğini, bildiğini zannettiğini veya inanmak istediğini tekrar tekrar okumak üzerine kurulu bir anlayışı olduğunu görürsünüz. Dolayısıyla bence tarihin en önemli unsurları olan zihin açıklığı, eleştirel bakış ve merak güme gidiyor. Tarihin Türkiye'de hep bir değeri olması gerekiyor, hâlâ okul kitaplarında "Tarih bilmeliyiz; çünkü ulus olmak için tarih gerekir", "Tarih bilmeliyiz; çünkü etrafımız düşmanlarla çevrili" gibi bir söylemin devam ettiğini görürsünüz. Yani tarih hep işlevsel bir şekilde tarif ediliyor ve o işlev büyük ölçüde ulusun kurulması, büyütülmesi, korunması vs. ile ilgili. Dolayısıyla tarih bir esir konumunda, ya piyasanın ya da ideolojinin bir esiri. Bu nedenle de tarihi tarih yapan, o özgünlüğünü ve özerkliğini veren unsurları bir türlü geliştirilemiyor. Çünkü o unsurları destekleyenin olmadığı, onların piyasa değerinin bulunmadığı, hatta ve hatta onların politik bir tehlike olarak görüldüğü bir ülkede geliştirilmelerini teşvik edecek hiçbir şey yok.

Tarihin Türkiye'de hep bir değeri olması gerekiyor, hâlâ okul kitaplarında "Tarih bilmeliyiz; çünkü ulus olmak için tarih gerekir", "çünkü etrafımız düşmanlarla çevrili" gibi bir söylemin devam ettiğini görürsünüz. Yani tarih hep işlevsel bir şekilde tarif ediliyor ve o işlev büyük ölçüde ulusun kurulması, büyütülmesi, korunması vs. ile ilgili.

M.T.: Bu karamsar görüşler, aslında Türkiye'de demokratik mücadele içinde tarih disiplininin çok önemli bir işlevi olduğunu gösteriyor. Bu zorluklara karşın bir şeyler yapılırsa Türkiye'de demokrasi yönünde adım atılmış olacaktır.

E.E.: Gene bana belki bozguncu ya da çok fazla özeleştirel diyeceksiniz ama bizim derginin belki de önemli sorunlarından biri bu, kendi içine kapalı olduğu için doğru şeyleri söylediğimiz zaman bile pek fazla tepki çekmiyoruz. Hâlbuki söylediklerimizin bazıları hakikaten bazı insanları, kurumları vs. rahatsız edecek şeyler. Tepki çekmemesinin nedeni çok fazla okunmuyor olması. Dolayısıyla bir paradoks var; ne kadar izole olursanız istediğiniz kadar radikal, istediğiniz kadar put kırıcı olmanızda bir sakınca yok çünkü zaten sizi dinleyen yok. O da biraz asap bozucu bir şey. Diğer taraftan da tribünlere çıkıp yaygara koparmak da çözüm değil. Benim merak ettiğim popüler tarihin getirdiği cazibe ve tehlikelere kapılmadan ama yine de sadık olduğunu bildiğimiz bir okuyucunun biraz ötesine geçme potansiyelimiz olur mu? Olursa rahatsız etmeye başlar mıyız? Kendi içinde sirküle etmenin yol açtığı döngüyü kırabilmek mümkün müdür?

M.T.: Genişlemeyi konu çeşitliliğiyle yapmayı denemek değil, zaman zaman biz arkeoloji yazılarına, antik tarihe falan yer veriyoruz. Bana öyle geliyor ki *Toplumsal Tarih*'in her sayısında zihni açık entelektüellerin merakla okuyacağı birkaç yazı vardır. Bazı yazılar doğrudan doğruya onun ilgi alanına girmemekle birlikte okunsa iyi olur.

İSTANBUL'DA 1910'DA GERÇEKLEŞEN BÜYÜK KÖPEK İTLÂFI:

BİR MEKÂN ÜZERİNDE ÇEKİŞME VAKASI*

İRVİN CEMİL SCHİCK

Şüphesiz birçoğunuz, antropolog Mary Douglas'ın sık alıntılanan şu tanımını duymuştur: "Kir, yanlış yere konumlanmış maddedir." Ve şüphesiz kir, özünde **mekânsal** *bir kavramdır. Örneğin, bahçede sadece doğal değil, aynı zamanda yararlı ve hatta gerekli olan madde, evin içine girdiğinde kir olur. Kiri bir sınıflandırma sistemi olmadan kavramsallaştırmak nasıl mümkün değilse, mekânsallık anlayışı olmadan da kavramsallaştırmak mümkün değildir. Bence gerek 1910'da gerçekleştirilen İstanbul köpek itlâfının, gerekse ona yol açan gelişmelerin anlaşılmasında bu, kilit önemdedir.*

Eyüp sırtları.

Glyphoscope Richard, Paris.

Resimler
Pelin Tünaydın
Koleksiyonu

Konuşmamın başlığı, Robert Darnton'ın 1984 yılında yayınlanan "İşçiler İsyan Ediyor: Saint-Séverin Sokağı'ndaki Büyük Kedi İtlâfı" adlı tanınmış makalesini aklınıza getirmiştir herhalde.[1] O halde şimdiden söyleyeyim, anlatacaklarımla Darnton'ın makalesi arasında isim benzerliğinden başka hiçbir alâka yok. Darnton'ın amacı, Paris'te 1730'larda vuku bulduğu söylenen, görünürde kendiliğinden gelişen ve bugün bizlere neredeyse anlaşılması imkânsız derecede zalimane gelen bir olayı çözümlemekti: Bir grup matbaa işçisi kitlesel bir kedi katliamı düzenlemiş, bu yaptıklarında da gülecek pek çok şey bulmuşlardı bir arşiv belgesine göre. 18. yüzyıl Fransa'sında kedilerin yoğun bir simgesellik taşıdığını ortaya koyan Darnton, söz konusu olayın fakir ve ezilmiş bir zümreye, toplum kurallarını sınırlı, ama çok da gerekli bir şekilde ihlâl etme

fırsatı tanıyan "karnaval ruhlu"[2] niteliğini vurgulamıştır. Buna mukabil 1910 yılında İstanbul'da tezgâhlanan köpek kıyımı hükümet tarafından düzenlenmiş ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. "Karnaval ruhlu" herhalde bu olaya yakıştırılacak en son sıfattır ve şüphesiz pek az kişi onu gülünç bulmuştur. İtlâfın gerekli ya da meşru olup olmadığı konusunda ise muhtelif görüşler vardır.

Son birkaç yıl içinde Türkiye'de bu konu üzerine birkaç kitap ve makale yayınlandı. İstanbul'un sokak köpeklerinin günümüzde bu kadar ilgi çekmesi acaba nedendir? Sanırım bunun en azından bir sebebi, son yirmi otuz yıl içinde (yani postmodernizm akımı serpileli beri) günlük yaşamımızı artan bir şekilde etkisi altına alan çağdaşlaşmacılık karşıtlığıdır. İstanbul'un sokak köpekleri bir çeşit nostaljiye ve romantizme ilham kaynağı olmaktadır. Göçüp gitmiş bir çağın soylu vahşileridir onlar -sanki daha doğal, daha içten bir devrin kalıntıları. Gerçi her romantizm gibi elbette bu görüş de hakikatten ziyade hayal ürünüdür; ama konu tam da bu nedenle günümüzde o kadar çok kişiyi cezbetmektedir.

İstanbul köpeklerine bugünlerde yaygın olan bu romantik yaklaşımın bir sonucu, köpeklerin yok oluşunun genelde çağdaşlaşmacılıkla ilişkilendirilmesidir. İstanbul'un sokak köpeklerinin helâk edilmesinin suçunu doğrudan geç Osmanlı Batıcılığı ve çağdaşlaşmacılığına atmak artık neredeyse gelenek haline gelmiştir.[3] İlk bakışta veriler bu görüşü destekler niteliktedir gerçi, ancak bu da hakikatten ziyade hayal ürünüdür. Burada izah etmeye çalışacağım gibi, gerek 1910'da vuku bulan büyük köpek itlâfının, gerekse ondan önce gerçekleşmiş olan (ve günümüzde araştırmacıların her nedense önemsemediği) benzer kıyımların ardında *çağdaşlaşmacılık* değil, bizatihi *çağdaşlık* yatmaktadır. Yani her ne kadar genelde çağdaşlıkla özdeşleştirdiğimiz bazı somut koşullar köpeklerin imha edilmesiyle yakından ilintili olmuşsa da, bir *ideoloji* olarak çağdaşlaşmacılık ancak olaya bir kelime dağarcığı sağlamış, üstelik onu bile kısa süreliğine ve toplumun pek küçük bir zümresi için yapmıştır.

İstanbul'daki 1910 köpek itlâfı, II. Abdülhamid'in hal'inden kısa süre sonra İttihad ve Terakki hükümeti tarafından düzenlenmiş, on binlerce köpek sistemli bir şekilde yakalanmış, kafeslere tıkılmış, mavnalara yüklenerek Hayırsız Ada'ya götürülmüş, orada aç susuz, ağır ve cefalı bir ölüme terk edilmiştir.

İster yerli olsunlar ister başka yerden gelmiş, ister sahkan olsunlar ister soysuz kırmalar, şu kadarı inkâr edilemez: İstanbul köpeklerine şehir halkı şefkat ve ihtimamla bakıyordu. Ve köpekler, şehre gelen Batılı gezginlerin işlediği gözde konulardandı.

Kıyımdan bu yana geçen yüzyılda yorumcular olaya farklı farklı anlamlar yüklemiştir. Daha 1915 yılında muhafazakâr İngiliz siyasetçisi ve diplomatı Mark Sykes, Osmanlı toplumunun devrim öncesiyle sonrasını karşılaştırırken, eski günlerde "büyük ve asil bir hoşgörü [...] insanlar arasında harika bir kardeşlik" olduğunu, yeni düzende ise sınıf farklılıklarının belirginleştiğini, hayırseverliğin ve karşılıklı saygının ortadan kaybolduğunu, dilencilerin kovalandığını, yoksul kadınların fuhuşa zorlandığını ve şehrin köpeklerinin "aynen 1912'de dürüst askerleri harcayan o vahşi hiddetle, acımasız ve bilinçsiz budalalıkla" öldürüldüğünü yazmıştı.[4] 1900–1910 yılları arasında İstanbul'daki Institut Pasteur'ün (yani kuduz hastanesinin) başında bulunmuş olan Dr. Paul Remlinger, 1932 tarihli bir makalesinde, köpeklerin kitlece imha edilmesini "Türkiye'nin *ancien régime*'inin ete kemiğe bürünmüş hali" olarak görülmelerine bağlamıştır.[5] Daha yakın zamanlarda Palmira Brummett, İstanbul köpeklerinin "bizatihi Osmanlı toplumunun mecazi haline geldiklerini" ileri sürmüş, basının "köpeklerle açlıktan ölen, baskı gören, yabancı girişimcilerle duyarsız bir hükümetin insafına kalmış olan Osmanlı halkını eşleştiren imgelerle" dolu olduğuna dikkat çekmiştir.[6]

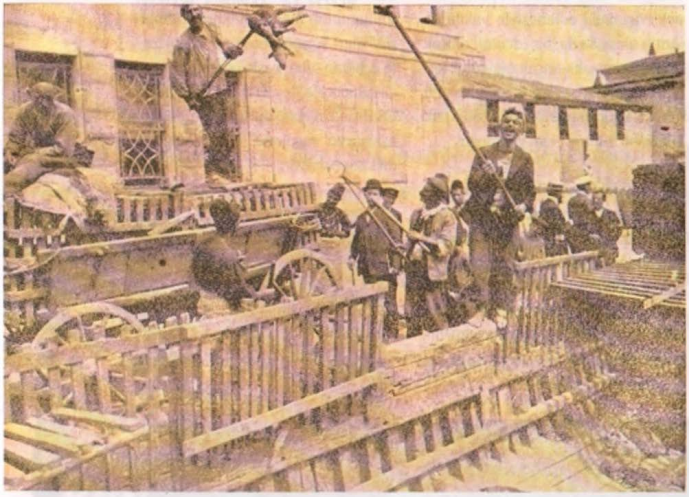

"Kenara çekilmek aklına bile gelmedi."

Izora C. Chandler, *A Day of Constantinople*, New York: Dodd, Mead and Company, 1896.

Bugünlerde ise Cihangir Gündoğdu, Ümit Sinan Topçuoğlu, Catherine Pinguet gibi yazarlar ve hattâ 2010 Cannes Altın Palmiye ödülünü kazanan film yapımcısı Serge Avédikian, itlâfın nedeni olarak Osmanlıların Batılılaşma çabalarını ve sokak köpeklerinin bu çabaların önünü kesen egzotik bir anakronizm oldukları inancını göstermektedirler. Örneğin Gündoğdu, "Yeni İttihatçı hükümet, "daha Avrupalı görünmek kaygısından olsa gerek, sokak köpeklerine

karşı amansız bir kampanya başlattı" demektedir.[7] Rahmetli Topçuoğlu'na göre ise köpek itlâfının gerekçesi, "İstanbul'a modern bir kent görünümü kazandırabilmekti. Köpeklerden temizlenmiş İstanbul, Avrupa kentlerine benzeyecekti!" Topçuoğlu, bunun arkasında "Avrupa görmüş, Avrupa kentlerine hayran olmuş Türkler... İstanbul'u köhnemiş bulan, beğenmeyen, Avrupa kentleri gibi görmek isteyenler... İstanbul'da Avrupaî hayatın ve temizliğin en büyük engeli olarak sokak köpeklerini görenler..." olduğunu da sözlerine eklemiş.[8] O halde köpeklerin 1910'da imha edilmesi genellikle hijyen ve kamu sağlığı diliyle ifade edilmişse de, aslında en azılı köpek karşıtlarını harekete geçiren saik, sokaklarda cirit atan köpek sürülerinin teşkil ettiği *simge* idi bu görüşe göre. Başka türlü söylemek gerekirse, 1910 yılının büyük köpek kıyımı, çağdaşlığın somut tarihsel şartlarından değil, sadece bir zihniyetten, çağdaşlaşmacılık ve Batılılaşma ideolojilerinden kaynaklanıyormuş gibi görülmektedir şimdilerde.

"İstanbul'un 80.000 köpeğinin Oxias Adasına (Hayırsız Ada) sürgün edilmesi."

Petit parisien, no. 1122 (7 Ağustos 1910).

Ve şüphesiz birtakım çağdaşlaşmacı yazarlar, şehrin başına gelen bir musibet addettikleri köpeklerin yok edilmesi için coşkulu çağrılar yayınlamışlardır. Örneğin, Dr. Abdullah Cevdet, 1909 yılında şöyle diyordu: "Her adımda bir çukura, her üç adımda yolun ortasına serilmiş murdar, muhtazır bir köpeğe rast gelinen, her sokak başında bir ciğerci sırığı başa çarpılan, bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla yahut ulumalarıyla birkaç defa uykudan sıçrayarak uyanmaksızın hiç bir gece fâsılasız âsûde bir uyku uyumak mümkün olmayan bir memleketin sâkinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzûr-ı uhuvvetine nasıl ve ne yüzle çıkarabilir?"[9]

Keza İbrahim Şinasi de 1864 tarihli "İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathîri Hakkındadır" başlıklı makalesinde köpek meselesine değinmiş, başlıktan da anlaşıldığı üzere köpeklerin yok edilmesini şehrin çağdaşlaşması için hazırlanacak kapsamlı bir planın bir parçası olarak görmüştür. Beyoğlu semtinin 1839 yangınından sonra daha düzenli bir şekilde yeniden inşa edildiğini yazan Şinasi, sözlerini şöyle sürdürüyordu:

"İktiza eder ki tanzifi maddesi dahi suret-yâb-ı devam olsun. Buna en ziyade mâni ise köpeklerin vücududur ki azalması memnuniyetle temenni olundukça, çoğalması kerahetle görülmektedir. [...] El-hâsıl bize göre bedihîdir ki şehrimizin haricen lâyık olduğu mertebe beka-yı tanzifi, köpeklerin ib'âdına vâbestedir."[10]

Batılılaşma yandaşlarının bu gibi sözlerinin yanı sıra, bir de sıklıkla tekrarlanan, *ama yanlış olan*, İstanbul'u köpeklerden ilk kez yenilikçi padişah Sultan II. Mahmud'un arındırmaya çalışmış olduğu inancı vardır.[11] Bütün bunlar, 1910 itlâfının birçoklarınca Osmanlıların her ne pahasına olursa olsun Batılılaşma çabalarının bir boyutundan ibaret görülmesine yol açmıştır.

Oysa İstanbul köpeklerine karşı girişimlerin en azından 17. yüzyılın başlarına kadar gittiği bilinmektedir. Örneğin, Sultan I. Ahmed'in sadrazamı Nasuh Paşa, İstanbul (yani sur içi) köpeklerini kitlece Üsküdar'a sürdürmüştür.[12] Bundan da önce, geç Memlûk ve erken Osmanlı Suriyesi'nin tarihçisi İbn Tûlûn, Kanunî Sultan Süleyman'ın kayınbiraderi ve daha sonra sadrazamı olan Lûtfî Paşa'nın ikinci kez Şam valisi olunca şehrin tüm köpeklerinin imha edilmesini emrettiğini ve sonuçta 1.000 kadar köpeğin öldürüldüğünü yazmış, üstelik bu gibi uygulamaların Türkler arasında yaygın olduğunu belirtmiştir.[13] Elbette bu hadiseler Batılılaşma cereyanının ortaya çıkışından çok önce vuku bulmuştur ve köpek itlâfını çağdaşlaşmacılıkla eşleştiren kolaycı yaklaşımın olayı açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Müslüman toplumlarda köpeklerin önemli bir simge teşkil ettiğini inkâr edecek değilim -her ne kadar bu simge, sarıldığı kadar tekdüze ve olumsuz olmamışsa da.[14] Fakat ister çağdaşlaşmacı olsun, ister İslâmî, sembolizmin İstanbul köpeklerinin kitlece öldürülmesinde etkili olduğu şüphelidir. Ben, olaya *mekân üzerinde çekişme* çerçevesi içinde alternatif bir yorum önermek istiyorum: İstanbul sakinlerinin tarihsel olarak hayata geçirdiği mekânsal uygulamalar, sokak köpeklerinin belirli mekânsal yapıların infazcıları ve dayatıcıları haline gelmelerine yol açmış, bu durum (aşağıda görüleceği gibi) geçmiş devirlerde gayet faydalı olmuştur. Ancak tedrici kentleşme süreci sonucunda İstanbul'un az çok özerk, kendine yeten mahalleler kümesinden yüksek düzeyde şehir içi hareketliliğin hüküm sürdüğü bir

İstanbul köpeklerine bugünlerde yaygın olan bu romantik yaklaşımın bir sonucu, köpeklerin yok oluşunun genelde çağdaşlaşmacılıkla ilişkilendirilmesidir. İstanbul'un sokak köpeklerinin helâk edilmesinin suçunu doğrudan geç Osmanlı Batıcılığı ve çağdaşlaşmacılığına atmak artık neredeyse gelenek haline gelmiştir. İlk bakışta veriler bu görüşü destekler niteliktedir gerçi, ancak bu da hakikatten ziyade hayal ürünüdür.

metropole dönüşmesiyle köpeklerin bu rolü işlevsizleşmiştir. Bence köpek itlâfının asıl sebebi işte budur.

İlk kez 1987 yılında basılan ilginç bir makalesinde Ekrem Işın konuya benzer şekilde yaklaşmış, Osmanlı yaşamının eski devirde "sokağa kapalı" olduğunu, insanların "cumbalı evler"e hapsolup sokakları köpeklere bıraktığını, ancak 19. yüzyıla gelindiğinde "sokağa adım atma"larıyla "köpeklerin vatanı olan sokağın insan tarafından fethedilmesi" gereğinin doğduğunu ve giderek köpeklerin "Şark'ın gereksiz bir fantezisi sayılmaya" başlandığını belirtmiştir.[15] Ancak bu haliyle Işın'ın savı biraz sorunludur. Öncelikle, Osmanlıların kamusal mekân deneyimi erkek ve kadın, zengin ve yoksul, Müslüman ve gayri Müslim için aynı değildi; dolayısıyla böyle farklar göz önünde bulundurularak bu gibi iddiaların türlü veçhelerini ayrı ayrı ele alıp tartmak gereklidir. İkincisi, Pazar yerleri, hamamlar, çeşmeler, camiler, tekkeler, kahvehaneler, mesire yerleri, Ramazan eğlenceleri ve akraba ziyaretleri gibi gündelik yaşamın türlü menâzili düşünüldüğünde, Osmanlı hayatının sokaklardan kopuk olduğunu söylemek gerçekten zordur. Üçüncüsü, "sokağa adım atmak" şeklinde değil de kamusal yaşamın genişleyerek mahalle sınırlarının dışına taşması şeklinde daha isabetli olarak tasvir edilebilecek olan süreç 19. yüzyılda değil, çok daha önce başlamıştır. Kısacası, Işın'ın savunduğu görüşle genel olarak hemfikir isem de, ince ayrıntılarına inildiğinde birtakım sorunlarla karşılaşıldığını düşünüyorum.

Şimdi öncelikle tarihsel arkaplanı anlatayım. İstanbul hakkında yazılmış seyahatnameler arasında sokaklarda dolaşan çok sayıdaki sahipsiz köpeğe kısaca da olsa değinmeyenini bulmak zordur. Peki, bu köpeklerin kökeni neydi? Bu konuda birçok sav öne sürülmüştür. Örneğin 1867'de Adolphe Bénion köpeklerin İstanbul kuşatması esnasında Fatih Sultan Mehmed'in ordusuyla geldiklerini yazmış, topçu ateşinden ürküp Haliç'i yüzerek geçtiklerini, karşı yakada tepelere yerleştiklerini, daha sonra 1540 civarında yiyecek kıtlığı nedeniyle şehre girdiklerini belirtmiştir.[16] Bir askerî veteriner olan Yüzbaşı Hikmet Şakir, 1932 tarihli tezinde köpeklerin Türk göçmenleriyle birlikte Orta Asya'dan geldiğini iddia etmiştir ki,[17] bu gülünç sav her şeyden önce döneme egemen olan milliyetçi tarihyazımını yansıtmaktadır. Zira yeryüzünde bugüne kadar keşfedilmiş en eski köpek kalıntılarının Yakındoğu'da

"İstanbul köpekleri: Nöbetçi." Guillaume Berggren'in bir fotoğrafından Max Fruchtermann'ın kartpostalı.

bulunduğu, hatta Ön Asya'daki kalıntıların yaklaşık dokuz bin yıl öncesine tarihlendiği dikkate alındığında, Orta Asya'dan o kadar yolu sadece anavatanlarına geri dönmek için kat etmiş oldukları ihtimalinin gerçekten düşük olduğu anlaşılır. Nitekim Bambes Anninos'un belirttiğine göre bir Bizans kaynağı, fetihten önce şehirde elli bin kadar sokak köpeği yaşadığını göstermektedir.[18] Kısacası, köpeklerin ataları büyük ihtimalle yerliydi ve elbette şehir nüfusu arttıkça onların da sayıları artmıştı.

Öte yandan, köpeklerin İstanbul'a başka bir yerden gelmiş olduğu iddiası, keza dönemin anlam dünyasını yansıtan ilginç bir fikrin temelini oluşturmuştur: Yozlaşma. Irk kuramlarının yükselişte olduğu, Comte de Gobineau'nun Avrupa'nın üstün ırkı ve ırkların karışması tehlikesi üzerine yazdığı *Essai sur l'inégalité des races humaines* (İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme, 1853–1855) adlı kitabında dile getirdiği savların artan bir rağbet gördüğü bir dönemde bazı yazarlar İstanbul'un sokak köpeklerinin soysuzlaşması temasını işlemeye başladılar. Örneğin Bénion, Gobineau'nun kitabının ilk baskısından topu topu on üç yıl sonra şöyle yazıyordu: "İstanbul köpeği her türlü meziyete sahipti; ama o cinsini, kendinden sonra gelen yozlaşmış köpekte bulamazsınız. Rastgele çiftleşmelerin sonucunda bugün köpekten başka her şeye benzemektedir."[19] Keza Paul de Régla müstear adını kullanan Paul André Desjardin, 1893 yılında şöyle diyordu: "İstanbul'un çağdaş köpeklerini, gerçek gezgin köpekle, mahallelerin ve sokakların ilkel sakinleriyle karıştırmamak gerekir." Ona göre, Kırım Savaşı sırasında şehre çok sayıda köpek getiren yabancı muharipler, artık İstanbul sokaklarını kirleten kırma sürüsünü yaratmıştı. "Hakiki yerli köpeği -yahut isterseniz Türk şehirlerinin ilkel sakinlerini diyelim- bulmak için Frenk mahallelerinden çıkıp *Stamboul* İyani sur içi, Müslüman nüfusun yaşadığı bölgel sokaklarını ve şehrin çevresini dolaşmak lâzımdır."[20] Sultan II. Abdülhamid'in, köpeklerin tutkulu bir âşığı ve savunucusu olan sertabibi Dr. Spyridon Mavrogenis (nam-ı diğer Mavroyeni Paşa) ise 1902 yılında İstanbul köpeklerinin çakalla kurt arasında ayrı bir cins teşkil ettiğini; zeki, çalışkan, eğitilmeye elverişli ve sevecen olduklarını, ama öylelerinin sadece "Müslümanların oturduğu ücra mahallelerin sokaklarındaki köpeklerde" görülebileceğini iddia etmiştir.[21]

Şüphesiz gayri Müslim ve Müslüman mahallelerin köpekleri arasındaki farkların bu sürekli yinelenişi, aslında İstanbul mahallelerinin, metropol dokusuyla bütünleşmiş olanlarla geleneksel özerkliklerini sürdürenler ekseninde sınıflandırıldığı gerçeğini gizlemektedir. Aşağıda anlatacağım üzere bu bütünleşme süreci, 1910 kıyımına giden tarihsel sürecin anlaşılması için kilit önem taşır.

İster yerli olsunlar ister başka yerden gelmiş, ister sahkan olsunlar ister soysuz kırmalar, şu kadarı inkâr edilemez: İstanbul köpeklerine şehir halkı şefkat ve ihtimamla bakıyordu. Ve daha önce de söylediğim gibi köpekler, şehre gelen Batılı gezginlerin işlediği gözde konulardandı. Fikir vermesi için 19. yüzyılın tanınmış seyahat kitabı yazarlarından Edmondo De Amicis'ten bir alıntı yapayım:

"İstanbul kocaman bir köpek harasıdır; şehre varır varmaz herkes bunu görür. Köpekler, şehrin ikinci nüfusunu oluştururlar ve her ne kadar sayıları birincisinden az ise de ilgi çekicilikte ondan geri kalmazlar. [...] Onlar kocaman bir bedavacılar cumhuriyetinde bir araya gelmiş durumdadır, ne tasmaları, ne sahipleri, ne kulübeleri, ne evleri, ne kanunları vardır. Bütün hayatları sokaklarda geçer. Orada kendilerine küçük yuvalar kazarlar, karınlarını doyurup uyurlar, doğarlar, yavrularını beslerler ve ölürler ve hiç kimse -hiç olmazsa *Stamboul*'da- işlerine veyahut istirahatlarına en ufak bir şekilde karışmaz."[22]

Bu motifin derin köklerini göstermek için, 17. yüzyılda İran ve Hindistan'a giderken İstanbul'da bir süre geçirmiş olan Jean de Thévenot'nun seya-

hatnamesinden de kısa bir bölüm aktarayım. Thévenot'ya göre Türkler:

"...evlerinde hiç köpek barındırmazlar, onları sokaklara salarlar. Köpekler de çeşitli semtlerde ikamet ederler, kendi mahallerine o kadar aşinadırlar ki onun dışına hiçbir zaman çıkmazlar. Ve eğer kendi sokaklarından bir diğerine gidecek olsalar, gittikleri sokağın köpekleri onları istilâcı addedip öldürür. Çünkü bütün sokaklarda çok sayıda köpek vardır ki yabancı köpeklerin kendi bölgelerine girmesine asla izin vermeyeceklerdir."[23]

Bu metinlerde son derece "mekânsal" bir anlatıma başvurulduğu herhalde dikkatinizden kaçmamıştır. Her iki metinde de şehirden, şehrin mahallelerinden, sokaklarından, evlerinden, köpeklerin yuvalarından ve bölgesel sınırlara bağlı kalma zorunluluğundan bahsedilmektedir. Aslında bu mekânsal söylem, konuya ilişkin tarihsel kaynaklarda hep karşılaştığımız tipik bir yaklaşımdır. Örneğin bir Osmanlı doğa bilimleri ders kitabında "Memâlik-i Osmâniye'de zukaklarda serbest yaşamakta olan [...] kelbler" hakkında şöyle deniyor:

"Bunlar, ekmek yedikleri kapıyı bilirler, o kapılardan sabahlara kadar ayrılmazlar. Beşi onu bir yere gelerek zukakları beklerler. Ahâli-i mahalle uyur iken onlar bekçilik ederler. Yabancı gördüğü eşhası bi-huzûr eder. Bir zukağın hey'et-i mecmua-ı kilâbı sair zukak köpekleriyle birleşmez. Bir mahallede bulunanlar miyanelerinde dostluk tutarlar, birbirlerine muavenet ederler. Lâkin hududlarını tecâvüz etmek isteyen sair mahalle köpekleriyle mudarebeye girişürler. Mahallenin bekçileri olan bu köpekler, mahalle halkının kapı önlerine dökülen sofra kırıntıları ve sair ecsam-ı uzviye-i müteaffineyi tathir ederek kısmen belediye vezaifine muavenet etmiş olur."[24]

Kısacası, İstanbul'un başıboş sokak köpekleri o kadar da başıboş değildi: Belirli sokaklara ve mahallelere sıkı sıkıya bağlıydılar, onları temizliyor ve sınırları ihlâl edenlere karşı -ister insan olsunlar, ister köpek- koruyorlardı. Peki, ama yaşamları nasıl olmuş da bu derece *yerelleşmiş* idi? Tahmin edileceği gibi köpekleri belirli mekânlara bağlayan, insanların mekânsal uygulamalarıydı. Mahalleliler onları besliyor, onlara barınak sağlıyor, hattâ zaman zaman daimi olarak bakılmaları için vakıflar kuruyorlardı. Henüz 1580'lerde "De la cruauté" [Zulüm Hakkında] başlıklı ünlü denemesinde Michel de Montaigne, Türklerde hayvanlar için hayır kurumları ve hastaneler olduğunu yazmıştı.[25] Thévenot ise Türklerin köpeklerin beslenmesi için para vasiyet ettiğini belirtmiş, et yüklü adamların her gün gelip vakfın köpeklerini etraflarına toplamalarını, etleri aralarında paylaştırmalarını izlemekten nasıl keyif aldığını anlatmıştır. Hattâ bir seferinde iyi giyimli birtakım adamların yeni doğum yapmış bir sokak köpeğiyle karşılaştığına şahit olduğunu, köpekle yavrularının gelip geçenler tarafından rahatsız edilmemesi için adamların etraftan taş toplayarak küçük bir barınak oluşturduğunu kaydetmiştir.[26]

Birçokları bunları şaşırtıcı bulabilir, çünkü İslâm mezheplerinin çoğunun köpeği murdar addettiği bilinmektedir. Hattâ bizzat Hz. Muhammed'in köpekler hakkında çok olumsuz şeyler söylediği rivayet edilir. Öte yandan *Kütüb-i Sitte* arasında en sağlam hadis derlemesi sayılan *Sahih Buhâri*'de bulunan bildik bir rivayete göre günün birinde bir fahişe, bir

Peki ama köpeklerin yaşamları nasıl olmuş da bu derece **yerelleşmiş** *idi? Tahmin edileceği gibi köpekleri belirli mekânlara bağlayan, insanların mekânsal uygulamalarıydı. Mahalleliler onları besliyor, onlara barınak sağlıyor, hatta zaman zaman daimi olarak bakılmaları için vakıflar kuruyorlardı.*

"Hızlı bir taarruza önderlik etti."

Izora C. Chandler, *A Dog of Constantinople*, New York: Dodd, Mead and Company, 1896.

kuyunun yanı başında susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe rastgelir. Ayakkabısını çıkarır, başörtüsünün ucuna bağlayarak kuyuya sarkıtır ve köpek için kuyudan su çeker. Allah bu nedenle kadının günahlarını affeder."[7] *Sahîh Müslim*'de bulunan benzer bir hadise göre ise her hayvana hizmet etmede mükâfat vardır."[8] Gerçekten de İslâm tüm hayvanlara iyi davranılmasını buyurur, çünkü Kurân-ı Kerim'e göre "Yeryüzünde hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi ümmetler olmasın."[9]

Özgül olarak köpeklere iyi davranılmasına dair çok sayıda kıssa vardır. Örneğin Feridüddin Attâr'ın *Musîbetnâme*'sinde şunu okuyoruz:

"Günlerden bir gün şeyhin biri Allah'tan bir misafir diler. İçinden der ki: 'Ey Rabbü'l-Âlemin, yarın sabah Sen'den bana bir misafir gelsin.' Ertesi gün misafiri için hazırlık yapar. Etrafına bakınır durur, yoldan sefil bir köpeğin geldiğini fark eder. Köpeği def eder, kalbi hâlâ beklediği misafirin heyecanıyla atmaktadır. Bütün ümitlerine rağmen kimse gelmez. Sonunda tedirgin ev sahibi uykuya dalar. Allah ona rüyasında görünerek 'Ey şaşkın kulum' der, 'sana Kendim'den bir köpek göndermiştim ki onu misafir edesin, ama sen onu başından savdın, aç ve kırgın bir halde yanından ayırdı.' Bunun üzerine adam şaşkın, telâşlı ve ağlayarak uyanır. Sağa sola koşturur, sonunda köpeği bir köşede bulur. Yanına gider, gözyaşları içinde af dileyerek her şeyi açıklar. 'Ey tarikat ehli' der köpek, 'bir misafir diledin, ama önce Allah'tan feraset dilemeliydin. Eğer sana Allah'tan bir misafir gelmesini istiyorsan, önce feraset sahibi olmalısın. Allah sana zerre kadar feraset bahşederse, bu senin için yüz bin yıla bedel olacaktır. Eğer feraset sahibi değilsen Allah'tan bunu dile, çünkü o olmadan tarikat yolunda ilerleyemezsin.' "[10]

Yine Şeyh Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında bulunan bir başka hikâyeye göre biri, tasavvuf ehlinden Maruf Kerhi'nin bir köpekle birlikte yemek yediğini, her yuttuğu lokma için bir lokma da köpeğe verdiğini görür ve ona şiddetle çıkışır: "Yemeğini bir köpekle paylaşıyorsun, hiç utanman yok mu?" Maruf'un cevabı şöyledir: "Köpekle yemeğimi paylaşmamın sebebi, köpeğe karşı duyduğum utançtır."[11]

Tabii İstanbul'un tüm yerlilerinin bu hikâyelerin her birini duymuş olduğunu iddia etmiyorum, ama İstanbul'daki Müslüman kültürünün bu gibi fikirleri özümsemiş olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda halk dini her zaman tasavvuftan etkilenmiş olduğundan Attâr, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Kuşeyri gibi düşünürlerin eserleri Osmanlı Müslümanlarının manevi dünyasına iyice nüfuz etmişti. Dolayısıyla halkbilimci Münevver Alp'in İstanbul hakkında şu yazdıkları şaşırtıcı olmayacaktır:

"İstanbul halkı, kadın erkek, başlarına gelen bir hastalık veya dertten kurtulmak için köpeklere ekmek adardı. 'İnşallah şu dertten kurtulayım, köpeklere üç okka borcum olsun...' derlerdi. Dertten kurtulsa da, kurtulmasa da adağını yerine getirirdi. Bir işi yapmamağa, bir şeyi içmemeye, bir eve gitmemeye tövbe ve yemin edip de bir zaman sonra yeminini bozmak zorunda kalan kimseler de yemin kefareti olarak oruç tutmak, sadaka vermek yerine üç akşam, beş akşam köpeklere ekmek vermekle yemin kefaretini vermiş olurlardı."[12]

Kısacası, 18. yüzyıl Fransızlarıyla kediler arasındaki ilişkinin aksine, İstanbul halkı köpeklere habis nitelikler atfetmiyordu. Bilakis, mahallelerinin süregiden güvenliği ve esenliğinde köpekleri ortakları olarak görüyorlardı. Köpekler, sokakları çöpten arındırdıkları ve mahalleye bir yabancı girdiğinde havlayarak ahaliyi ayağa kaldırdıkları için takdir ediliyordu. Hattâ Müslümanı Frenkten ayırdedebildikleri bile söylenirdi ki, bunlardan ikincisine saldırmaya hevesli olmaları hiç de kötü bir şey sayılmazdı! Seviliyor ve korunuyorlardı ve en önemlisi, bir mahallenin sakinleri, kendi mahallelerinin köpeklerini gerçek anlamda komşuları addediyordu. Dr. Paul Remlinger'in tahminine göre 20. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'un sokak köpeklerinin sayısı 60 ilâ 80 bindi.[13] Gerçekten de, Edmondo De Amicis'in dediği gibi şehrin "ikinci nüfus"unu teşkil ediyor, tıpkı ilki gibi belirli mahallelerde son derece yerel hayatlar sürdürüyorlardı. Dahası, yabancıların serbestçe girip çıkmasını engelleyerek mahallenin yerelliğini dayatıyor ve pekiştiriyorlardı. Bu durumu hayalimizde canlandırmak için bir arı peteği düşünelim: Her bir altıgende bal mahalle sakinlerini, balmumu ise köpekleri temsil etsin. Mahallelerin nispeten özerk olduğu dönemde bu mekânsal yapı uzun süre mükemmel bir şekilde işlevselliğini korumuş, insanların mekânsal uygulamaları bu yapıyı yeniden üretirken köpeklerin infazcı rolünü de devam ettirmiştir.

Ne var ki zaman içinde şehir gelişmiş, *Gesellschaft* giderek *Gemeinschaft*'ın yerini alırken mahallelerin özerkliği de zayıflamıştır. Bu süreç içinde yalnız şehri ziyaret eden yabancılar çoğalmakla kalmamış, İstanbul yerlilerinin de şehir içi

Dönemin Deavi Nazırı (Adalet Bakanı) Ahmed Vefik Paşa'dan nakledildiğine göre: "Birçok büyük şehri emniyetsiz kılan, suç işlemeyi meslek edinmiş kitleler bizim Stamboul'da yoktur. Bizim classes dangereuses*'ümüz köpeklerdir; onlar olmasaydı, gecenin her saatinde Stamboul'u boydan boya gezebilirdiniz."*

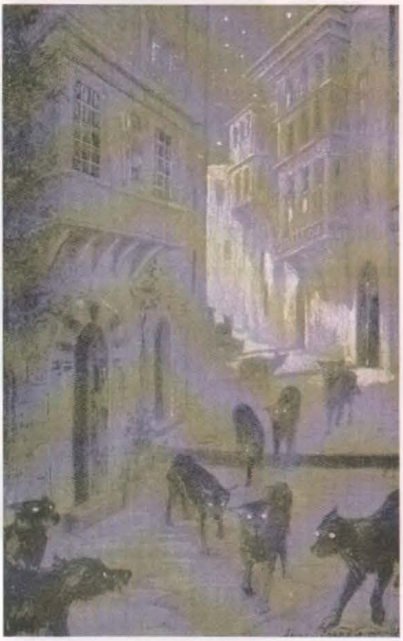
ve dışı ulaşım ihtiyaçları artmıştır. Bu bağlamda Madeline Zilfi şöyle diyor:

"Kocaman ve karmaşık bir şehirde, giderek daha fazla çakışan mahalleler ve çıkarlar arasında yaşamını kazanmak, farklılığın anlamının sınırlarını zorluyordu. Piyasa ile 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul ve varoşlarının hayli tipik olan karışık dinli mahalleleri ve imalâthaneleri, belirlenmiş kimlikler arasında işbirliği ve mütekabiliyet için fırsatlar sunmaktaydı. Ama bunlar aynı zamanda çatışmalara da vesile oldular. Avrupa devletleriyle bağımlı düzenlemelerin yoğunlaşması, genişleyen ekonomi ve yeni ortaya çıkan tüketim örüntüleri, cemaatler arası ilişkileri gerginleştirdi [...]"[14]

Zilfi elbette burada etnik-dinî cemaatler (yani milletler) arasındaki gerilimlerden ve çekişmelerden bahsediyor; ama benzer süreçler -tabir caizse- insan ve köpek cemaatleri arasında da artan gerilimlere yol açmaya başlamıştı.

Zilfi, 18. yüzyıl ortalarında "tüketim ekonomisinin öğelerinin artık İstanbul'da yerleşmiş" olduğunu da belirtiyor[15] ki tüketim ekonomisi ticaret demektir, bu da kaçınılmaz olarak mekânsal sınırların artan bir sıklıkla aşılmasını getirir. Ancak bunun yanında sosyal hayatın, mahalleler arası hareketliliği artıran diğer yönleri de vardı. Bu artan trafiğin niceliksel boyutlarını bugün saptamak kolay değildir ama bazı ilgi çekici ipuçları vardır. Örneğin Cemal Kafadar, mum üretimi gibi bazı göstergelere dayanarak İstanbul'da 16. yüzyılın sonlarına doğru bir "gece hayatı"nın belirmeye başladığını önermiştir.[16] Bu durumda mekânsal uygulamalar, köpeklerin uyum sağlayamadığı bir süratle değişmeye başlamış, insanlarla köpekleri karşı karşıya getirmiştir. Gerçekten de İstanbul'un köpeklerden arındırılmasına yönelik bildiğimiz ilk girişimin 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani "gecenin fethedilmesi" sürecinin başlamasından kısa süre sonra gerçekleşmiş olması şüphesiz bir tesadüf değildir. Zaman içinde sıradan insanlar köpeklerin kurbanı olageldiler; örneğin 1902 kışında hattat Şefik Seyfî Bey Boğaziçi sahilinde yürürken bir köpek sürüsünün saldırısına uğramış, canını kurtarmak için buz gibi suya atlamak zorunda kalmıştır. Rivayete göre bu travmanın etkisinden sıyrılamayan Şefik Seyfî Bey, uzun süren bir hastalıktan sonra vefat etmiştir.[17] Dayatmaya alıştıkları mekânsal yapılar değiştikçe köpekler kendilerini tanımadıkları yeni kuralları ihlâl eder durumda buluyorlardı.

Sayısız seyyahın -ki bunların hepsi Hıristiyan'dı- tanıklığından biliyoruz ki Müslüman mahallelerindeki köpekler, Hıristiyan mahallelerindeki hemcinslerinden çok daha iyi muamele görürdü. Hıristiyanlığın doğaya ve özgül olarak hayvanlara bakışıyla İslâm'ınki arasında belirgin farklar olduğu doğrudur;[18] ama bana kalırsa, Hıristiyan ve Müslüman mahallelerindeki köpekler arasındaki farka ilişkin yazılanlar en azından kısmen söz konusu mahallelerin metropolle

"Sonra karanlık aniden canlanır gibi oldu."

Izora C. Chandler, *A Dog of Constantinople*. New York: Dodd, Mead and Company, 1896.

Köpekler Destanı

Ağalar bakın sözüme
Bir nesne girmez gözüme
Dün gece bir kaç köpekler
Düştüler benim izime

Gece karanlık görürler
Hırsız misâlı yürürler
Bir yat adamı gördükde
Ardına düşüp ürürler

Bekçinin feneri söndü
Korkudan deliye döndü
Bir karanlıkta giderken
Bilseniz ne hale düştü

Yakın gelince havladı
Benim eteğim kavradı
Bekçinin halın görenler
Acıyıp hemen ağladı

Bekçiye biri sarıldı
Bekçi de gayet darıldı
Dört yanın aldı köpekler
Gittikçe arttı hırladı

Kelpler aldı dört yanımız
Bacaktan aktı kanımız
Ellerinde âciz kaldık
Kalmadı hiç dermânımız

Bekçinin kaptı bacağın
Bekçi sürüdü ayağın
Kelbin biri de sıçradı
Bekçinin kaptı ...ağın

Ağrıdan bekçi ağladı
Gayetle ciğer dağladı
Eline aldı sopasın
Kelp alayına oğradı

Bekçi şehit olayazdı
Gonca iken solayazdı
Bekçiniz darıldığından
Sakalını yolayazdı

Bekçi sopaya yapıştı
Köpekler ile dalaştı
Uğraşırken köpeklerle
Fenerci geldi yetişti

Bekçi haylice cenk etti
Köpeklere bir denk etti
Köpeklerin başlarına
Dâr-ı dünyayı tenk etti

Dağıtıp cümle kelpleri
Cümlesi döndüler geri
Bekçiniz bir erlik etti
Metholunsa vardır yeri

Ben olmayaydım yanında
Bekçi yüzerdi kanında
Kurtuldu bekçi çok şükür
Buldu beni sağ yanında

Dedi bana bak hâlime
Sarıldı benim elime
Dedim a bekçi kurtuldun
Kaçalım bekçi soluma

Birisi yol üzre yatmış
Halkı birbirine katmış
Tophane'de bir bekçiyi
Bir köpek boyunca yutmuş

(Muhtar Yahya Dağlı (der.), İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mânı Katarları [İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1948], s. 43–44 [bazı ufak tefek tashihatla].)

bütünleşme derecesindeki eşitsizlikle açıklanabilir. 1840'larda İstanbul'u ziyaret etmiş olan Charles White, Hıristiyan ahalinin sokak köpeklerini her fırsatta sopalarla dövdüğünü, Müslümanların ise onlara iyi baktığını ve gerektiğinde en fazla "hoşt!" diyerek onları kovduğunu anlatır.[39] Paul de Régla, Müslümanların körek 1910'da gerçekleştirilen İstanbul köpek itlâfının, gerekse ona yol açan gelişmelerin anlaşılmasında bu, kilit önemdedir.

Yüzyıllar süren barışçıl beraberlik, köpekleri İstanbul sakinlerinin yaşamının ayrılmaz bir parçası haline getirmişti. Şehrin insanları onlarla

Mesele biyolojik farklılıklardan ibaret değildir. Toplumsal cinsiyet ve ırk konularında olduğu gibi, burada da temelde yatan biyolojik farklılıklara toplumsal olarak oluşturulmuş bir anlamlar kümesi yüklenmiştir ve bu anlamlar kümesi, temelde yatan farklılıkları nasıl algıladığımızı ve onlara karşı tavrımızın ne olacağını belirlemektedir.

pekleri evlerine sokmadıklarını ve onları okşamadıklarını, ama özgürlüklerine saygı gösterdiklerini, onlara hiçbir zaman vurmadıklarını, sofra artıklarıyla beslediklerini, oysa Hıristiyanların sadece zaman geçirmek için onlara eziyet ettiğini kaydeder.[40] De Amicis'e göre ise Pera ve Galata gibi gayrı Müslim mahallelerindeki köpekler kötü muameleye o kadar alışıktılar ki, kaldırımda baston sesi bile onları kaçırmaya yetiyordu.[41] Elbette dini ve kültürel etmenler de söz konusuydu burada, ama daha önemlisi, Müslüman mahallelerindeki köpekler, kentleşme süreçlerini, yalnızca şehrin geri kalanına değil, ülkeye ve hatta bütün dünyaya sıkıca bağlı olan Pera ve Galata gibi semtlerin köpekleri kadar engellemeye başlamamıştı.

Şüphesiz birçoğunuz, antropolog Mary Douglas'ın sık alıntılanan şu tanımını duymuştur: "Kir, yanlış yere konumlanmış maddedir."[42] Ve şüphesiz kir, özünde *mekânsal* bir kavramdır. Örneğin, bahçede sadece doğal değil, aynı zamanda yararlı ve hattâ gerekli olan madde, evin içine girdiğinde kir olur. Kiri bir sınıflandırma sistemi olmadan kavramsallaştırmak nasıl mümkün değilse, mekânsallık anlayışı olmadan da kavramsallaştırmak mümkün değildir. Bence geyan yana yaşadılar ve onlara gayet iyi baktılar -köpeklerin yaşam örüntüleri kendilerinkilerle çelişmediği, yani kurulu mekânsal düzene riayet edildiği sürece. Ama kir kavramının mekânsal yapılanmayı ve farklılaşmayı varsaydığı gerçeği madalyonun sadece bir yüzüdür, çünkü mekânsallık sabit değildir. Mekânlar, söylem ve uygulama yoluyla sürekli inşa edilir ve yeniden inşa edilir, dolayısıyla da mekânsal sınırlar daimi bir değişim hali içindedir. Bir sınır yer değiştirdiğinde ise madde bir anda kendini yanlış yere konumlanmış bulabilir; İstanbul'un köpeklerine de aynen böyle olmuştur. Kentleşme, yükselen bir mahalleler arası ulaşım düzeyi gerektiriyor, köpekler ise bunu engelliyordu. Onlar artık yanlış yere konumlanmıştı; kir haline gelmişlerdi ve temizlenmeleri gerekiyordu.

Ve temizlendiler de, çeşitli şekillerde meşrulaştırılan çeşitli girişimlerle. Örneğin Osmanlı ulemâsından Saçaklızâde Mehemmedü'l-Mar'aşî'nin (ö. 1737) *Katlü'l-kilâb* başlıklı Arapça risâlesi şöyle başlamaktadır:

"Bismi-llâhi'r-rahmâni'r-rahim. O'na hamd ve Resûl'üne salât olsun. Bu aşağılık ve fakir Saçaklızâde adıyla maruf Mehemmedü'l-Mar'aşi (Allah ona selâmet ve saadet versin) diyor ki: Bazı şehirlerin sokaklarında çok sayıda köpek bulunduğunu, bu köpeklerin av veyahut bekçilikte kullanılmadığını ve sahipleri olmadığını, kötü kokularının ve hırçınlıklarının insanları rahatsız ettiğini, ama buna rağmen halkın onları öldürmekten çekindiğini, aksine onlara yiyecek verdiğini duyduğumda, onları katletmenin mübah olduğuna dair bir risâle yazdım ki, insanlar onları öldürmekten çekinmesinler ve şehirlerini temizleyebilsinler. V'Allâhü'l-Mennân."[43]

Bu risâlenin, yazarının ölümünden bir buçuk yüzyıl sonra Osmanlıcaya çevrilerek 1887 yılında yayınlanmasının dikkate değer bir durum olduğunu düşünüyorum. İstanbul'u sokak köpeklerinden arındırmanın aciliyet kazanmış olduğu bir zamandı bu ve toplumun muhafazakârkesimleri muhalefetlerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardı. Herhalde bu risâlenin onları caydıracağı düşünülmüştü.

Osmanlı idaresinin sokak köpekleri hakkındaki görüşü, ulemânın görüşü kadar ilginçtir. 1857 yılında Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz iktisatçısı Nassau William Senior, dönemin Deavi Nazırı (Adalet Bakanı) Ahmed Vefik Paşa'nın şöyle dediğini nakleder:

"Birçok büyük şehri emniyetsiz kılan, suç işlemeyi meslek edinmiş kitleler bizim *Stamboul*'da yoktur. Bizim *classes dangereuses*'ümüz köpeklerdir; onlar olmasaydı, gecenin her saatinde *Stamboul*'u boydan boya gezebilirdiniz."[44]

Classes dangereuses (tehlikeli sınıflar) terimini ilk defa 1840 yılında Honoré-Antoine Frégier, ülkenin büyümekte olan kentsel dokusunun istikrarını (Fransız burjuvazisinin gözünde) tehdit eden mücrim sınıfları tarif etmek için ortaya atılmıştı. Bir Osmanlı devlet adamının köpeklerden bahsederken bu terimi kullanmış olması elbette önemlidir. Ama daha da önemlisi, Ahmed Vefik Paşa'nın köpekleri, insanların İstanbul içinde, yani mahalleler arasında dolaşımını engelleyen bir güç olarak nitelendirmesidir. Sokak köpekleri, insan-

ların artık kendi hakları olduğunu düşündükleri mekân içinde harekete mani olan engeller haline gelmişti. Kentsel mekânı yeniden kazanmak, onu "gasp etmiş" olan köpekleri yok etmek anlamına geliyordu.

Çeşitli zamanlarda köpekleri imha etmeye yönelik girişimler oldu. Örneğin 19. yüzyılın başlarında, Sultan II. Mahmud döneminde, köpekler bir İngiliz'e saldırarak öldürmüş, bu durum elçiliğin şiddetli protestolarına neden olmuş ve büyük bir diplomatik soruna dönüşmesi tehlikesi baş göstermişti. Ancak padişahın, köpeklerin Marmara Denizi'nde ıssız bir adaya nakledilmesine dair buyruğu, kötü hava koşulları ve sert rüzgârın tekneleri gerisin geriye kıyıya sürüklemesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Halktan gelen baskı, padişahın emrini geri çekmesine sebep oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Sultan Abdülaziz döneminde köpeklerin adaya götürülmesi gerçekleştirildi, fakat bu kez de Çemberlitaş'tan Kumkapı ve Gedikpaşa'ya kadar uzanan büyük yangın, Allah'ın köpeklerin sürülmesine verdiği ceza olarak yorumlandı ve söylendiğine göre köpekler halkın yoğun baskısı altında geri getirildiler. Kaiser II. Wilhelm'in 1889 İstanbul ziyaretinden hemen önce kentin sokak köpeklerinden arındırılması meselesi yeniden gündeme geldi ve bir kez daha muhalefet galip çıktı. İttihatçıların yaptığı sadece kendilerinden önce gelenlerin başaramadığını gerçekleştirmekten ibaretti.

Michel Foucault'nun "Büyük Kapatılma" diye adlandırdığı,[45] yoksulların, aylakların, sakatların, delilerin ve toplumdaki diğer "istenmeyen"lerin sistematik olarak hastanelere, tımarhanelere ve hapishanelere tıkılması sürecinden önceki devirlerde insanların ceza olarak bulundukları yerden atılması veyahut bir yerden alınıp başka yere yerleştirilmesi istisna değil, kaideydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda "sürgün", "iskân" ve "tehcir" gibi derin mekânsal anlamlar taşıyan terimler, bireylerin, ailelerin, cemaatlerin ve hatta geniş kitlelerin siyaseten yer değiştirmeye zorlanmasına yönelik köklü resmi uygulamalara tekabül ediyordu. Bu durumda birtakım köpeklerin İstanbul'dan sürülmesi, binlerce, belki yüz binlerce insanın çeşitli bölgelerden sürülmesiyle karşılaştırıldığında elbette büyük bir mesele sayılmayacaktı. Nitekim Bertrand Bareilles 1918'de şu sözleri tevekkeli söylememişti: "Genç Türklerin köpek

"Konstantinopolis'te bir Türk et pazarı." Stereoskop, Keystone View Company.

kıyımı, insan kıyımlarına bir peşrev niteliğindeydi."[46] Köpekleri şehirden sürmek için 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yinelenen girişimler, yerleşmiş devlet normlarına tamamen uygundu ve şehirleşmek, fiziksel çevrenin o güne kadar şehir halkının hâkim olamadığı unsurlarını ele geçirmek ve insanileştirmek için harcanan çabaların bir parçasıydı.

1910'u daha önceki girişimlerden farklı kılan, o anda iktidarda olan hükümetin niteliğiydi. Genelde padişahların, her istekleri kanun olan mutlak despotlar oldukları düşünülür, ama aslında hareketleri büyük ölçüde siyasi gerekliliklerle, dini denetim ve de kamuoyu tarafından sınırlandırılmıştı. 1826 yılında yeniçeri ocaklarını topa tutan, hayatta kalanları da ağaçlardan sallandıran Sultan II. Mahmud bile köpeklerin sürgün edilmesine dair buyruğunu halkın muhalefeti karşısında feshetmeye zorlanmıştı. İttihad ve Terakki hükümetine gelince, durum çok farklıydı. Doğrudur, 1908-1909 yıllarında kitlesel bir heyecan dalgası yaratmışlar, her etnik ve dinsel kesimden kalabalıklar sokaklara dökülerek desteklerini haykırırken parti düsturu olan "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet" ilkeleri topluma hızla nüfuz etmişti. Ama meşruiyetlerinin kaynağı ilâhi değil, dünyevi idi. Padişahlar gibi bir ahlâkî sözleşmeye tabi değillerdi. Askeri güç ile iktidara geldiklerinden, kendilerinden başka kimseye hesap vermeleri gerekmiyordu. Şehri fethetmeye ve sömürgeleştirmeye, insanlarla köpekler arasındaki mekân çekişmesini kesin ve nihaî bir şekilde halletmeye koyuldular. Ve ne vatandaşların duygularını dikkate aldıklarından, ne de merhamete kapıldıklarından, dehşet verici bir şekilde başarıya ulaştılar.

İstanbul köpeklerinin kaderi trajik olmakla beraber emsalsiz değildir. 19. yüzyıl Amerika'sında sokak hayvanlarını inceleyen Susan Strasser, 1830'da New York belediyesinin sokak domuzlarının toplatılması için şehrin dört bir yanına yük arabaları gönderdiğini, ancak başarı sağlayamadığını belirtmektedir örneğin.

1842 yılında "*New York Daily Tribune* gazetesi sokaklarda on bin domuz bulunduğunu tahmin ediyordu. Bunlar o kadar çöp tüketiyor, yoksullara o denli önemli bir besin kaynağı teşkil ediyordu ki, itlâf edilmeleri siyasi muhalefetle karşılaştı." Yine de 1870'lere gelindiğinde neredeyse tümüyle yok olmuşlardı. 1819'da Washington şehrinde çıkan bir kararname, "polise ve şehir sakinlerine 'keçi türünden her hayvanı' öldürme yetkisi vermişti."[47] Belki bazılarınızın duyduğu gibi geçen yıl Mısır hükümeti Kahire'deki bütün sokak domuzlarını -domuz gribi salgınını önleme hevesiyle (!)- imha ettirdi. Yok yere kan dökülmesi bir yana, bu durum şehri feci bir çöp sorunuyla karşı karşıya bıraktı, çünkü Kahire'nin domuzları, tıpkı İstanbul'un köpekleri gibi, şehrin çöplerini yok etmekte belediyeden daha başarılı olmuştu.

Bu durumda, şehirlerde vuku bulan kitlesel hayvan kıyımları hakkında ne söyleyebiliriz? Marksist ve feminist coğrafyaların serpilmesini, son dönemde bir hayvan coğrafyası literatürünün artarak izlemiş olması anlamlıdır. "Hayvan coğrafyası" derken, hangi hayvanların dünyanın hangi bölgelerinde yaşadığı konusunu kastetmiyorum, onun neredeyse bir asırlık tarihi var. Kastettiğim, hayvanlarla insanların uzamda nasıl etkileştiğini, hayvanların mekânsallığıyla -kelimenin hem fiziksel, hem muhayyel ve kültürel anlamlarında- insanlarınkinin birbirini nasıl etkilediğini inceleyen yeni bir bilim dalıdır. Yi-Fu Tuan, Chris Philo, Jennifer Wolch gibi düşünürlerin öncülük ettiği bu alan, şöyle sorulara cevap aramaktadır: İnsanların hayvanları marjinalleştirmesinin gerek hayvanlar, gerekse insanlar üzerinde ne gibi sonuçları vardır? İnsanlar ve hayvanlar arasında, birinin diğerine mutlak tahakkümünden ziyade mütekabiliyete ve barışçıl beraberliğe öncelik tanıyan mekân düzenlemeleri mümkün müdür? İnsanlarla hayvanların birlikteliğini sağlayacak, mekânı paylaşma yolları ve stratejileri bulunabilir mi? Jennifer Wolch, "gayri-insanları ciddiye alan bir şehircilik kuramı" oluşturma çağrısı yapmıştır ki eğer son zamanlarda İstanbul sokaklarında gezindiyseniz, bunun akademik ilginin çok ötesinde bir önemi haiz olduğu konusunda herhalde benimle hemfikir olacaksınız. Şöyle diyor Wolch:

"Böyle bir kuram, şu sorulara cevap vermelidir: (1) Doğal çevrenin kentleşmesi hayvanları nasıl etkilemektedir, hayvanlar için en tehlikeli olan kentleşme türlerini hangi küresel, ulusal ve yerel siyasî-iktisadî ve kültürel güçler yönlendirmektedir? (2) Şehir sakinleri, aralarında hayvanlar olmasına nasıl ve neden tepki gösterirler, hayvanlar için en tehlikeli olan yeni kentleşme tarzlarının uygulanmasıyla bu tavırlar neden değişebilir? (3) Şehir inşası uygulamaları ile insanların tutum ve davranışları, kentsel ekolojinin gayri-insanların yaşamını destekleme kabiliyetini nasıl beraberce tanımlar? (4) Devletin planlama ve politika üretme faaliyetleri, çevre tasarımı uygulamaları ve siyasî mücadeleler, çağdaş kapitalist şehirleşmenin hayvanlara uyguladığı şiddetin oranını azaltacak şekilde nasıl ortaya çıkmıştır?"[48]

Peki, ama "gayri-insan"ları ciddiye almaktan, onlarla uzamı paylaşmaktan, tahakküm ve itaat üzerine temellendirilmemiş bir biçimde etkileşmekten söz ettiğimizde, bunlar sadece boş lâflar mıdır? Biz insanların diğer hayvanlarla karşılıklılık ve hattâ belki eşitlik temelinde bir arada yaşaması mümkün müdür? İnsan haklarından bahsettiğimiz gibi, hayvan haklarından bahsetmek anlamlı mıdır? Böyle soruları birçoklarının son derece makul karşılaması, bozacak ne çok ezberimiz olduğunun işaretidir. İnsan ile doğa arasındaki zıtlık ve insanlığın ilerlemesinin doğaya karşı kazanılacak bir savaş olduğu anlayışı, Aydınlanma sonrası düşüncenin ürünleridir. Böyle mutlak ve aşılamaz ikilikler önermeyen kültürler olduğu gibi, Avrupa kültürünün kendisinde de 18. yüzyıldan önce böyle ikilikler yoktu. Ve bu da sadece tek bir anlama gelebilir: İnsanlarla gayri-insanlar arasındaki ayrıma farklı şekillerde bakmak *mümkündür*. Wolch sözlerine şöyle devam ediyor:

"İnsan-hayvan ayrımı üzerindeki mutabakat son zamanlarda çöktü. Aydınlanma sonrası bilimin eleştirileri, hayvan düşüncesi ve yetenekleri konusunda daha kapsamlı bir anlayış ve insan biyolojisine ve davranışlarına ilişkin, insanlarla hayvanlar arasındaki benzerlikleri vurgulayan çalışmalar, insanın emsalsiz olduğu iddialarını son derece şüpheli kıldı."[49]

Acaba Wolch bununla ne demek istemektedir? Neticede, biyolojik açıdan neyin insan olduğunu, neyin olmadığını belirlemek kolay değil midir? Elbette öyledir. Ama mesele biyolojik farklılıklardan ibaret değildir. Toplumsal cinsiyet ve ırk konularında olduğu gibi, burada da temelde yatan biyolojik farklılıklara toplumsal olarak oluşturulmuş bir anlamlar kümesi yüklenmektedir ve bu anlamlar kümesi, temelde yatan farklılıkları nasıl algıladığımızı ve onlara karşı tavrımızın ne olacağını belirlemektedir. İnsanı gayri-insandan ayırt etme biçimimiz, köpeği köpek olmayandan yahut güvercini güvercin olmayandan ayırt etme biçimlerimizden farklı şekillerde kültürel olarak kodlanmıştır. İnsanlığa üstünlük ve salâhiyet bahşeden temel varsayım, insanla gayri-insan arasındaki ayrımı diğerlerinden farklı kılmaktadır.

Ve işte bunu yeniden düşünmek gerekmektedir. Unutmayalım ki Aydınlanma'nın trajik miraslarından biri ırkçılıktır. Irkların birbirlerinden tamamen farklı ve uyuşmaz oldukları, bazılarının diğerlerinden üstün olduğu, tabiatın takdir etmiş olduğu bu farklılığı ihlâl etmenin kesinlikle felakete yol açacağı gibi fikirlerin bilim tarafından desteklendiğine inanılmasının üzerinden bir yüzyıl bile geçmedi. Irklar konusunda farklı düşünmeyi öğrendik, insan/hayvan ayrımı konusunda da başka türlü düşünmeyi öğrenmeliyiz. Şahsen ben, insanlarla köpeklerin kentsel mekânları barışçıl ve uyum içinde paylaşacakları bir gerçekliğin nasıl kurulabileceğini bilmiyorum. Ama şunu biliyorum ki, bunu *düşünmek* mümkündür. Ve düşünmeliyiz de.

DİPNOTLAR

1 Bu makale, ilk defa 2–3 Mayıs 2008 tarihlerinde Harvard Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan "Contested Spatialities" konferansında, daha sonra ise genişletilerek 9 Mart 2010'da Sabancı Üniversitesi ile 20 Mayıs 2010'da Boğaziçi Üniversitesi'nde sunulmuş olan İngilizce bir konuşmanın Türkçeleştirilmiş metnidir. Dikkatli ve hassas redaksiyonu için Pelin Türkaydın'a müteşekkirim. Yazının daha ayrıntılı bir biçimi, İbnü'l-Marzuban'ın, kitap Yayınevi'nden çıkacak olan *Köpekleri, Ebüse Giyerlerin Birtoğundan Üstün Olan Faziletleri* başlıklı risalesinin önsözünde yer alacaktır.

2 Robert Darnton, "Workers Revolt: The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Severin", *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* içinde (New York: Basic Books, 1984), s. 75–104.

3 Bu terim hakkında bkz. Mihail Mihayloviç Bahtin, *Rabelais ve Dünyası*, çev. Çiçek Öztek (İstanbul: AyrıntıYayınları, 2005).

4 Örneğin bkz. Cihangir Gürdoğdu, "Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayvanseverler", *Toplumsal Tarih*, 116 (2003): 12–17 ; Catherine Pinguet, *Les chiens d'Istanbul* (Saint-Pourçain-sur-Sioule: Bleu autour, 2008) [Türkçesi: *İstanbul'un Köpekleri*, çev. Saadet Özen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009]; Ömit Sinan Topçuoğlu, *İstanbul ve Sokak Köpekleri* (İstanbul: Sepya Kitaplar, 2010).

5 Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage: a Short History of the Turkish Empire* (Londra: Macmillan and Co., 1915), s. 512. Yazar, 1912 yılıyla herhalde Balkan Savaşları'nı kastetmektedir.

6 Maull Remlinger, "Les chiens de Constantinople: Leur vie, leur mort," *Mercure de France*, 237, 817 (1932): s. 64. *Ancien régime*'in Türkçe'de kullanılan karşılığı "devr-i sâbık"tır, bir rejim değişiminden önceki siyasi düzen anlamına gelir. Terimin kökeni 1789 Fransız Devrimi'dir.

7 Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908–1911* (Albany: State University of New York Press, 2000), s. 264. [Türkçesi: *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm*, çev. Aysen Anadol, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.] Köpeklere ilişkin siyasi nitelikli karikatürler için bkz. Yaprak Tütün, "Kentsel Modernleşmeye Mizahi Yaklaşımlar: Geç Osmanlı Karikatüründe Kent ve Mimarlık", yayınlanmamış Yüksek Lisans/Master tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı (İstanbul, 2004), resim ek 2.95–2.104. Pinguet, a.g.e., s. 25–31.

7 Gürdoğdu, a.g.e., s. 12.

8 Topçuoğlu, a.g.e., s. 45.

9 [Abdullah Cevdet], *İstanbul'da Köpekler. İctihad Mecmuasından Çıkarılmış bir Makaledir* (Mısır [Kahire]: Matbaa-ı İctihad, 1909), s. 5–6.

10 Şinasi, "İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır," *Makaleler (Küllİyat IV)* içinde, haz. Fevziye Abdullah Tansel (Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960), s. 105, 109. [Makalenin ilk baskısı: *Tasvir-i Efkâr* 192 (1280).]

11 Örneğin Topçuoğlu şöyle demektedir: "Köpek sürgünlerinin ilk, Mahmud döneminde başlamış bir tesadüf değil. Reform hareketleri o dönemde başlıyor." (s. 45.)

12 Örneğin bkz. Charles White, *Three Years in Constantinople: or, Domestic Manners of the Turks in 1844* (Londra: Henry Colburn, 1846), c. 3, s. 294–295.

13 Şemseddin Muhammed bin Ali bin Tülûnî, *Les gouverneurs de Damas sous les Mamlouks et les premiers Ottomans (658–1156/1260–1744). Traduction des Annales d'Ibn Tûlûn et d'Ibn Gum'a*, çev. Henri Laoust (Şam: Institut Français de Damas, 1952), s. 166.

14 Bu konuyu yukarıda balısı geçen İbnü'l-Marzuban risalesinin önsözünde ayrıntılı olarak tartışıyorum.

15 Ekrem Işın, "Dört Ayaklı Belediye, ya da İstanbul Köpekleri", *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri* içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 205–214. [Makalenin ilk baskısı: *Çağdaş Şehir* 5 (1987): 61–64.]

16 Aldolphel Bénion, *Les races canines. Origine, transformations, élevage, amélioration, croisement, éducation, utilisation au travail, rage, maladies, taxes, etc.* (Paris: Librairie Agricole de la Maison Rustique, [1867]), s. 26–27.

17 İlkmet Chakir, *Le chien de Constantinople. Son utilisation comme chien de guerre et sanitaire dans l'armée turque* (Paris: Vigot Frères, Éditeurs, 1932), s. 17–18.

18 Mpampes Anninos, *Oi Kynes tes Konstantinoupoleos* (Atina: ÉkdoseisPatake, 1997), s. 11. [Makalenin ilk baskısı: Haralampos Anninos, *Attikai Emerai* içinde (Atina: y.y., 1894).] İddiasını Bizanslı Stefanos'a dayandıran Anninos'un, bu sayının "sorunlu" olduğunu, diğer Bizans'lı tarihçilerin köpek sürülerinden bahsetmediğini, çoğunun fetihle beraber şehre gelmiş de olabileceğini sözlerine eklediğini de belirteyim bu arada.

19 Bénion, a.g.e., s. 27.

20 Paul de Régla [gerçek adıyla Paul André Desjardin], *Les bas fonds de Constantinople* (Paris: Tresse & Stock, Éditeurs, 1893), s. 188–189.

21 Mavroyeni Pacha [gerçek adıyla Spyridon S. Mavrogenis], *Chiens errants de Constantinople, et Chiens et chats de bonne maison* (Paris: Librairie Orientale et Américaine, J. Maisonneuve, editeur, [1902]), s. 3–4.

22 Edmondo De Amicis, *Constantinople*, çev. Maria Hornor Lansdale (Philadelphia: Henry T. Coates&Co., 1896), s. 173–175.

23 [Jean de] Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant in Three Parts, viz. into I. Turkey, II. Persia, III. The East-Indies* (Londra: H. Clark tarafından H. Faithorne, J. Adamson, C. Skegnes ve T. Newborough için basılmıştır, 1687), s. 51.

24 İsmail Hakkı, *İlm-i Hayvandt-ı Tıbbiyye ve Zirâiyye* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1328–1329), c. 3, s. 304.

25 [Michel Eyquem de Montaigne], *Essais de Michel de Montaigne*, haz. [Joseph]-Victor] Le Clerc (Paris: Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, 1865–1866), s. 453–454.

26 Thévenot, a.g.e., s. 51.

27 Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir. *Sahih Buhâri*, Bedâ'l-Halk, 54/538.

28 Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir. *Sahih Müslim*, Kitâbü's-Selâm, 26/5996.

29 En'amSuresi 6/38.

30 Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nişâbûrî, *Musîbetnâme*, haz. Nûrânî Visâl (Tahran: İntişârât-ı Kitâbfurûşi Zevvâr, 1338), s. 137.

31 Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nişâbûrî, *Güzide-i Tezkiretü'l-evliyâ*, haz. Muhammed Este'lâmî (Tahran: Şirket-i Sehâmi-i Kitabhâ-yı Cîbi, 1352), s. 326. [Türkçesi: *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: Hilmve Kültür Yayınları, 1985.]

32 Münevver Alp, "Sokak Köpekleri", *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat* içinde, haz. İ. Gündağ Kayaoğlu ve Ersu Pekin (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992), s. 140. [Makalenin ilk baskısı: *Türk Folklor Araştırmaları* 182 (1964).]

33 Remlinger, a.g.e., s. 26.

34 Madeline Zilfi, "Goods in the *Mahalle*: Distributional Encounters in Eighteenth-Century İstanbul", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1922: An Introduction* içinde, der. Donald Quataert (Albany: State University of New York Press, 2000), s. 290–291.

35 Zilfi, a.g.e., s. 306.

36 Cemal Kafadar, "Coffee and the Conquest of the Night", yayınlanmamış tebliğ.

37 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), s. 390.

38 Bu konuda bkz. Gleurges-Henri Bousquet, "Des animaux et de leur traitement selon le Judaïsme, le Christianisme et l'Islam", *Studia Islamica*, c. 9 (1958), s. 31–48.

39 White, a.g.e., 1846, c. 3, s. 290. Merak edenler için söyleyeyim, White "hoş"u kelimesini *uoht* şeklinde yazmış.

40 Régla, a.g.e., s. 193.

41 De Amicis, a.g.e., s. 176.

42 Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (Londra, Boston ve Henley: Arc Paperbacks, 1984), s. 35. [Kitabın ilk baskısı: Londra: Routledge & Kegan Paul, 1966.] Tarumın İngilizce aslı şöyledir: "Dirt [is] matter out of place."

43 Saçaklızâde Mehmed İbn Ebî Bekr el-Marâşi, *Risâle Katlü'l-Kilâb*, el yazması, istinsah tarihi: 1162 [1748], f. 1b, Princeton Üniversitesi kütüphanesi, kayıt numarası: Garrett 1107. Osmanlıca çevirisi: *Köpekler*, çev. ve sunan Mahrukizade Cafer (İstanbul: Matbaa-ı Ebüzziya, 1304). Risâle'nin 1175 tarihli bir nüshasına dayanılarak çevrilmiş olan Osmanlıca baskısının fotokopisini bana tedarik eden Cevdet Serbest'e müteşekkirim. Aktardığım bölümü çevirirken değil de Arapça aslından vermemin nedeni, çevirinin burasında bir iki cümlenin atlanmış olmasıdır.

44 Nassau William] Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* (Londra: Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts, 1859), s. 18.

45 Bu terim için bkz. Michel Foucault, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris: Plon, 1961). [Türkçesi: *Akıl ve Ahlâ Bozukluğu: Klâsik Çağda Delilğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.]

46 Betrand Bareilles, *Constantinople: Ses cités franques et levantines (Péra — Galata — Banlieue)* (Paris: Éditions Bossard, 1918), s. 70.

47 Susan Strasser, *Waste and Want: A Social History of Trash* (New York: Henry Holt, 1999), s. 29–30.

48 Jennifer Wolch, "Zoöpolis", *Animal Geographies: Place, Politics, and Identity in the Nature-Culture Borderlands* içinde, der. Jennifer Wolch ve Jody Emel (Londra ve New York: Verso, 1998), s. 120.

49 Wolch, a.g.e., s. 121.

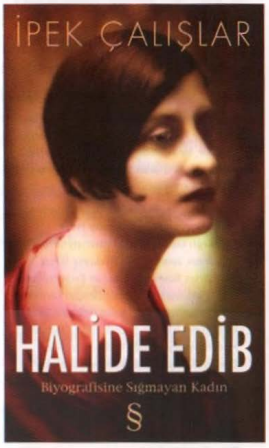
İPEK ÇALIŞLAR İLE

"HALİDE EDİB" SÖYLEŞİSİ

İpek Çalışlar'ın **Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın** *adlı kitabı yayınlanalı üç ayı geçti. Kitapla ilgili tartışmalar, gazetelerin ve dergilerin ilgisi henüz devam ediyor. İpek Çalışlar ile Cumhuriyet tarihinin çok önemli ve istisna şahsiyetlerinden biri olan Halide Edib'in Ermeni Tehciri sırasındaki muhalefetini ve sonrasındaki tutumunu, "mandacılık" meselesinin nasıl ortaya çıktığını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programını yazmasını, Adnan Adıvar'ı, Mustafa Kemal'i, eğitimle ilgili tutumunu vb. konuştuk.*

İpek Çalışlar.

SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK-CANSU KILINÇARSLAN

Cansu Kılınçarslan: Ben bir kadın olarak, özellikle feminist hareketle yakın bir kadın olarak Halide Edib'i okuduğumda, o dönemki fikirlerinin bugünkü taleplerimizle ne kadar örtüştüğünü gördüğümde çok etkilendim. Halide Edib geleneksel yanına bağlı ama kadın olduğunun da farkında. Kitabı okuduğumda hayatında bunun getirdiği bir çatışmayı seziyorum sanki. Yanılıyor muyum? Siz ne düşünüyorsunuz?

Haklısınız. Ben galiba o açıdan çok düşünmedim; ama sanırım hayatındaki bu çatışmayı kitaba yansıttım. Halide Edib'in iki çocuk annesi bir kadın olarak Milli Mücadele'ye gittiğini fark edince çocuklarıyla ilgili ulaştığım her satırı tekrar tekrar okudum. Anıları ve mektupları bu açıdan inceledim. Çocuklarıyla ilişkisini merak ettim, hayatında ne kadar rolleri olduğu ciddi olarak ilgimi çekti. Çocuklar hakikaten her zaman kafasını kurcalamışlar. Onlarla ilgi-

li sorunları hep ön planda tutmuş. Neyse ki hep de yardım isteyeceği birileri varmış. Çocukları anneannesine ya da Mahmure Ablası'na bırakabiliyor, yani sorumluluğu birileriyle paylaşabiliyor, aile içi yardımlaşma var. İstanbul'un işgaliyle birlikte işgal güçleri onu tutuklama listesine alınca, ilk önce çocuklarının canını kurtarmak derdine düşüyor. Her şey gözünden siliniyor. Burgazada'daki evini satıyor; o parayı bir yere yatırmış olmalı ki çocukların tahsili boyunca kullanıyor. Amerikan Koleji'nin mütevelli heyetinden tanıdığı nüfuzlu Amerikalı dostu ve Amerikan Başkanı Wilson'un sağ kolu olan Charles Richard Crane'e çocuklarla ilgili dramatik bir mektup yazıyor. Çocuklarını Amerika'ya kaçırmasını istiyor ondan. Çocukların İngilizler tarafından öldürülebileceğinden endişe ediyor. Mektupta, "Onları feda etmek istemiyorum" diyor. Hâlbuki oğulları neredeyse

Halide Edib.

Halide Edib olaylara asla siyah ve beyaz olarak bakmıyor. bir tek "canavar" diye söz ettiği Ermeni tehcir ve kırımında büyük rol oynayan Bahaeddin Şakir var; "O, İttihad ve Terakki'nin canavarıdır" diyor. Bir mektupta, o dönem ön plana çıkan isimlerle ilgili tutulmuş notları var. Orada üzerini çizdiği tek isim Bahaeddin Şakir.

savaşan gençlerin yaşına gelmişler. Yıl 1920 çocuklardan biri 1903 biri 1904 doğumlu, yani yaşları 16- 17, savaş meydanında o yaşlarda birçok çocuk var. Ama Halide Edib, çocuklarının anneleri yüzünden savaşa, yani ölüme gitmelerini istemiyor ve bu nedenle ne yapıp edip onları Amerika'ya gönderiyor. Yani, anne yönü onun hayatında hep önemli olmuş. Çocukların babası, boşandığı eşi Salih Zeki, Darülfünün'da rektör ve onlar Amerika'ya giderken hayatta ama bütün sorumlulukları anneleri Halide Edib'in üzerinde. Örneğin 1925 yılında Şeyh Sait olayını izleyen günlerden Türkiye'den ayrıldıklarında İngiltere'ye yerleşiyorlar. Bu kararda büyük oğlu Ayet'in üniversiteye İngiltere'de devam etme arzusu etkili oluyor.

Çocuklarıyla güzel birilişkisi var bence. Halide Edib çocukları çok seven birisi. Öğretmenliği de öğretmeyi de seviyor. I. Dünya Savaşı'nın ardından bir çocuk evlat edinmek istiyor, ablasıyla birlikte bir kız çocuğu olsun diyorlar, sonuçta evde çocuklar olmasını isteyen bir kadın. Oğulları da yıllar önce öldükleri için onların anlatımına başvuramadım. Ama torunu Ömer Sayar'ın anlattıklarından da anladığım kadarıyla Ayet (büyük oğlu) ile ilişkileri daha sıkı fıkı. Ben fotoğrafta kim kimdir nasıl anlayayım diye sorduğumda, fotoğraflarda hep Halide'ye yakın olan amcam Ayet'tir dedi. Ayet, Amerika'daki okulu bırakıp İngiltere'ye, London School of Economics'e geldiği için annesiyle ve Adnan Bey'le birlikte birkaç yıl geçirme şansına sahip oluyor. Senin sorunu biraz açalım istersen...

C.K.: Halide Edib'in mücadelelerine bakıldığında kadın hareketine de sözcülük ettiği bir dönem var. O dönemde söyledikleri, bugünkü feministlerin söylediklerine çok yakın. Yüz yıl öncesi olduğunu da hatırlayınca, bu Halide Edib'in güçlü ve çok akıllı bir kadın olduğunu düşündürüyor.

Bence çok ileriye bakabilen bir kadınmış. Feminist olarak, siyasetçi olarak yüz sene sonrasını görmüş. Ütopyaları olan bir insan... Ben ütopyaları olan insanlardan hep umutlanırım. Milliyetçi bir kitap diye biraz da küçümsenen "Yeni Turan" aslında güzel bir ütopya üzerine kurulmuş bir roman.

Aşık olup evlendiği hocası matematikçi Salih Zeki, dâhi olarak anılan bir bilim insanıydı. Galatasaray Lisesi müdürlüğü ve Darülfünun'da rektörlük yaptı.

O gün olanları değil, yirmi sene sonra o topraklarda yaşanacakları anlatıyor ve Halide Hanım o gün bunları nasıl hayal etmiş diye insanı şaşırtıyor. Halide Edib'in ütopyası; kadınların oy verdiği, bütün milliyetlerin eşit haklara sahip olduğu bir yönetim biçimi. Ayrıca bu romanda ağır bir şekilde İttihad ve Terraki'yi eleştiriyor. Acaba İttihad ve Terraki'yi eleştirmek nasıl bir şeydir, o da tek parti çünkü. Demek ki Halide Edib gibi bir kadının eleştirilerine de açık bir partiymiş, doğrusu benim tahmin etmediğim kadar eleştiriye dayanıklı imiş.

Komünist tevkifatta mahkûm olan Müeyyet Boratav cezasını tamamladıktan sonra Adıvarlardan yardım istiyor. Halide de Dr. Adnan'a "çocuğu okula yazdır yeniden" diyor. 1944'te hem Adnan Bey'in hem Halide Hanım'ın aleyhinde baskıyla ifade alıyorlar. Öğrencilere işkence ile başımızda Celal Bayar ile Halide Edib var gibi ifadeler verdiriyorlar.

Ahmet Akşit.: 1908 sonrası herhalde 1923 sonrasına göre daha demokratik bir dönem, daha tartışmalı. O bakımdan belki İttihad ve Terakki de en azından bir dönem eleştiriye biraz daha açık.

Aydan Çelik: Bu sert eleştirilerini yönelttiği dönem esas olarak İttihad ve Terakki'nin o "özgürlükçü" döneminin bitip daha tahakkümcü olduğu döneme denk geliyor sanırım. Aklıma şöyle bir şey de geldi okuyunca, Fransa'da aşırı sağcılar Sartre'a saldırdığında, De Gaulle'ün bir sözü vardır;"Sartre Fransa'dır." Talât Paşa da Halide Edib'e yönelik tepkiler karşısında "Halide Hanım samimidir" diyor ve Halide Edib'i koruyor.

Doğru söylüyorsun. Ben araştırma ve yazım aşamasında hep arkadaşlarımla tartışarak ilerledim. Bir arkadaşım Halide Edib'in İttihad ve Terakki'nin çok ağır suçlar işlediğinin farkında olması üzerinde durmuştu. Halide Hanım, bu suçların farkında ve İT önderlerini makul bir şekilde eleştiriyor, yerden yere vurmuyor. Enver Paşa için mesela, "O olmasa bu ordu reformu hiç yapılamazdı, çok daha korkunç sonuçlara ulaşırdı" diyor. Hakikaten bakıyorum bu tespit daha sonra diğer tarafsız tarihçiler tarafından da yapılmış. Talât Paşa için de benzer bir yaklaşımı var. Başlangıçta biraz şaşırdım ama Halide Edib'in, Mustafa Kemal'i eleştirirken de benzer bir tavrı var. "Şunları şunları bence doğru yapmıştır; ama bu yaptıklarına da öfke duyuyorum." diyor. "Sezar'ın hakkını Sezar'a" diye süreklı kullandığı bir söz var, tam da buna uygun davranıyor.

Yani insanlara, olaylara asla siyah ve beyaz olarak bakmıyor, bir tek "canavar" diye söz ettiği Ermeni tehcir ve kırımında büyük rol oynayan Bahaeddin Şakir var; "O, İttihad ve Terakki'nin canavarıdır" diyor. Bir mektupta, o dönem ön plana çıkan isimlerle ilgili tutulmuş notları var. Orada kesin olarak üzerini çizdiği tek isim Bahaeddin Şakir.

A.Ç.: O açıdan da, az önce konuştuğumuz diğer vasıflarının yanı sıra mesafeli ve rasyonel bakması insanları çözümlerken bile dikkat çekici.

Halide Edib'in bugüne kalmış olmasının bir nedeni de bu belki, insanları duygusal bir şekilde iyiler ve kötüler diye film kahramanları gibi ayırmıyor, çok güzel analiz ediyor. Herhangi birinden bahsederken artılarıyla, eksileriyle kendi değerlendirmesiyle aktarıyor. Şu kötüdür, bu iyidir diye değil de; bu insan şu şu özellikleriyle değerlidir, diğer tarafıyla da ben hiçbir zaman barışamadım, diyor.

C.K.: İnsanlarla ilişkilerinde ve eleştirilerinde çok rasyonel davranıyor. Kendisiyle ilişkisi de böyle, özeleştirilerinde de bu tavrını görüyoruz.

Müthiş, sen de mi şaşkınlıkla karşıladın?

C.K.:Etkileyiciydi. Mesela asker üniforması giydiği dönemde şiddet uygulayan kamçılı komutana tepki duyuyor, orada ciddi bir militarizm eleştirisi var; ama hemen ardından da o gün, o koşullarda o üniformayı neden giydiğini açıklıyor. Hayatında her şeyin nedenleri ve sonuçları var.

Evet, gerçekten çok çarpıcı. Zaten çok sevdiği bir arkadaşı var, cephede ölen Nazım. Nazım onun anılarında bir roman kahramanı gibi duruyor. Nazım, Türkçe anı kitabında da çok dikkat çekiyor. Aktardığına göre Nazım, dünyayı altüst eden unsurun ordular olduğuna inanır "Ne yapacaksın, önce orduların askerlerini öldüreceksin sonra da onları öldürenleri öldüreceksin mesele bitecek" dermiş; ama ordunun en gözü kara neferi olmaya da devam edermiş.

A.Ç.: Bu konudaki fikirlerini daha çok yurtdışına çıktıktan sonra yaptığı konferans konuşmalarında vs. görüyoruz. Onun dışında sonradan kendi sansürlediği anılar var ama oradan çok alıntı yok kitapta. Zaten "Turkish

Ordeal"ın Halide Edib'in kendi çevirisinin dışında, orijinal metnin Türkçe çevirisi yok sanırım. Bana öyle geliyor ki önümüzdeki birkaç yıl içinde birileri onu çevirmeye yeltenecektir. Bazı İslamcılar, Rıza Nur'un anılarında da olduğu gibi bunu değerlendirmek isteyecektir.

Sence Rıza Nur'un anılarını İslami kesim mi çevirdi? Öyle değil. Anıları 1960'lı yıllarda, Londra'daki İngiliz Kütüphanesi'nde bulup Türkiye'ye getiren Batılılaşmacı ve Atatürkçü akademisyen Cahit Orhan Tütengil. O getiriyor, el yazması olduğundan transkripsiyonunu yaptırıyor ve yayınlatıyor. O anıları Türkiye'ye getiren Kemalist ideolojinin en önemli isimlerinden biri. Çünkü bir bilim insanı, orada gayri resmi bir tarih buluyor ve herkesin incelemesini istiyor.

A.Ç.:Ama Rıza Nur kimseye bahsetmemiş bu anılardan. Halide Hanım'ın durumu daha farklı; oturuyor kendisi sansürleyerek Türkçeye çeviriyor. Birileri bundan sonra Halide Edib çevirilerine daha dikkatle bakacaktır diye düşünüyorum.

Evet, bence de birinci ağızdan bir tarih anlatımı var orada. Anılar sıradışı sahnelerden oluşuyor... Savaş meydanından, karargâhtan canlı yayın gibi. O tehlikeli günlerin öyküsü çok heyecan verici bir uslupla aktarılmış. Türkçesi, çevrilirken kısaltıldığı için orijinaldeki tadını biraz yitirmiş.

Halide Edib'in anılarının orijinali artık çevrilebilir. Ben ihtiyacım olan bölümleri Türkçeleştirerek aktardım; ama ben de bazı paragrafları birebir almadım, madem ki kendisi sansürlemiş diyerek de avundum. Yer yer de problem çıkarabilecek kimi sıfatlar kullanıyor Mustafa Kemal için orijinal metinde, onları kitaba almadım.

A.Ç.: Bir şekilde çevrilmesi gerekli midir, okurun hakkı mıdır tam çevriliyi okumak onunla ilgili ben de emin olamadım doğrusu. Sonuçta kendisi tercih ettiği şekliyle çevirmiş. Yeniden çevirilerin yapılması konusunda ne düşünürdü acaba?

Mustafa Kemal ile Gebze Tren İstasyonunda... 1923 Ocak, İzmit'te Mustafa Kemal'in gazetecilerle yaptığı ilk basın toplantısına Halide Edib de davetliydi.

Anıların Türkçesiyle ilgili olarak "Ben bunu yeniden yazdım, bunlar aynı kitaplar değildir" diye bir notu da var. Özellikle bunlar birebir çeviri değildir diye not düşüyor. Çevirilerin yayımlanması onu mutlu ederdi herhalde. 80 yıl önce yazmış kitapları...

A.Ç.: Benim kitap boyunca en çok hissettiğim şey eleştirel akıl ve özgürlük. Bu iki kavram hayatında çok ciddi yer tutuyor. Levent Yılmaz, Umberto Eco ile Cogito için bir söyleşi yapmıştı "entelektüel kriz çözmez, kriz çıkartır; çözmek başkalarının işidir" gibi bir söz vardı. O motif benim için kitap boyunca devam etti. Hakikaten Halide Edib kriz çıkartıyor ve bugün bile çok zor olan bir şeyi başarıyor bence; devletle içli dışlı ama bir şekilde özerkliğini koruyor.

Entelektüel kriz çıkarır tarifini sevdim. Yanılıyor muyum bilmiyorum ama ben çok anı kitabı okudum, hiçbir anı kitabında kendisini eleştiren ya da önemli etik kavramlar konusunda kendisini sorgulayan bir başkasına daha rastladığımı hatırlamıyorum.

A.Ç.:Bizde Rousseau'nun "İtiraflar"ı gibi otobiyografik metinler yok.

Bizim anı kitaplarında başka türlü bir hava var. Belki Anglosakson eğitimli olduğu için Halide Edib Batı dünyasının bunu yaptığını görüp kendisine örnek aldı, böyle bir bilgi-görgünün peşinden gitti. Belki de kadın olmasıyla ilgilidir. Onun kitaplarına baktığımızda genelde kendisinin mükemmel olduğunu görmüyoruz ya da o anlama gelecek anlatımlarla karşılaşmıyoruz. Çünkü kadınlar erkeklerden daha az anı yazmış, bir kadın olduğu için Halide Edib biraz daha tedirgin; yani sürekli "Ben kimim?"i sorgulayan bir tarafı var.

Sultanahmet mitinginin unutulmaz hatibi, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinin asıldığı kürsüden İstanbullulara seslenirken.

A.Ç.: Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının detaylı biyografilerini çalışmayı planladığını söylüyor, ben o çalışmayı merakla bekliyorum.

İçinde kadın var mı acaba? Zürcher'in "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" kitabında Halide Edib'in adı bile geçmiyor. Bir yerde sadece Adnan Bey'le Halide Edib şunu yapmışlardır diye İngiltere'deki Public Records Office belgelerinden bir alıntı var.

A.A.: Ben de sizin kitaptan okumuştum, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programını Halide Hanım yazmış, bunu bilmiyor belki.

Rauf Orbay, programın yazımında büyük emeğin Halide'ye ait olduğunu belirtiyor. Maalesef Zürcher'de bahsedilmiyor. Hâlbuki Halide Edib gibi partiye bu kadar yakın bir kadının biraz izinin sürülmesini beklerdim.

A.Ç.: Atatürk ile başlayan ve Halide Edib'in sekizinci sırada olduğu bir anket var aynı dönemde. En etkili 20 insan sıralamasında Kazım Karabekir, Rauf Orbay sıralamada Halide Edib'den daha gerideymiş.

Evet. Bence bu kadar önemli bir ismin sık sık atlanması sadece erkeklerin dikkate alınıyor oluşundan kaynaklanmıştır.

A.A.: Türkiye'de bir kadın figür o kadar da önemli rol oynamamıştır diye mi düşündü acaba? O da tabii hazır veriyle yola çıkmaktır ve bir araştırma sürecinde çok doğru olmaz.

O günkü gazetelerde şöyle sorular var: Halide Edib Terakkiperver Fırka'nın kurucusu mu olacak? Bu fırkayla beraber mi hareket ediyor? Bu sorular hep sorulmuş. Bir "24 tartışması" var. Uzun uzun makaleler Yunus Nadi'nin, Halide Edib'in ve Yakup Kadri'nin birbirleriyle atışmaları. Halide Edib'e mandacılık suçlamalarının yöneltildiği zamanlar. O sırada Terakkiperver Fırka kurulduğu için patırtı çıkıyor. Yani Halide Edib'in ağırlığını herhangi bir devlet görevi ya da seçilmiş ya da atanmış herhangi bir görevle değerlendirmiyorlar. Ne zaman ki o başka bir partiye adımını atıyor hazırlıklara katılıyor, dedikodular da duyuluyor. Neden Rauf Orbay'ı karşılamaya gittiniz? Arkasından siz bir zaman bu manda mektubunu yazmıştınız, diyorlar. Bunlar bayağı kapsamlı yazılar. Onlardan da anlıyoruz ki, 24 yılının sonbaharında Terakkiperver Fırka yüzünden büyük patırtı kopuyor. Halide Edib partinin kurucusu olmadığı için Zürcher'in gözünden kaçmış olmalı.

A.Ç.: Orada çelişkili bir durum da var. Hâlâ kadınların seçilemediği dönemde bir kadının parti programı yazmış olması ironik.

Ben bunu Rauf Orbay'ın Cemal Kutay'a anlatımlarından aldım. Bence çok önemli ve başka bir yerde de rastlamadım. Ama Terakkiperver Fırka'nın programını iyice okuduğumda Halide Edib'in fikirleri ile çok uyuştuğunu gördüm. İşin garip tarafı Cavit Bey o partinin programının hazırlayıcılarından biri olarak İstiklal Mahkemeleri'nde suçlanıyor. "Sen bir İttihatçı olarak bugünkü siyasete müdahale ediyorsun, gittin merkeze muhalif partiye evini açtın, program hazırladın" gibi bir mantıkla yapılıyor bu. Muhakkak onun da katkısı vardır. Zaten Cavit Bey, Adnan Bey'in de Halide Hanım'ın da çok yakın dostu. Ama benim tahminlerime göre, Halide Edib'deki çalışma enerjisi hiçbirinde yok. Çok entelektüel, yazı, çizi, araştırma bulma alanlarında oldukça aktif. Adnan Bey'i de zorla bilim tarihine yönlendiriyor.

A.Ç.: Adnan Adıvar'ın temayüz ettiği konu bizim bildiğimiz bilim tarihi, ama bu da Halide Edib'in etkisiyle olmuş.

Halide Edib pek çok insanın önünü açmış. Örneğin, bir radyo programında kimi beğendiği sorulduğunda Yaşar Kemal diyor. Yaşar Kemal'le sıcak dostluğu, sohbeti var.

A.Ç.: Yunus Nadi Ödülü'nü ilk "Yılanların Öcü" ile Fakir Baykurt alıyor, ikinci olarak "Aylak Adam"la Yusuf Atılgan alıyor. Bambaşka iki isim, başka bir anlatı dili, başka bir dünya vs. Jüride bulunduğunda dünya görüşüne katılmadığı isimleri de desteklediği görülüyor.

Hiç aklınıza gelir mi? Yusuf Atılgan o sırada başka çizgisi ve sıra dışı bir modernliği olan biri. Bu vurguların fark edildiğine memnun oldum. Ben de bunları çok hoşlanarak aktardım. Bunlar bana cevher gibi geldi. Hem o günkü Türkiye'nin halini, hem Halide Edib'in kişiliğini, hem de Türkiye'deki edebiyat çevresinin o günkü durumunu anlatıyor. Ama mesela bu duruma yıllar sonra Haldun Taner'in "Halide Hanım diktatörlük yapıyorsun" diye sınırlenerek bir yazı ile karşı çıkışı var.

Bir yandan Halide Edib çok okuyan bir kadın. Çevresindeki erkekler önemli ama örneğin Adnan Adıvar'ın anıları yok. Halide Edib'in teşvikiyle yazılmış bilim tarihi kitapları dışında siyasi kitapları yok. Rauf Bey'in de yok, Ali Fuat Bey'in de yok. Adnan Bey'in siyasi haftalık yazıları var, onlar da daha çok toplumsal yazılar, güzel yazılar... Yani Halide Edib'in ısrarcı ve kavgacı karakteri diğerle-

rinde yok. Halide Hanım, oturup seçim kanunu değişsin diye kendisini paralıyor. Bu konuda Adnan Bey'in de bir yazısı olduğunu söylemeliyim; demek ki Halide Hanım evde Adnan Bey'e rahat uyku uyutmuyor. Halide Edib'in içinde bir ateş var her zaman, duramıyor yerinde; etrafındakilere de dokunuyor.

A.A.:Tehcir'e karşı çıkacak gücü nereden buluyor acaba? Belki tam bir karşı çıkış olarak değerlendirmek doğru değil ama...

Bence açıktan karşı çıkıyor, sonradan "bazı şeyleri eksik biliyormuşum" diyerek bir miktar geri adım atsa da. Halide Edib güçlü bir kadın, ciddi bir popülaritesi olan, geniş çevreler tarafından önemli kabul edilen bir kadın. 1915 yılına gelene kadar romancılığını

rat Bardakçı'nın *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*'nde Halide Hanım'ın Beyrut'tan, Cavit Bey'e Tehcir'de bir şekilde çölü sağ olarak geçmiş Ermenilerin durumunu yazdığı 1917 tarihli mek-

1917 yılında evlendiği Adnan. İstanbul'un köklü ailelerinden birine mensup olan Adnan, tıp eğitimini Almanya'da tamamlamış bir doktordu.

de, alıntıları da koydum. O günlerin Amerikalı gazetecisi George Schreiner, İstanbul'a geldiğinde en çok Halide Edib'den bilgilendim ve onun sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu tanıdım diyor. Onunla sohbetleri var, Nisan ayında Tehcir'in başladığı günlerde. Halide Edib, "Ne kadar kötü şeyler yaşıyoruz" diye ona anlatmış, o da kitabında bu değerlendirmesine yer vermiş. Arkasından 1915'te yaptığı konuşma var, sonra Maliye Nazırı Cavit Bey'e mektubu var. Derken 1918'de yazdığı bir makale daha var. "Bu lekeden kurtulmak için ne yapmalıyız?" diye soruyor. Sürekliliği olan bir utanç hali var. Ermeni kırımından duyduğu utancı bu belgelerden izleyebiliyorsunuz. Bu davranış, Halide Edib'in kafa yapısına çok uygun. Halide Edib o zamanın insan hakları savunucularından biri olarak

İTC liderleri Türkiye'yi terk ettikten sonra kimse kimseyi suçlamadan her şeyi tartışıyorlar. Parçalanıyoruz ne yapalım? İngiliz mandası alalım, Amerikan mandası alalım, örgütlenelim vs. Bunların bir kısmı bir örgütlenme gerçekleştiriyor ve manda onlara bir siyasi çözüm olarak gözüküyor. Topraklarımızı koruyalım, Osmanlı Devleti yok olup gitmesin havasındalar. Halide bu görüşün tipik bir temsilcisi.

kanıtlamış: *Handan* çıkmış, *Seviye Talip* çıkmış, *Yeni Turan* çıkmış... Kitaplar çok satmış... Daha da önemlisi 1908'deki itibareri yazdığı sayısız makalesiyle bir kanaat önderi olarak kabul görmüş... Türk Ocağı'nda bir toplantıya gittiği zaman herkes ayağının ucuna dikilip bakıyormuş onu görebilmek için. Şimdi Türk Ocağı'nda da bir toplantı nasıldır diye insan hayal edemiyor, Horhor'da bir bina var, Tıp Tarihi Enstitüsü olarak kullanılıyor. Gidip bir gezin. Hamdullah Suphi'nin babasının evi ve Türk Ocağı'nın yeri orası, o salonlar arabayla girilecek kadar büyük. Oradaki toplantıya 700 kişinin geldiği tahmin edilebilir. Bugün Türkiye'de hiçbir toplantıda hiçbir sempozyumda o kadar insan olmuyor.

A.Ç.: Tehcir meselesine biraz devam edelim isterseniz. Mu-

tuba düştüğü bir not var. Halide Hanım'ın romancılığı, sanatçı kişiliğinin durumu abartmasına yol açtığını yazıyor.

Ben o yoruma katılmadım.

A.Ç.: Edebiyatçı kişilik sanki reel politiği anlamakta bir zaaf, hakikat başka bir şey. Hani öyle bir noktaya gelir barış vb. talep ettiğinizde aynen böyle karşılanırsınız, naifsin ama dünyada başka şeyler var gibi...

Halide'nin Ermeni Tehciri'ndeki itirazı, sürekliliği olan bir tutum, o yüzden o yorumu benimsemedim. Öncesi var, sonrası var, 1909'da yazdığı özür makalesi var. O da çok sert bir makale bence... Tehcir meselesini takip ettim, ne yapmış Halide Edib diye. Çok güzel bir kitap var elimde, Amerikan Kızılay'ının Ermeni Tehciri'ndeki faaliyetlerini anlatan. Bu kitapta Halide Edib'in Kızılay'ın Ermeni Tehciri'ndeki faaliyetlerini nasıl değerlendirdiğini gösteren bir sürü alıntı var. Bu kitabı bulup transkripsiyonunu yaptırdım ve oradan takip ettim ki Tehcir konusunda çok istikrarlı bir karşımıza çıkıyor. Yalnızca yanındaki komşunun götürülmesine tepki duymuyor. Siyaseten kavga ediyor. Şunu da söylüyor: Pek çok insan öfke duyuyordu, bu tavrı paylaşmıyordu diye birkaç satırı var anılarında. Bence bu insanlar kim, bunu da ortaya çıkarmak gerekir.

A.Ç.: Bir taraftan da Ermenileri koruyan ve evine alan insanların da hikâyesinin resmi ya da gayri resmi düzeyde ortaya çıkarılması ve incelenmesi iyi olur.

Bence ararsak felaketi eleştiren yazılar da bulacağız. Ben şimdi Halide Edib'in yazılarının peşine düştüm, Elimde İnci Enginün'ün bibliyografyası, içinde Ermeni geçen bütün metinleri bulup transkripsiyonunu yaptırdım ve oradan takip ettim ki Tehcir konusunda çok istikrarlı bir

Halide Edip.

çizgisi var. En sonunda şunu demesi de beni çok şaşırtmadı. "Evet, onlar da bizi öldürdüler". Ama İttihad ve Terakki'nin yaptığı katliamı ortadan kaldıracak şekilde söylemiyor bunu. Evet, biz korkunç şeyler yaptık dedikten sonra, edindiğim bilgiye göre onlar da bizi öldürmüşler, diye ilave ediyor sonraki yıllarda. Belki inanarak söylüyor, belki politik olarak söylüyor. Çünkü fark ettiğimiz kadarıyla *Ateşten Gömlek* romanında da İstanbul'un işgali sırasında Ermeni meselesinin nasıl ele alındığı konusunda bir bölüm var. Ermeni meselesinin utancını yok etmek için hep beraber propaganda yaparak Batı dünyasını kandırmaya çalışıyorduk, gibisinden bir bölüm yazmış. Baş propagandist bir dönem kendisi olmuş, çünkü birtakım mektuplar yazıyor Amerikan kamuoyuna, yani ne zaman ki Osmanlı İmparatorluğu bölünecek, Amerika Ermenilere manda verecek korkusuna kapılmış, işte o zaman telaş halinde onlar da bizi öldürdü sözlerine sarılmış. Bir de tabii şu var, Cemal Paşa'nın anıları var, belki onunla paylaştığı bir şeyler var, belki ona da inanmıştır. Cemal Paşa diyor ya "Bir milyona yakın insanı da Ermeniler öldürdü." Ama ben Halide Edib'in mukatele üzerine fikirlerinin Türk resmi politikasını hiçbir şekilde etkilemediğini düşünüyorum. Bunlar zaten bilinmiyor ki. Bilinse etkilemiş olabilirdi ama bilinmiyor zaten sonradan vazgeçip şöyle olmuş, böyle olmuş dediği.

A.Ç.: Romanlarında gayri Müslimleri nasıl anlattığı konusuna gelelim isterseniz. Herkül Milas'ın ötekileştirme konusunda Halide Edib'in romanlarıyla ilgili yazdıklarına ne dersiniz?

Biz ötekileştirme konusunu kaç yıldır konuşuyoruz ki? Bu çok yeni bir şey. Halide Edib zamanında da konuşulmuş olsa o da romanlarda falso olmazdı diye düşünüyorum. Bilinçsiz olarak bir ötekileştirme var ve bu romanlara yansıyor. Anılara gelince daha dikkatli oluyor. Anılar Herkül'den de iyi not almış. Romanlarda insanları aşağılayan, inciten sözcükler var ama bence zaten bu tartışma 1990'lı, 2000'li yılların tartışması.

A.Ç.: Yılmaz Karakoyunlu enteresan şeyler yaptı yakın tarihe dair, *Salkım Hanımın Taneleri*, sonra *Güz Sancısı* ve diğerleri. Rıdvan Akar, Birikim'de (sayı 107, Mart 1998) bir makalesinde, Karakoyunlu'nun kitaplarında gayri Müslimlerin çoğu kriminal tipler, gibi bir tespiti var. Neden birçok yazarda böyle bir yaklaşım var? Bu konuyu derinleştirmek isterim.

Herkül'ün Milli Mücadele yazarlarına bakıldığında en iyi yazar Reşat Nuri. Demek ki, bilemiyorum, ruhen kendini eğitmiş biri demek ki. O zaman böyle bir tartışma olmadığından insanları yargılamak da çok doğru değil belki.

A.A.: Ben Milas'ın tespitinin çok çarpıcı olduğunu düşünüyorum. Halide Hanım'ın da dahil olduğu bir grup yazar anılarını yazarken geçmişlerinden hatırladıklarını yazıyor; mahalledeki arkadaşlıklar, sevdiği ya da sevmediği insanlar vs. Ama edebiyatta işin içine kurgu giriyor. Kurgu aşamasında milliyetçilik ve ötekileştirme ortaya çıkıyor. Milas'ın tespitinin özü buydu. Benim aklımı kurcalayan Halide Edib gibi birisinin bunu nasıl yaptığı?

Yapar. Türkler için de aynı şeyi yapıyordur belki. Biz romanları esas azınlıklar açısından inceliyoruz ama aynı şeyi Türkler için de yapıyor. Yani romanlarda yalnızca azınlıkları değil, herkesi aşağılayan satırlar bulmak mümkün. Orada korkunç paşalar var vs.

Birden bire benim şu noktada zihnim açıldı. Yılmaz Bey için bir şey söyleyemeyeceğim, belki de hakikaten azınlıkları tanımlarken daha sert bir tavır almış olabilir bilmiyorum. Ama Halide Edib'in romanlarında azınlık karakterler kötü ise Türklerde de bir sürü kötü var. Türkleri yücelten, Türk olduğu için çok iyi adammış durumuna getiren bir tavrı yok. Herkül'ün o noktada bir eksikliği var bence, çünkü bu matematiğe uyacak bir şey değil. Ben "Vurun Kahpeye" yi iki üç kere okudum ve çok etkilendim. Çünkü "Vurun Kahpeye"de bir Yunanlı komutan var ve kitabın sonunda ben dedim ki Yunanlı komutanın insanlığı oradaki Türk komutandan kat kat daha fazlaymış. Çünkü Türk komutan bir biçimde kendi canını kurtarmak için, kadını kurda kuşa yem ediyor. Evet, bir vazifesi var ama Yunanlı komutanın da bir vazifesi var. Yunanlı komutan sevdiği kadını sonuna kadar sahipleniyor. Yunanlı komutan daha sevimsiz çizilmiş olabilir ama ben orada bir kadın olarak Yunanlı komutana daha çok saygı gösteririm. Oradaki komutanın insanlığı açıkça Halide Edib tarafından ifade ediliyor.

A.Ç.: Romanda tip analizi, iyilik kötülük vs. kolayca muğlaklaşabilecek alanlar. O anlamda Milas'ın girıştiği de zor bir iş.

Bir de bence kitabın içinde iyi karakterler, kötü karakterler diye bakıp özünü kaçırmamak lazım. Bence "Vurun Kahpeye" önemli bir roman. Oradaki Rum karakter kötü olabilir, Halide Edib'in romanlarından çok fazla Ermeni karaktere rastlamadım ama

kötü olan Yahudi karakter de var. Yalnız, kitabın bütünü içinde dostluk varsa bu kötü karakterleri dengeler, o gözle de bakmak lazım. Yani matematiğe o kadar uygun bir şey değil. Ama bir fikir veriyor tabii.

A.Ç.: 60'lara doğru gelelim. DP milletvekili olup orada da çok kritik bir konuda Atatürk'ü Koruma Kanunu konusunda eleştirisini sakınmamak büyük bir cesaret. Çok mutabıkım sizinle, bunu bir kadın yapar hakikaten. 27 Mayıs'a karşı takındığı pozisyon da çok ilginç bir pozisyon.

Orada benim tam da beklemediğim bir pozisyon takınmış.

A.Ç.: Acaba kırgınlık mı o siyasi olarak?

Torunu Ömer Sayar, Halide Edib'in öfkesi kabarmasın diye, İstanbul Valisi Refik Tulga başta olmak üzere sayısız telefon edildiğini anlatıyor. Demokrat Parti ile de kapışması olduğu için o noktada bence uyanıklık göstermemiş. Ama ne zamanki o 147'ler olayı patlak vermiş, üniversitedeki sürgün. İşte o yazıyı yazmış yine. Ama bence 27 Mayıs yanılgısı kısa sürmüş olmalı. En iyi dostlarından biri Dr. Lütfü Kırdar çok ağır muamele görenlerden biri ve Yassıada'da ölüyor. Tavla arkadaşı, Suriye'den arkadaşı, Ain Toura'da (Lübnan) ve okullarda bulunan doktor. Bunu kolay kolay hazmedemez Halide Edib gibi bir kadın.

60'tan sonra zaten çok az yazı yazmış. "Ruh Mikropları" bu dönemin belki de tek yazısı. Onun 27 Mayıs konusunda ne düşündüğünü ifade edecek metinler elimizde yok. Orada biraz bir boşluk var. Biz yeni yeni 1960 ihtilali ile yüzleşiyoruz. Acaba Halide Edib ne yaptı diye merak ettim. Ama o dönem Halide Edib'in yanında olup ta bana ayrıntılı bilgi verecek kimse yok şu an.

A.Ç.: 1950'de başka bir atmosfer var. 5 yıl sonra 6-7 Eylül oluyor. Aynı yıl 1955'te, Adnan Adıvar'ı kaybediyor, Halide Hanım 71 yaşında. Hayatının son yıllarında biraz kötümser mi?

İşgal yıllarında İngilizler tarafından öldürülecekleri korkusuyla ABD'ye yolladığı oğulları Ali Ayet ve Hasan Zeki ile 1924 yazında Münih'te...

Sanırım kötümser. Yalnız kalmış, yeni umutlar peşinde koşacak hali de kalmamış.

A.Ç.: Kitabı okurken şunu düşündüm: Sona doğru çok önemli hadiseler biraz özet geçiliyor. Sayfa sayısı artmasın diye bir çaba gösterildi mi?

Yok, ondan değil. Bir; ülkenin bütün tarihini yazmak için yola çıkmamıştım. İki; ulaşabildiğim bilgi, belge bu kadardı. Geçenlerde Halide ve Adnan'ın arşivini koruyan Dr. Bedii Şehsuvaroğlu'nun kızıyla Ada Kitapevi'nde karşılaştık. Biraz sohbet ettik ve şu ortaya çıktı. Halide Edib'in tıp tarihine verilen arşivi ve tıp tarihine verilen başka belgelerin önemli kısmı Bedii Bey'in ölümünün ardından yok edilmiş. Bir kısım gazeteler yakılmış, bir kısmı bazı eller tarafından götürülmüş, satılmış. Anlaşıldı ki benim oradan kullandığım 8 zarf o arşivin bir kısmı. Buradan anlaşılıyor ki, pek çok metin, mektup, özel notlar vs. de muhtemelen başkalarının elinde. Ben onların yakıldığını zannetmiyorum ama değerli evrak diye birileri bir şeyler yapmış olmalı... belki de bundan sonra bir şekilde karşımıza çıkar.

Bir de 60 yaşına geldikten sonraki Halide Edib'in gazete yazılarına son verdiği için olaylar üzerine ince ince ne düşündüğünü takip etmek kolay değil, bilmiyoruz yani. Cumhuriyet'e yazdığı "Ruh Mektupları" Enginün bibliyografyasının içinde yoktu, torunu uyardı. Onu da görmesem boşlukta kalacaktım demek ki. Sonuçta muhakkak gözden kaçan bir şeyler oluyor. Ben şunları koymaya çalıştım; 6-7 Eylül'de ne yaptı acaba, Varlık Vergisi'nde ne düşündü, 27 Mayıs'ta bir şey yaptı mı, bütün bu köşe taşlarını bulmaya çalıştım. Zaman zaman da kırıntılarla idare etmek zorunda kaldım.

A.A.: 1951 TKP Tevkifatı ile ilgili bir şeylerle karşılaştınız mı?

Komünist tevkifatta 2 yıl sekiz ay hapis cezasına mahkûm edilen tıp öğrencisi Müeyyet Boratav cezasını tamamladıktan sonra Adıvarlardan yardım istiyor. Halide de Dr. Adnan'a hadi çocuğu okula yazdır yeniden diyor. 1944 yılında hem Adnan Bey'in hem Halide Hanım'ın aleyhinde baskıyla ifade alıyorlar. Öğrencilere işkence ile başımızda

Halide, iki anı kitabını yurtdışında İngilizce kaleme almıştı.

Celal Bayar ile Halide Edib var gibi ifadeler veriyorlar. Karı koca ikisi de anti-komünist olduklarını söylerken, komünist öğrencilerle aynı iddianameye giriyorlar.

A.Ç.: Milli Mücadele'ye katılması ve mandacılık olayı konuşuldu epey; bizim dergimizin okuru da aşina bu konuya ama konuşmakta fayda var. Mandacılık meselesinin Türkiye'ye özgü bir tarihi var. Ahmet Altan, vaktiyle Atilla İlhan'ı konuk etmişti "Kırmızı Koltuk"ta. İlhan yabancı dille eğitim veren okullardan mezun olanların milli hassasiyetleri daha az gibi bir şey söyledi. Milli Mücadele kadrolarına bakın kimse yok demişti, Ahmet Altan da Halide Edib var deyince, ama o da mandacıydı demişti.

1920'li yılların hiçbir şeyi bugüne benzemiyor tabii. Zaten manda araştırması için Türkiye'ye gelip Sivas'a kadar giden James Harbord da en sonunda, "Onların mandadan anladığı bambaşka bir şey, bağımsızlığı ellenmemiş bir ülke peşindeler ve bu bize çok pahalıya mal olur" demiş. Amerika'nın yayılmacılığa girişmediği yıllar olduğu için kafalar kolaylıkla karışabiliyor. Her şey bugünkü anlamından kaymış durumda. Wilson'dan başlayalım: Wilson gerçekten diğer başkanlara göre çok kalburüstü; tüm zamanların en entelektüel başkanı olma sıfatını koruyor ülkesinde. Princeton Üniversitesi'nin rektörü, sadece insan haklarıyla değil, hayvan haklarıyla da ilgili bir siyasetçi. Milletler Cemiyeti'nin barışa etkisini düşünen, ileriyi gören Wilson, aynı zamanda barışçı. O zamanın Amerika'sının böyle bir başkanı var. Şimdi onu bir kenara koyalım.

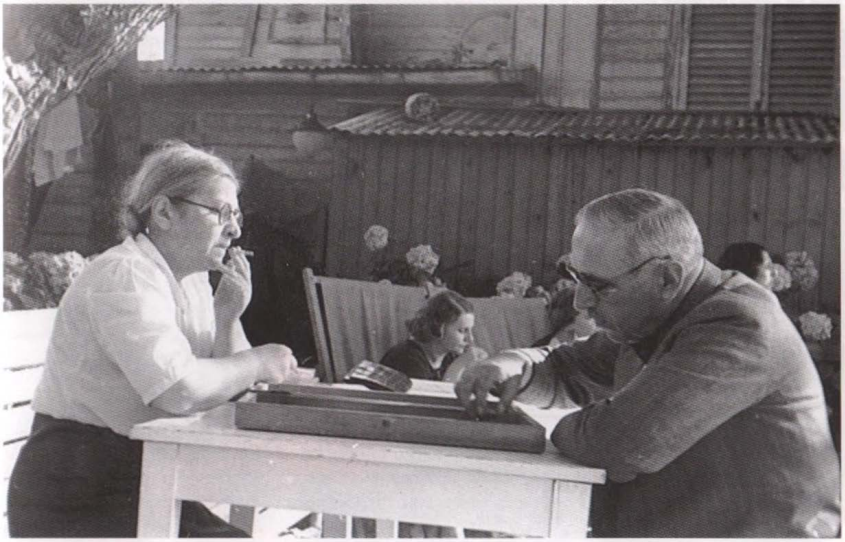
Peki, Türkiye'de aydınlar ne yapıyorlardı? Gayet özgürce -İttihad Terakki liderleri Türkiye'yi terk ettikten sonra- kimse kimseyi suçlamadan her şeyi tartışıyorlar. Parçalanıyoruz ne yapalım? İngiliz mandası alalım, Amerikan mandası alalım, örgütlenelim vs. Her şey tartışılıyor belli ki. Bunları tartışanların bir kısmı alttan alta da olsa bir örgütlenme gerçekleştiriyor ve manda onlara bir siyasi çözüm olarak gözüküyor. Topraklarımızı koruyalım, Osmanlı Devleti yok olup gitmesin duygusuna sahip bu aydınlar. Halide bence bu görüşün tipik bir temsilcisi, ama sonra bakıyorum ki bu onur, yani siyasi çözüm peşinde koşma onuru sadece Halide Edib'e ait değil. Milli Mücadele liderlerinin böyle bir yaklaşımı var zaten. Hiçbir şeyi reddetmiyorlar. Kongrelere bakıyoruz, bugüne ulaşan "manda ve himaye kabul edilemez" lafı, sonradan üretilmiş ve ortaya sürülmüş bir değerlendirme. Yoksa Erzurum Kongresi'nde kabul edilen maddede "...ülkemize karşı istila emelleri beslemeyen herhangi bir devletin, fenni sınai, iktisadi yardımı memnunlukla karşılanır" şeklindeydi. Bu madde Sivas Kongresi'nde değişikliği uğramadan da kabul görmüştü. Ama kastedilen "bu büyük devletin Amerika olduğunu yazmadılar" diyor Halide Edib. İlk kongrenin zabıtları yok, bunu ben söylemiyorum, konuyu derinlemesine araştıran Sina Akşin söylüyor. İkinci kongreye bakıyorsunuz, onun zabıtları da kurşunkalemle tutulmuş. Yani bizim elimizde iki kongreye dair de şu şunu dedi, bu bunu dedi gibi bir döküm yok. Bu iki kongre benim başımı döndürdü. Zabıtları nerede bulacağım, nereye gideceğim falan derken, sonunda anladım ki bulamayacağım. Bana vazife değil ama insan hakikaten manda meselesinin peşine düştüğünde görmek istiyor.

Amerika, o dönemde Ermeni mandası için faaliyet yürüttüğünden konu Doğu Anadolu'da hassasiyet yaratıyor. Yoksa Doğu Anadolu'da yaşayanlar ve onların temsilcilerinin, Amerika'ya olan hassasiyetleri, Amerika bağımsızlığımızı yok edecek noktasından çıkmıyor. Amerika'ya olan düşmanlık bölgenin en azından bir kısmının Ermenilere verilme ihtimalinden kaynaklanıyor. Biz tabii o günkü o hassasiyeti 68 kuşağının, Amerikan aleyhtarı bakış açısı ve görüşleriyle birleştirip sonunda Vietnam Savaşı yapan bir Amerika'yı o günden bugüne taşıyarak, tamamen zamanları ve mekânları kaydırarak çorba etmişiz ve Halide Edib'i de bir canavar olarak görebilmişiz. Bence yıllar birikmiş, üst üste, üst üste bir börek yapılmış. O börekte peynirin yeri durmadan değişmiş, bir üstte, bir aşağıda.

A.A.: Ama 68'den çok önce yazılmış Nazım'ın Kuva-yi Milliye destanı var...

Durumu biraz fazla özetledim. Elbette, ABD'nin durumunu anlamak için 68'den de geriye gitmek gerekiyor.

Tarihe geri dönersek, mandacı denilen Halide ne yapıyor. Kendisinden

Halide ile Adnan'ın bir ömür boyu dost oldukları Dr. Hikmet. Halide ile tavla oynarken.

(Dr. Hikmet'in torunu Nedret Burçoğlu'nun albümünden)

hiç beklenmeyecek bir iş yapıyor ve Milli Mücadele'ye gidiyor. Bir süre büroda ofiste, ajans sorumlusu olarak çalışıyor. Mustafa Kemal'in özel istihbaratçısı oluyor. Sonra bir bakıyoruz nefer üniformasıyla onu savaşta görüyoruz. Böyle mandacılık mı olur?

A.A. Nazım'ın şiirinde Halide Edib'in adı geçmiyor tabii ama şiirsel bir anlatımla bir yanda mandacılar var diğer yanda manda ve himaye kabul edilemez diyenler var.

Nazım da 1902 doğumlu bir entelektüel olarak bu yaklaşımında daha derin olmalıydı bence. Nazım'ın bazı şiirlerini okuduğunda, istiyorsun ki bir şey daha söylemiş olsun. Nazım ve Halide Edib'in siyasi olarak benzer hayatları var; biri sürgüne gidiyor, diğeri hapiste yatıyor. Çok hoş bir diyalogları var; uzaktan ve başkalarının üzerinden. Ama manda konusunda Nazım da muhtemelen bu topraklarda yazıya dökülmüş tarihin dayattığı bilgileri şiirinde tekrar etmiş oluyor. Çünkü sonunda baktığınızda manda ile himaye meselesinde zannediyorsunuz ki Halide Edib eline bir manda bayrağı almış, biz Amerikan mandası olalım diye herkesle mücadele ediyor. Milli Mücadele önderliğinin manda politikası diye de bir politikası var. Şimdi Halide'yi mandacı diye ağır bir yazıyla eleştiren Yunus Nadi'nin Amerika'ya bir mektubu var. Tarihinden belli ki Yunus Nadi 1920 Nisan'ında Ankara'ya gittiğinde yazılmış, yanında da Halide Edib var muhtemelen, çünkü mektup İngilizce yazılmış. Orada, Amerika'ya yaklaşımın ne olduğu Yunus Nadi'nin yazdıklarından da belli. Çok da ortalığa dökülmeyelim ama her yolu deneyelim diyorlar belli ki. Ama Halide Edib diğerlerinden farklı, köşesi olan bir isim. O Milli Mücadele önderlerinden farklı. Mustafa Kemal, Fethi Bey, İsmet Bey, Ali Fuat, Rauf Bey her gün yayınlanan o büyük gazetelerde yazı yazmıyor ama Halide Edib yazıyor. Yazdığı için de görüşleri ortada, düşündüklerini yazıya döken bir isim. Geri kalanların fikirlerini mektuplardan izleyebiliyoruz. İnönü'nün Kazım Karabekir'e mektubu var mesela. Bu şu anlama gelmiyor, onun mektubu vardır, başkasının yoktur. Bu, genel olarak anlıyoruz ki Halide Edib'in de yorumladığı şekilde makul bir siyaset.

A.Ç.: Konuyu biraz değiştirsek, Halide Hanım anti-komünist ama Bolşevikliğe dair bir değerlendirme yaparken de anlamaya çözümlemeye özen gösteriyor.

Mesela ihtilal yapmış bir Rusya'ya gerçekten gitmek istiyor. Ama anlamadım neden gitmemiş. Ali Fuat Bey, Moskova'ya sürgün gibi gönderildiğinde "Halide Hanım siz de gelmek ister misiniz? Orada farklı gözlemler yapabilirsiniz, gelin benimle" diyor. Halide Edib de gitmeyi çok isterdim diyor. Ama bir sebepten vazgeçiyor.

C.K.: Eğitim konusunda insan haklarını merkeze alan bir eğitimi, milliyetçi ideolojilerin öğretilmesinin üzerinde tutuyor. Sanki milliyetçi ve liberal yanı çatışıyorsa, kazanan liberal Halide Edib oluyor.

Evet. Eğitim, çocukların kötü eğitilmesi konusunda mecliste yaptığı çok hoş konuşmalar var. Bir kısmını alabildim bu konuşmaların kitaba. Kendisini hep eğitimden sorumlu görmüş. 1910'lu yıllarından itibaren eğitim müfettişi olarak çalışıyor ve çok da tarafsız bir yaklaşımı var. İttihad ve Terakki'nin okullardaki politikasını beğenmiyor, müfettişlikten ayrılıyor. Dini okulların durumunu daha iyi buluyor. Yorumlarında bu kadar rahat olması da çok enteresan "hangisi iyiyse onu tercih edelim" diyor. Dini okullarla ilgilenen Şükrü Bey'in reformlarını çok daha anlamlı buluyor. Belli ki Şükrü Bey de çok ay-

dın bir adam, kalkındırmış orayı. Bir gün görevine gitmediği için pat diye işine son vermişler.

Hep çocuklarla ilgilenmiş yurtdışına gidene kadar. Milli Mücadele sonrası Amerikalılarla okul kurmak istemiş, ona izin vermemişler. Orada da o önü kesilmiş, fakat sürgünden döndükten sonra eğitim sisteminin çocukları kötü yetiştirdiğine karar vermiş ve mecliste bunu ulu orta ifade eden bir konuşma yapmış. Kahraman yaratma konusunu eleştirmiş, çocuklara ders anlatılırken tarihi kahramanlar diye bilinen insanların çok farklı yönlerinin ön plana çıkarılmasını öneriyor. Tarihi savaş tarihi olarak okutulmasından hoşlanmıyor. Örneğin Kutadgu Bilig eşitlikçi bir insandı, Kraliçe Elizabeth laiklikle ilgili şunu şunu yapmıştı gibi. O noktada edebiyatı da kullanıyor ve birden bire yeniden öğretmenlik başlıyor. İngiliz Filolojisi'ni de kurunca, zaten orada da anladığım kadarıyla siyaset içerikli bir edebiyat anlatımı tutturmuş; karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat tarihi derken, bütün demokrasi tarihini edebiyat üzerinden gençlere anlatmanın bir yolunu bulmuş. Bizim bugün rahatsız olduğumuz pek çok şeyden rahatsız olmuş.

Onun esas tedirginliği 1925 yılında gelen baskı rejimiyle başlıyor, o tarihe kadar yaşadıklarını benimsemiş, tadını çıkarmış.

Bu, kitabın son bölümüne aldığım vasiyet hikâyesi, 1955 yılında Türkçede de basılmış. "Şark, Garp, Amerikan Tesirleri" kitabının sonunda yer alıyor. "Vicdan, tefekkür, kelam, neşir" gibi kişinin temel hak ve hürriyetlerine saygı istiyor, Anayasa'nın işkence ve eziyeti yasaklayan maddesini hatırlatıyordu. Temel hak ve özgürlükler ilkokul çocuklarına dua gibi ezberletilsin istiyordu.

A.Ç.: Bu söyleşiyi Toplumsal Tarih adına yapıyoruz. Tarih Vakfı'nın da problemlerinden bir tanesi Ders Kitaplarında Tarih Eğitimi, hâlâ bu mesele üzerinde düşünüyoruz. Tam da Halide Hanım'ın meselesiyle aynı.

Tarihin bir bütün olduğu, bir şekilde kesintiye uğratılıp yok edilemeyeceği gibi gerçekten benim on yıldır kafa yorduğum, çözemediğim pek çok noktayı ben onun kitaplarında tanıdık satırlar olarak görüyorum.

A.Ç.: Şöyle bir şey olsa; bazı şeyleri yeni yeni öğrenlyoruz desek, biraz daha iyimser olmak için ümidimiz olabilir. Ama aynı şeyler 100 yıl önce tartışılmış sonra küllenmiş, şimdi ondan çok geriye düşmüşsünüz. Nasıl bu hale gelindi?

Ben yine de memnun kaldım, hiç değilse düşünüyoruz diye. Hiç fark etmeseydim ya da bu çalışma sırasında dikkatimi çekmiş olsaydı daha fazla mahcup olurdum. O bakımdan Halide Edib'in hayatındaki en önemli satır başları bu gün de önemli. Tehcir meselesi, demokrasi, liberalizm, devletçilik, çok partili demokrasi, idam cezası... Neyse ki idam cezasından kurtulmuş bir Türkiye var ama çok yakın bunun da tarihi. Hâlbuki Halide Edib 1918'de yazdığı yazısında idam cezasına karşıyım diyor. Bu bizim geçmişimizde bir demokrasi damarı olduğunu gösteriyor aynı zamanda. Çünkü Halide Edib de İngiltere'de yetişmiş biri değil, bu toprakların insanı, bir dönem için gidiyor sonra geri dönüyor. Ama maalesef çok kesintiye uğramış bir demokrasi var.

A.Ç.: Demokrasi damarı deyince, böyle bir kök var, gelenek var ama... Cindoruk'un da dediği gibi, "Hacı Bekir'i bile üç kere kapatsanız, lokum yapmayı beceremez"... Benim notlarım arasında çok hoş detaylar var. Gazeteci damarının insana verdiği tat, Togo ismi mesela, bence birinin dönem adları üzerine çalışması gerekli. Wilson'un Nasreddin Hoca fıkralarının hayranı olması gibi...

O da işte kültürlerin iç içe geçmesini gösteriyor. Amerika neresi, doğru düzgün uçak yok insanları getirip götüren ama fıkralar taşınıyor işte.

A.Ç.: Ben okurken not almışım "fıtraten demokrat" kelimesi, ruhumdaki demokrasi tohumu diye balısediyor. Ayrıca çok şaşırdım; Venüs'te bir kratere adı verilmiş; PEN Türkiye'nin ilk başkanı. Bir öncüde ne kadar çok şey var, inanılmaz.

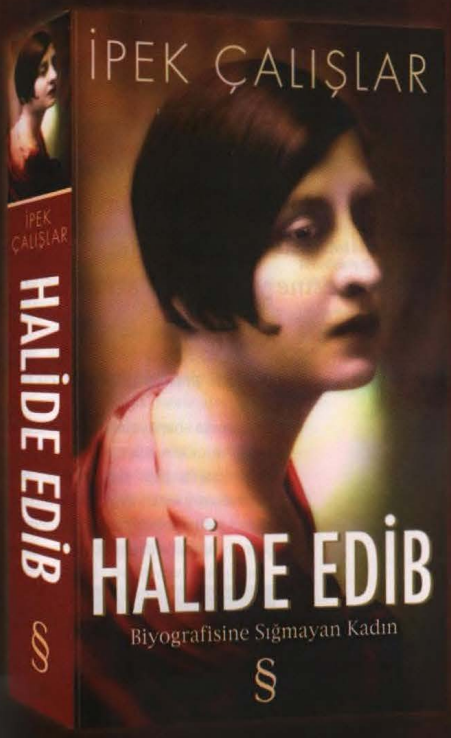
Aslında bir sürü eksik şey kaldı. O gün talan edilen evrak yeniden tek tek çıkacak diye umutlanıyorum ben. Keşke 30 sene ya da 10 sene, 20 sene önce de görüşmeler yapsaydım. Bazı şeyler eksik kalıyor doğrusu.

Kitabı hazırlarken gidiyorum gazetelerden fotoğraflar çekiyorum, geliyorum. Deşifresi zor, Oral'dan (Çalışlar) rica ettim. Biz iki gün, Halide Edib makalelerini o yüksek sesle okudu ben bilgisayara geçtim. Hiç şikâyet etmedi. "Başka yok mu?" dedi. Gerçekten Halide Edib'in bizim unuttuğumuz yanı, mükemmel bir makale yazarı olması. Düşünsenize 1908'den 1960'a kadar yazı yazmış bir kadın var karşınızda. Kadın olması da çok önemli, çünkü kadınlara dikkat etmiş, çocuklara dikkat etmiş. Her zaman onları gözeterek yazmış.

A.A.: Konuyla çok ilgili değil ama daha solda biri olsaydı ya da sol ile temas edebilen biri olsaydı, bu Ermeni meselesindeki duyarlılığı sola geçer miydi acaba?

Ne güzel soru sordun. Ben bunun üzerine çok düşündüm. Bir, Halide Edib kendisine çok güvendiği için bence böyle tavır alabiliyor. Hem duyarlı hem de tavır alabiliyor. Halide Edib kendisini tavır almaya memur görüyor. O bir kanaat önderi olduğunun farkında olarak yaşıyor bence, "Ne oluyor, nasıl davranmalı?" bunu tartıyor. İki, biz Ermeni meselesinde kimin ne tavır aldığını da bilmiyoruz doğrusu. O nedenle kendimizi çok da kötü hissetmeyelim. Bazı isimleri özellikle merak ediyorum. Mesela Tevfik Fikret... Tehcir'in en sıcak günlerinde hayatını kaybeden muhalif kalemimiz. Bunları araştırmak gerekir. Böyle bir çalışmanın yapılmasını çok isterim.

"Latife Hanım" kitabıyla
yakın tarihimize farklı bir gözle
bakmamızı sağlayan
İpek Çalışlar'dan çarpıcı bir
"Halide Edib Gerçeği"!..

HALİDE EDİB

Biyografisine Sığmayan Kadın

EVEREST Ticarethane Sk. No: 53 34110 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 512 33 76 e-posta: info@everestyayinlari.com www.everestyayinlari.com

ALMANYA POTSDAM'DA

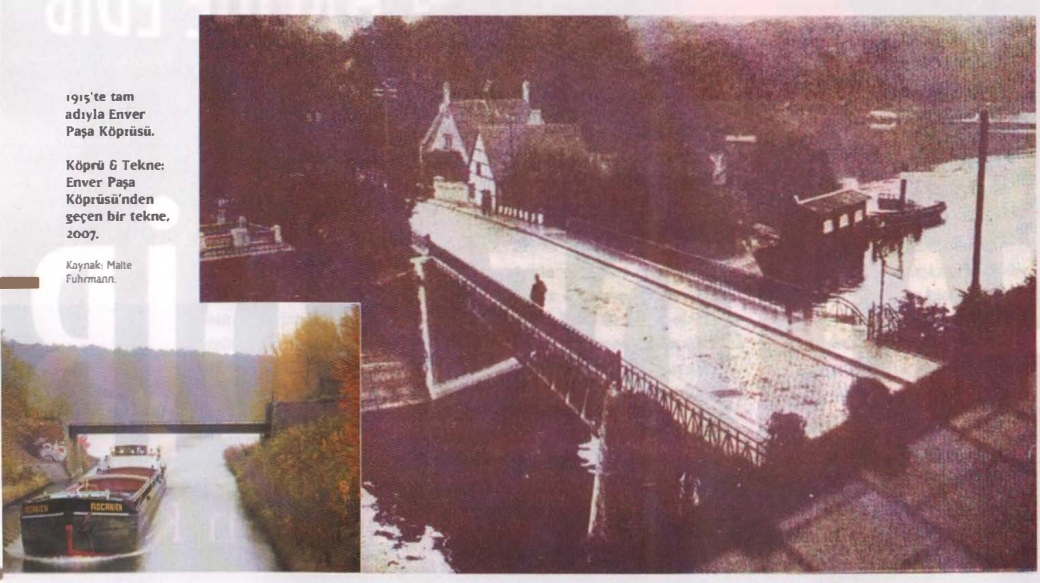
ENVER PAŞA KÖPRÜSÜ*

MALTE FUHRMANN

2005'te Berlin Mimarlar ve Mühendisler Derneği eski Klein-Glienicke yasak sınır bölgesinin şehir planlaması açısından yeniden düzenlenmesine yönelik bir Schinkel Yarışması düzenledi. Ödül kazanan tasarım Teltow Kanalı üzerinde taşıtlar için çelik kemerli bir köprü öngörüyordu. Bu köprünün "Enver-Paşa-Köprüsü" adını taşıması planlanmaktaydı. Peki, Osmanlı Harbiye Nazırı'nın Potsdam'ın villalı banliyösünde ne işi vardı? Bu makalede Enver Paşa'nın köprüye isminin verilmesine yol açan ilişkilerini ve olayları okuyacaksınız.

ÇEVİRİ: EMİNE DANACIOĞLU

Potsdam'ın banliyöleri Neubabelsberg ve Klein-Glienicke'de yakın Alman tarihi hâlâ hissediliyor. Bu banliyölerin etrafı Prusyalı kraliyet ailesi Hohenzollern'in saraylarıyla çevrili. Neubabelsberg'in, bir zamanlar Berlin'in üst tabakasını ve Babelsbergli film yıldızlarını ağırlayan villalarının birçoğu ya nasyonal sosyalizm döneminde sahipleri rejime mesafeli olmakla suçlandığından kamulaştırıldı ya da bunlara 1945'te Potsdam Konferansı delegasyonuna verilmek üzere Kızıl Ordu tarafından el konuldu. Buna karşılık kullanıma kapalı Glienicke Köprüsü Almanya'nın iki devlete ayrılmasının sembolü haline geldi. Potsdam'a Teltow Kanalı üzerinden sadece iki köprüyle bağlı olan Klein-Glienicke başka bir devletin sınırları içinde, duvarla çevrili bir toprak parçasına dönüştü: Demokra-

1915'te tam adıyla Enver Paşa Köprüsü.

Köprü & Tekne: Enver Paşa Köprüsü'nden geçen bir tekne, 2007.

Kaynak: Malte Fuhrmann.

tık Alman Cumhuriyeti'ne ait olduğundan, ancak sadece karayoluyla kapitalist Batı Berlin ile sınırı bulunduğundan duvarla çevrildi. Sakinleri burayı sadece köprü üzerinden Neubabelsberg yönüne doğru terk edebiliyorlardı. Denilebilir ki eğer burada Enver-Paşa-Köprüsü olmasaydı, bu pitoresk orman ve göl manzarasında Alman İmparatorluğu'nun bir zamanlar kendisi için Avrupa dışında "güneşli bir yer" fethetmek istediğinin bir işaretini aramak boşuna olurdu. 2005'te Berlin Mimarlar ve Mühendisler Derneği eski Klein-Glienicke yasak sınır bölgesinin şehir planlaması açısından yeniden düzenlenmesine yönelik bir Schinkel Yarışması düzenledi.[1] Ödül kazanan tasarım Teltow Kanalı üzerinde taşıtlar için çelik kemerli bir köprü öngörüyordu. Bu köprünün "Enver-Paşa-Köprüsü" adını taşıması planlanmaktaydı.[2] Peki, Osmanlı Harbiye Nazırı'nın Potsdam'ın villalı banliyösünde ne işi vardı?

Hatırlatmak için Enver Paşa'nın hayat öyküsünün kısa bir özeti: İsmail Enver 22 Kasım 1881'de İstanbul'da doğdu. Makedonya'da Manastır'da (Bitola) büyüdü, 1902'de İstanbul'daki Harbiye'yi bitirdi ve tekrar Makedonya'ya Üçüncü Ordu'ya tayin edildi. Burada ilk olarak Slav halkın bir ayaklanmasını bastırma, sonra da bir suç teşkilatı olmakla, ayrılıkçı gönüllüler birliği olmak arasındaki belirsiz alanda faaliyet gösteren çetelerle mücadele işlerine karıştı. Ayrıca Avusturya ordusu irtibat subayı olarak Makedonya reformları çerçevesinde büyük devletlerin yoğun girişimlerine tanık oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı büyük devletlerin ve Hıristiyan tebaanın baskısı altında yok olacağı ve müstebit bir şekilde hüküm süren Sultan II. Abdülhamid'in bu süreci durdurabilecek durumda olmadığı kanısına vardı. Birçok genç subay gibi muhalif gizli örgüt İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Abdülhamid, Üçüncü Ordu'nun Temmuz 1908'deki yaygın emre itaatsizliği sonucunda, 1876'da kaldırılan Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Binbaşı Enver Bey "Jön Türk Devrimi'ndeki" rolünden dolayı "hürriyet kahramanı" ilan edildi. Libya için yapılan 1911 Türk-İtalyan Savaşı ve 1912/1913 Balkan Savaşları'ndaki askeri rolü sayesinde popülaritesi daha da arttı. 1913'te kendi görüşlerine uygun bir hükümet kurmak için tekrar darbe yaptı. Sonunda 1914'te Paşa olarak Harbiye Nezareti makamını devraldı. I. Dünya Savaşı'nda Dâhiliye Nazırı Talât Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile birlikte ülkeye diktatörce egemen oldu. Egemenlikleri altında tahminen 500.000 ile 1.500.000 arası Ermeni öldürüldü. 1919'da bir Türk askeri mahkemesi onları giyaplarında idama mahkûm etti. Fakat Enver savaş sonunda yurtdışına kaçmıştı ve kendini Orta Asya'da önceleri Sovyet yardımıyla, fakat daha sonra Sovyet iktidarına karşı başarılı olmaya uğraşan Panislamcı ya da Panturancı bir federasyona adadı. 4 Ağustos 1922'de Kızıl Ordu askerlerine karşı bir çatışmada öldü.[3]

Ortadaki Enver Paşa ve sağdaki Friedrich Sarre, yaklaşık 1917.

Jens Kröger'in izniyle, Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Bu herkesçe bilinen olgulardan Enver Paşa'nın Klein-Glienicke ve Neubabelsberg ile ne ilgisi olduğu anlaşılmıyor. Yine de burada Enver'in genel geçer biyografilerinin aksine, Almanya'nın ve özellikle de Potsdam'ın banliyölerinin Enver'in dünya görüşünde, siyasi kariyerinde ve hayat hikâyesinde önemli bir rolü olduğunu ileri sürmek istiyorum.

Alman İmparatorluğu daha 1880'den itibaren Bismarck yönetiminde ve II. Wilhelm'in hâkimiyetinde daha da artarak, özellikle de yüzyıl dönümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi etki alanı haline getirmeye çalıştı. Almanya'yı diğer büyük devletlerden ayıran şey, toprak talebinden uzak durması ve bunun yerine tamamıyla askeri danışmanlığa, altyapı yatırımlarına, ticareteve bilime yoğunlaşmasıydı. Osmanlı tarafı tekil girişimlerden çıkar elde edebildiği için Alman etkisi memnuniyetle karşılanmıştı. *Pénétration pacifique* olarak adlandırılan bu politikanın uzun vadeli hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nu günün birinde Hindistan'ın İngiliz Dünya İmparatorluğu için taşıdığı önemle eşdeğer bir Alman yarı sömürgesine dönüştürmekti.[4]

Bu politikanın ilk kalıcı başarısı Harbiye'de subay eğitiminin Baron Colmar von der Goltz tarafından yönetilmesi oldu. Prusyalı general, karizması ve yönetim kabiliyetiyle genç subayları kazandı ve onları Almanya'nın ve kendisinin askeri prensiplerine ikna etmekle kalmayarak, aynı zamanda onlara kendi otoriter ve sosyal Darwinci insan tasarımını da aşıladı.[5] Enver, eğitimini 1896'da Prusya'ya dönmüş olan Goltz'un doğrudan yönetimi altında değil, fakat Goltz'un bakış açısını yayan öğrencilerinden almıştı.[6] Yönetimin en iylsinin kitleleri halkların

Maria Sarre yaklaşık 1906, fotoğrafçı: E. Bieber, Irmgard Sarre'ın izniyle, Jens Kröger.

Maria Sarre ya da Hans Humann'ın Enver'le, anneleri ya da babalarıyla İstanbul'a yaptıkları ve Osman Hamdi Bey'in ailesinin de aralarında bulunduğu saygın Türk aileleriyle ilişki kurdukları ziyaretlerden birinde tanışmış olmaları mümkündür.

varoluş savaşında yönetecek küçük bir seçilmiş elitin elinde bulunması gerektiği yönünde ki Goltzcü dünya anlayışını Enver de benimsedi.[7]

1908 Jön Türk Devrimi'nde "hürriyet kahramanı" olarak ilan edildikten sonra henüz genç bir subay olan Enver 1909'dan 1911'e kadar kaldığı, ama politik ve askeri müdahalelerde bulunmak üzere sık sık yurduna döndüğü, Berlin Askeri Ataşeliği'ne atandı. Enver kısa sürede Almanca öğrendi. Ev sahibi ülkeden çok etkilenmiş gözüküyordu, Prusya disiplini ona Osmanlı ordusunu reformdan geçirmek için doğru model olarak görünüyordu. Berlin'den kız kardeşi Hasene'ye şöyle yazıyordu: "Dün burada, 33.000 kişilik bir Alman kolordusunun geçit resmini seyrettim. İnsanın ağzının suyunu akıtacak derecede mükemmel".[8] Enver'in biyografileri askeri ataşe olarak geçirdiği dönemle ilgili hayret verici derecede az şey söylüyorlar. Genellikle, yakışıklı Türk subayının toplumsal hayatın merkezinde durduğu ve önemli şahsiyetlerle kurduğu ilişkiler, bu kişilerin isimleri verilmeden, iddia ediliyor.[9] Bununla birlikte onun üzerinde kalıcı bir etkiyi Maria Sarre ve Hans Humann kardeşler yapmıştır.

Her ikisi de İzmir'de, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuştu. Babaları Carl Humann 1880'de Pergamon Sunağı'nın "kâşifi" olarak ünlendi ve 1896'daki ölümüne kadar görev yeri İzmir olmak üzere Berlin Kraliyet Müzeleri'nin (bugünkü Berlin Milli Müzeleri) müdürü olarak Almanya'nın arkeolojik çıkarları için etkinlik gösterdi.[10] Çocukları başlarda kozmopolit ve yoğun Rum ve Batı Avrupa etkisi altında bulunan liman kentinde yetiştiler. Fakat 1890'da Maria on beş ve Hans on iki yaşlarında iken Alman okullarını bitirebilmeleri için Almanya'ya gönderildiler (o tarihte ikisi de çok az Almanca biliyordu ve ağırlıklı olarak Yunanca ve Fransızca konuşuyorlardı). Sömürgeci militan çevreler hem Almanya'da hem de Rum-Türk çevresinde yaşamış olan bu tür "Doğu kolonileri çocuklarının" Osmanlı İmparatorluğu'na Alman nüfuzu için, kültürel ön bilgisi olmayan Almanlardan daha etkili çaba harcayabileceklerini umuyorlardı.[11] Maria 1900 yılında, Kraliyet Müzeleri'nde İslam Sanatı bölümünü kuranlardan biri olan varlıklı sanat tarihçisi Friedrich Sarre ile evlendi. Daha sonra dört çocuğu olan çift Neubabelsberg'de Teltow Kanalı'nın yakınlarında Bergstraße 6'da (bugünkü Spitzweggasse) yeni Rönesans tarzında, cephesinde ve içinde eski Doğu sanatının birçok unsurunu barındıran ve büyük bahçesinde Sarre'nin geniş kapsamlı Anadolu ve İran özel koleksiyonundan parçaların sergilendiği çarpıcı bir villa yaptırdı. Hans Humann Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı, deniz yarbaylığına yükseldi ve son olarak hem propaganda faaliyetleriyle hem de gizli servis faaliyetleriyle uğraşan Berlin Kraliyet Deniz Kuvvetleri Dairesi Haber Alma Bölümü'nde çalıştı. Karısı Ella ve dört çocuğuyla birlikte kız kardeşinden birkaç yüz metre uzaktaki Kaiserstraße 33'e (bugünkü Karl-Marx-Straße) taşındı.

Humann kardeşlerin Enver'le tanışıklığının nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Hans Humann hakkında, daha sonraları hayatının büyük bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği, Enver'le Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı sınıfta okula gittiği, hatta Enver'in evlatlık kardeşi olduğu ile ilgili (görünüşe göre kendisinin de yayılmasına yardım ettiği) söylentiler dolaşıyordu.[12] Bunlar tamamen uydurmadır, çünkü Humann 1901 ile 1913 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda değildi ve 1890'a kadar İzmir'de bir Fransız-Katolik okuluna gitmişti. Onunla yaklaşık olarak aynı yaşta olan Enver ise Manastır'da Türkçe eğitim yapan bir devlet okuluna gitmişti. Maria Sarre ya da Hans Humann'ın Enver'le, anneleri ya da babalarıyla İstanbul'a yaptıkları ve Osman Hamdi Bey'in ailesinin de aralarında bulunduğu saygın Türk aileleriyle ilişki kurdukları ziyaretlerden birinde tanışmış olmaları mümkündür. Daha muhtemel olan ilişkinin ve her halükarda yakın arkadaşlığın ilk olarak Enver'in askeri ataşe olduğu dönemde, ya Sarre ve Humann'ın Osmanlı elçiliği ile olan eski ilişkileri üzerinden ya da İstanbullu tanıdıklarının tavsiyesiyle kurulduğudur.

Humann kardeşler anne babalarından toplumsal ve siyasal nüfuzun sadece makamla elde edilemeyeceğini öğrenmişlerdi. Carl Humann ismen sadece İzmir'de görevli bir müze müdürüydü. Buna rağmen şehrin Alman başkonsolosundan daha fazla ilgi görüyordu, Büyükelçi tarafından mübalağayla "Küçük Asya'nın kral vekili" ilan edilmişti ve İzmir ve İstanbul cemiyetlerinde de itibar görüyordu. Bunun sırrı çok zaman alan, tesirli toplantılarla ve şahsi ilişkilerle kurulan yoğun bir *networking*'e dayanıyordu. Bunun için, arkeoloji çekim noktası olarak çok uygundu, çünkü yönetenler, politikacılar, soylular ve sanayiciler kendileri-

Ayakta duran: Deniz Yüzbaşı Arthur von Haas, soldan sağa oturanlar: gazeteci Paul Weitz, Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim, Deniz Binbaşı Hans Humann.

İstanbul 1914 veya 15. Ressam bilinmiyor, Richard Wittmann'ın izniyle, fotoğraf: Tomas Wiłkoszewski.

ne medeni görüntüsü vermekten hoşlanıyorlardı ve sanat ve ilkçağ bilimcileri tarafından dostça davet edildiklerinde sıklıkla müteşekkir oluyorlardı.[13] Böylece Carl Humann çok sayıda misafir ağırladı ve onları Batı Anadolu harabelerinde dolaştırdı. Maria Sarre Neubabelsberg'de kocasının servetiyle başkalarının yanı sıra sanayici ve daha sonraları dışişleri bakanı olan Walther Rathenau, sanayici Hugo Stinnes'in oğlu Eduard Stinnes ve banker Jacob Goldschmidt'in de katıldıkları çekici toplantılar organize edebiliyordu.[14] Maria Sarre zamandaşları tarafından eğitimi, kültürel ve sosyal yetenekleri sayesinde güçlü bir çekim gücüne sahip, etkileyici bir kişilik olarak tasvir ediliyordu. Almanca konuşurken daima Fransızca ve Yunanca kalıplar da kullandığı söylenir (Enver de daha sonra ona yazdığı mektuplarında bu tarzı taklit etmeye çalışmıştır).[15]

Maria Sarre'nin çekim gücü görünen o ki Osmanlı askeri ataşesini de etkilemişti. Enver kaldığı Berlin otelinden kirada oturacağı Klein-Glienicke'ye taşındı. İşten sonra yakındaki Griebnitz Gölü'nde kayık turu yapıyordu. Evi, Sarre'lerin Teltow Kanalı'nın ötesindeki villasından yürüyerek sadece on dakikalık uzaklıktaydı. İki kardeşte onu çeken şey Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece yüzeysel olarak değil, çocukluklarının önemli bir parçası dolayısıyla tanımalarıydı. Ayrıca, neredeyse bütün eğitimini askeri okullarda alan Enver'in gönlünü okşayan başka bir şey de, dünya ve kendi ülkesi hakkında çok geniş bilgiye sahip bir çevreye alınmasıydı. Mektuplarında Maria Sarre'nin bilgisinden ve sözünü geçirme yeteneğinden çok etkilenmiş olduğu görünüyor. Nişanlısı Naciye Sultan'ı da, aynı şekilde kendisini eğitmeye ve farklı cinsiyetlerden oluşan gruplarda konuşmak ve görüş bildirmek için kendini hazırlamaya teşvik ediyordu.[16] Buna karşın kendisine karşı hissettiği bağlılığa rağmen Hans Humann'la ülkesiyle ilgili konularda aynı görüşte değildi. Humann 1910'dan beri Ernst Jäckh'in ve "liberal" ya da "barışçı emperyalistlerin" taraftarıydı.[17] Jäckh ve hemfikirleri Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olarak o zamana kadar sürdürülmüş olan Alman *pénétration pacifique* çizgisini, ama aynı zamanda da Alman Sömürge Topluluğu'nun (*Deutsche Kolonialgesellschaft*) ya da Pancermanlerin (*Alldeutsche*) söylemde radikal taleplerini eleştiriyorlardı. Doğu'yu kalıcı bir şekilde sömürgeleştirmek ve sürekli olarak Almanya'ya bağlamak için ülkeyi Alman demiryollarıyla, teknokrat reformlarla ve silahlarla donatmak onların düşüncesine göre yeterli değildi. Daha ziyade Türkler üzerinde, özellikle Alman yöntemi, içeriği ve diliyle verilecek eğitim aracılığıyla, güçlü düşünsel ve kültürel bir etki sağlanmalıydı. Buna karşın Enver, Alman yöneliminin ülkesini çöküşten kurtaracağı kanısında olmasına rağmen, Almanlarla kurulan ortaklığı birbiriyle uyuşan çıkarlar temelinde görüyordu.[18]

1911'de İtalya Osmanlı vilayeti Trablusgarp'a (bugünkü Libya) girdiğinde Enver yerel direnişi düzenli bir orduya dönüştürmek için Berlin'den

Enver Paşa Köprüsü'nün yeniden adlandırılma töreni, 1915.

Kaynak: Petra Kappert, Ingeburg Boer, Ruth Haerkötter (eds.), Türkeiri i Berlin 1871-1915. Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen, Berlin 2002, 70-72.

ayrıldı. Enver savaş sahnesinden aralıksız bir şekilde Maria Sarre'ye, depresyondan, ölüm arzusundan ve bedevi halkın arasındaki yalnızlık ve yabancılık hislerinden şikâyet ettiği mektuplar yazdı. Sarre cevaplarında dayanması için manevi destek, emrindekileri nasıl yönetmesi gerektiğine ve genel politik yönelime dair öğütler veriyordu.[19] Bundan başka Enver'in mektuplarını, kardeşi aracılığıyla, kamuyu Osmanlı yanına çekmek için Alman gazetelerine ulaştıran Jäckh'e iletti.[20] Humann da Enver'i desteklemek için makaleler yazdı.[21]

Enver 1912'de Balkan Savaşı'na ve İstanbul'daki politikaya müdahale etmek için Afrika'yı terk ettiğinde de hararetli mektup alış verişi devam etti. Bir keresinde Sarre'nin cevapları kesildiğinde, Enver ona, mektuplarına ihtiyacı olduğundan, çünkü yalnız başına onu zorlayan çatışmalarda desteğine ve arkadaşlığına ihtiyacı olduğundan şikâyet ediyordu.[22] Kâmil Hükümeti'ne karşı gerçekleştireceği darbeyi önceden mektup arkadaşına bildirdi. O da, darbe başarıyla sonuçlandıktan sonra Enver'i bir telgrafla tebrik etti.[23]

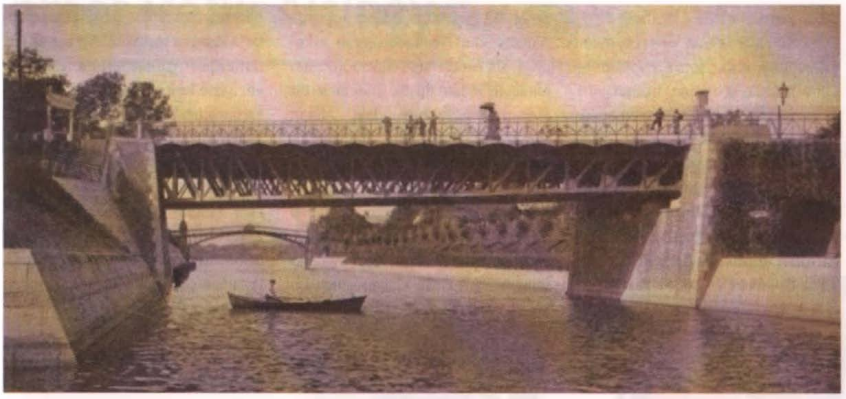
Humann kardeşlerin Enver Bey'le olan ilişkisi Hans'ın kendisini büyükelçiliğin sabit gemisine komutan (daha sonra deniz kuvvetleri ataşesi) olarak İstanbul'a tayin ettirmesinden sonra yeni bir nitelik kazandı. Humann, Enver harbiye nazırı olduğunda çok sevindi; Enver'in, "sağlam sınırlı ve ahlaki ya da uluslararası hukukla ilgili herhangi bir tereddüdü olmadan" işe koyularak ülkeyi kurtarabilecek bir "dâhi" ve "Türk Napolyon'u" olduğunu söyledi.[24] 1914'ün ortasında Almanya I. Dünya Savaşı'na girdiğinde ve İstanbul'daki diplomatlar Osmanlı hükümetini kendi yanlarında savaşa girmeye razı etmek istediklerinde Humann'ın önemi olağanüstü derecede arttı.

Osmanlı hükümetiyle büyükelçilik arasında geçen karmaşık müzakerelerde Enver'i istediği zaman bakanlıkta, bakanlar kurulunda ya da evinde ziyaret edebilen gayri resmi irtibat subayı olarak büyük bir öneme sahipti. Bu sadece Alman etkisini değil, aynı zamanda Enver'i de güçlendirdi. Koşulsuz olarak savaşa giriş taraftarı olan Enver bakanlar arasında başlarda geniş ölçüde yalnız kalmıştı. Diğerleri zamanı çok erken buluyor, Osmanlı ordusunu savaşı sürdürebilecek durumda görmüyor ya da Batılı devletlere sempati duyuyorlardı. Humann genellikle çok doğrudan hareket eden ve siyasi olarak tecrübesiz olan harbiye nazırı için, önemli bakanlarla nasıl müzakerede bulunması gerektiğine dair dosyalar tertip edip, belirli kişiler karşısında tutum önerileri hazırlıyor ve toplantılar düzenliyordu.[25] Enver nüfuzlu bakanlar Talât ve Cemal'i savaşa girmek için ikna etti ve sonunda diğer bakanları da oldubittiye getirdi. Bundan hemen önce İngiliz Büyükelçisi Mallett, ülkeyi "Almanlar tarafından tertiplenmiş ve desteklenmiş bir askeri diktatörlük" olarak adlandırmıştı.[26] Kâmil Hükümeti'ne karşı yapılan darbeden sonra orduyu reformdan geçirmek için hâlihazırda başlanılmış bulunan ordunun anahtar pozisyonlarına Alman generallerinin getirilmesi, bundan böyle harp sevk ve idaresi nedeniyle yoğunlaştırıldı. Humann hâlâ, Alman ve Osmanlı subayları arasında çıkan çok sayıda kavgayı, en yüksek makamla süratle istişarede bulunarak çözen gayri resmi irtibat subayı olarak çalışıyordu. Bunun dışında Humann Enver'i, kendisinin de açıkça onayladığı Ermeni katliamlarına yönelik Alman büyükelçisinin eleştirilerinden uzak tutabiliyordu.[27] Humann'ın savaş başında silah altına alınan eniştesi Friedrich Sarre bu ülkeyle ilgili bilgisinden dolayı, Alman ve Osmanlı ajanlarının İngiliz işgal kuvvetlerine karşı bir cihat hareketi hayata geçirmeye çalıştıkları İran'a gönderildi. Sarre burada irtibat subayı olarak, dönem dönem de Almanların yardımıyla kurulan İran karşı hükümetinde konsolos olarak Kirmanşah'ta (bugünkü Bakh-

Klein-Glienicke'de bir ev, 2007.

Malte Fuhrmann

Yeniden adlandırılmadan önce köprünün açılış töreninden bir görüntü, 1906.

Wasserstrassen-Neubauamt Potsdam'ın izniyle.

taran) ve Rus ve İngiliz birliklerin ilerleyişinden sonra da Bağdat'ta hizmet etti.[28] Bağdat düştükten sonra İstanbul'a geldi ve Enver'in ricası üzerine Askeri Müze'nin (Harbiye) kuruluşunda danışmanlık görevi yaptı.[29] Karısı Bayan Maria Sarre bu arada Enver'in Neubabelsberg'deki ailesiyle ilgilendi. Enver'in AEG' de elektrik mühendisi olarak yetişecek olan küçük kardeşi Kamil, ara sıra da kardeşi Ertuğrul Sarre'lerin evinde kaldı.[30] Maria, Berlin'de ameliyat olduklarında da Kamil'le ve Enver'in kız kardeşlerinden biriyle ilgilendi ve Enver'in karısı için bir eğitmen seçti.[31] Ayrıca Almanya'da Enver hakkında dostça haberler yayınlanmasını sağlamaya devam etti ve Libya savaş günlüklerinin yayınlanmasına aracı oldu.[32] Kardeşinden farklı olarak Enver üzerindeki etkisini en azından noktasal olarak insanlığa karşı işlenen suçları engellemek için kullandı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 1915 yılına ait bir belgede, Dâhiliye Nezareti'nin Maria Sarre'nin müdahalesi sonucu Bilecik çevresinden bir grup Ermeni çocuğun sevk edilmesini yasakladığı yer almaktadır.[33] Aynı yıl Klein-Glienicke ve Neubabelsberg arasında bulunan, dört yıl önce Enver'in düzenli olarak Sarre'lerin evlerine doğru geçtiği köprü. Schlossbrücke'nin (Saray Köprüsü) adı Enver Paşa Köprüsü olarak değiştirildi.

1911'de İtalya Osmanlı vilayeti Trablusgarp'a (bugünkü Libya) girdiğinde Enver yerel direnişi düzenli bir orduya dönüştürmek için Berlin'den ayrıldı. Enver savaş sahnesinden aralıksız bir şekilde Maria Sarre'ye, depresyondan, ölüm arzusundan ve Bedevi halkın arasındaki yalnızlık ve yabancılık hislerinden şikâyet ettiği mektuplar yazdı.

1918'de savaş kaybedildiğinde ve Osmanlı savaş hükümetinin kaçması gerektiğinde de Humann ve Sarre'ler Enver'in yanındaydı. Talât Paşa gibi kaçan diğer Jön Türk politikacıları, Weimar Cumhuriyeti'nin kendilerini İtilaf Devletleri'ne ya da Osmanlı İmparatorluğu'na iade etmeyeceği kesinleşene kadar takma isimle yakındaki bir sanatoryumda kalırken, Enver Sarre'lerin villasında kalıyordu. Sarre'nin villası sürgündekiler için posta adresi olarak hizmet ediyordu. Hans Humann, Jön Türklerle Weimar Cumhuriyeti'nin yeni askeri yüksek makamlarıyla ilişki kurulmasını sağladı.[34] Enver 1919'un sonbaharında mücadelesini Orta Asya'nın Müslümanları arasında devam ettirmek istediğinde de Humann kardeşler ona yardım ettiler. Hans Humann, Hans von Seeckt'in (savaşta Osmanlı genelkurmay başkanı, 1919'da Alman genelkurmay başkanı) onayını alırken, Maria Sarre de Moskova'ya uçmaya hazır olan bir pilot buldu. Ne var ki uçak yolda acil iniş yapmak zorunda kaldı ve Enver Paşa'nın Almanlar tarafından Litvanya esaretinden kurtarılması gerekti. Ancak 1920'de Moskova'ya varabildi. Ekim 1920'den Ocak 1921'e kadar tekrar Sarre'lerde kaldı ve Panturancı bir büyük imparatorluk için Alman ve Sovyet desteğini kazanmaya çalıştı.[35] Daha sonra tekrar Rusya'ya gitti ve Sovyet karşıtı isyancılara katıldı. Hararetli bir mektup yazarı olan Enver'in Duşanbe'deki ölümünden önce Humann ve Sarre'lerle ilişkisini devam ettirip ettirmediği bilinmiyor. Hans Humann sanayici Stinnes tarafından çıkarılan kendisinin monarşinin dönüşünü talep ettiği ve Ermeni soykırımını yalanladığı, *Deutsche Allgemeine Zeitung*'un yayın yönetmeni oldu. Yayınevi ayrıca sürgündeki Jön Türklerin çıkardığı propaganda dergisi Liwa-el-Islam'ın ücretsiz dağıtımını üstlendi.[36] Humann 1933'te öldü ve Klein-Glienicke'de gömüldü.[37] Eniştesi Friedrich Sarre 1945'te hemen savaşın bitiminden sonra öldü ve aynı şekilde Klein-Glienicke'de gömüldü. Maria Sarre Kızıl Ordu'nun el koymasından sonra kızlarıyla birlikte villasını terk etmek zorunda kaldı ve 1970'te İsviçre'de Ascona'da

öldü. Sarre'nin villası ilk önce Potsdam Konferansı'nda Sovyet delegasyonuna, daha sonra Babelsberg Film Yüksek Okulu'na hizmet etti ve günümüzde bir programlamacılık şirketinin merkezidir. Enver-Paşa-Köprüsü II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Kızıl Ordu'nun ilerleyişi sırasında yıkıldı. Demokratik Alman Cumhuriyeti zamanında hâlâ mevcut olan köprü ayaklarının üzerine Klein-Glienicke'ye su ve gaz temin etmek için dar bir köprü yapıldı. Bu işlevsel yapı Su ve Gemi Taşımacılığı Dairesi'nde bugün hâlâ Enver-Paşa-Köprüsü olarak kayıtlıdır.

Bu Enver-Paşa-Köprüsü bir anlamda Almanya'nın Neubabelsbergli arkeoloji seçkinleri ile Makedonya'nın Manastır'ından düşük kademeli bir memurun oğlu arasındaki, Alman sömürgeciliğinin, Türk milliyetçiliğinin ve şahsi dostluğun alışılmadık bir şekilde iç içe geçtiği ve önceliklerin her zaman belirgin olmadığı bir ittifakın yerinde bir anıtıdır. Sarre'lerin ve Humann'ların Osmanlı İmparatorluğu'nda desteklediği bu insan onurunu hiçe sayan ideoloji -radikal milliyetçilik, azınlıkların kendi ülkelerinde sürgüne uğramaları ve yok edilmeleri, uğurlarında ülkesinin anlamsız ve ümitsiz savaşlarla kolayca mahvedildiği büyük güç fantezileri- günün birinde (Humann ve Sarre'lerin kesinlikle böyle tasarlamadığı, çok daha korkunç bir biçimde) kendi ülkelerine geri dönecekti. Yıkılan ve sadece emirle yeniden inşa edilen Enver-Paşa-Köprüsü, eğer tabelası bile olmadan dikenli teller arkasında saklı bulunmasaydı bu durumun bir tanığı olabilirdi. Potsdam şehrinin köprünün yeniden yapılması durumunda Enver'i ikinci kez bir köprü adıyla onurlandırıp onurlandırmayacağını, bekleyip görmekten başka şansımız yok.[38]

DİPNOTLAR

* Bu makale daha önce yayınlanmış olan bir yazının biraz genişletilmiş ve güncellenmiş bir versiyonudur: "Potsdam: Die Enver-Pascha-Brücke", *Kolonialismus hierzulande* içinde, (der.) Ulrich van der Heyden, Joachim Zeller, Erfurt: Sutton, 2008, s. 209-214.

1 Schinkel Yarışması (*Schinkel-Wettbewerb*) 1852 yılından beri Berlin Mimarlar ve Mühendisler Derneği tarafından Prusyalı mimar ve şehir planlamacısı Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) anısına düzenlenen mimarlık ve şehir planlaması yarışmasıdır (Ç.N.)

2 Wilma Glücklich&Schinkel-Wettbewerb, "Klein Glienicke zwischen Berlin und Potsdam", Berlin, 2005, http://www.tek.tu-berlin.de/galerie/arbeiten_0405/preise/schinkel_bruecken/bruecken.htm (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007).

3 Suhnaz Yılmaz, "An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate", *Middle Eastern Studies*, 35/4, 1999, s. 48-69; D.A. Rustow, "Enver Pasha", *Encyclopedia of Islam*, II. Cilt, s. 698a; Yale Üniversitesi, Kütüphane Arşivi: *Ernst Jäckh Papers*, Box 2, Document 41, Enver, Autobiographie(Fragment), tarihsiz.

4 Malte Fuhrmann, *Der Traum vom deutschen Orient. Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Frankfurt (M.) 2006; Wilhelm van Kampen, *Studien zur deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II.*, yayınlanmamış doktora tezi, Kiel, 1968.

5 Malte Fuhrmann, "Zwei Völker in Waffen Türkisch-deutsche Interdependenzen beim nation building", Ulf Brunnbauer/Andreas Helmedach/Stefan Troebst (der.), *Schnittstellen. Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa* içinde, Oldenbourg, 2007, s. 231-244.

6 Pertev Demirhan, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebensbild eines großen Soldaten*, Göttingen 1960, s. 54.

7 Handan Nezir-Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey. The Ottoman Military and the March to World War I*, London, 2005, s. 40; *Ernst Jäckh Papers*, Box 1, Document 39, Enver'den M. Sarre'ye, (Darnah) 2 Eylül 1912. Enver'in burada ve 45 gün sonra alıntılanan Maria Sarre'ye mektupları Türkiye'de tercüme edildi ve yayınlandı. Bkz. M. Şükrü Hanioğlu (der.), Enver Paşa, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul, 1989.

8 Enver'i alıntılayan Şevket S. Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya. Enver Paşa*, II. Cilt, İstanbul, 1986, s. 212.

9 Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya*, s. 204-212; Yılmaz, *An Ottoman Warrior Abroad*, s. 48.

10 Fuhrmann 2006, s. 83-108, s. 297-304, s. 315-318.

11 Fuhrmann 2006, s. 270, 271, s. 356-362.

12 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, 2. Bölüm, http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/morgenthau/MorgenIntro.htm (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007); James Israel, *Meine Reise zum Sultan 10. Juni bis 3. August 1915. Tagebuchblätter des Chirurgen und Urologen* (Jüdische Memoiren, 7. Cilt), Teetz, 2006, s. 78 (Bu notu Bremerhaven'den Dr. Hans-Peter Laqueur'e borçluyum), *Ernst Jäckh Papers*, Giriş bölümü.

13 Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser, "Ernst Herzfeld and Near Eastern Studies, 1900-1950", Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser (der.), *Ernst Herzfeld and the Development of Near Eastern Studies 1900-1950* içinde, Leiden, 2005, s. 14.

14 Jens Kröger, *Vorarbeiten zu einer Biographie von Friedrich Sarre* (yayınlanmamış). Dostça ernaneti için yazara teşekkür ederim.

15 Jens Kröger, "Ernst Herzfeld and Friedrich Sarre", Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser (der.), *Ernst Herzfeld and the Development of Near Eastern Studies, 1900-1950* içinde, Leiden, 2005, s. 49-50; Eduard Schulte (der.), *Carl Humann. Der Entdecker des Weltwunders von Pergamon in Zeugnissen seiner Zeit*, Dortmund, 1971, s. 186, L. Humann'dan H. Blome'ye, Wiesbaden, 16 Mayıs 1892.

16 Petra Kappert, "Enver Pascha. Vom hofierten Hoffnungsträger zum geächteten Flüchtling", P. Kappert/Ingeborg Böer/Ruth Haerkötter (der.), *Türken in Berlin 1871-1914/15. Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen*, Berlin, 2002, s. 70-72.

17 Jürgen Kloosterhuis, *Friedliche Imperialisten. Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik, 1906-1918*, Frankfurt/M. 1994, I. Cilt, s. 259-267.

18 *Ernst Jäckh Papers*, Box 1, Document 37, Enver'den M. Sarre'ye, Trieste, 28 Temmuz 1911; Document 38, Enver'den M. Sarre'ye, Derna, 23 Kasım 1911.

19 *Ernst Jäckh Papers*, Box 1, Document 38-39.

20 *Ernst Jäckh Papers*, Box 2, Document 42.

21 *Ernst Jäckh Papers*, Box1, Document 39, Enver'den M. Sarre'ye, Derna, 10 Ağustos 1911.

22 *Ernst Jäckh Papers*, Box1, Document 40, Enver'den M. Sarre'ye, İstanbul, 3 Ocak 1913.

23 *Ernst Jäckh Papers*, Box1, Document 40, Enver'den M. Sarre'ye, İstanbul, 10 - 25Ocak 1913.

24 *Ernst Jäckh Papers*, Box1, Document 1, H. Humann'dan Jäckh'e, İstanbul, Ocak ortası 1914.

25 *Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA), Reichsmarine (RM)*, Freiburg, 40/4, 113, H. Humann, Besprechung mit Enver Pascha, 26 Eylül 1914.

26 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, 2. Bölüm, New York 1918; Matthias Römer, *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, Frankfurt (Main.) 2007, s. 346.

27 Christoph Dinkel, "German Officers and the Armenian Genocide", *Armenian Review*, 1/173-1991, s. 77-133; *BA-MA RM* 40/456, H. Humann, Vertrauliche Berichte, İstanbul, 15 Haziran 1915.

28 *BA-MA RM* 40/214, 99, H. Humann'dan Deniz Kurmaylığı'na, Berlin, 10 Temmuz 1916; *BA-MA RM* 40/214, 100, F. Sarre, Rapor, Haziran 1916.

29 Filiz Çakır Phillip, "Türk- Alman İlişkilerinin Sanata ve Müzeciliğe Yansımaları: Friedrich Sarre ve Ernst Kühnel", *1. Uluslar Arası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, sunulan bildiri, Konya Selçuk Üniversitesi, 8 Ekim 2009. Bildiri metni için yazara teşekkür ederim.

30 *Ernst Jäckh Papers*, Box 1, Document 1, H. Humann'dan Jäckh'e, İstanbul, 29 Aralık 1913; Kröger, *Vorarbeiten zu einer Biographie von Friedrich Sarre*.

31 *BA-MA RM* 40/720, 26, H. Humann'dan Enver'e, İstanbul, 26 Aralık 1915; *BA-MA RM* 40/720, 35, Humann'ın muavinlerden Enver'e, İstanbul, 1 Eylül 1916; *BA-MA RM* 40/722, 50, H. Humann'dan Enver'e, İstanbul, 18 Aralık 1915.

32 *Ernst Jäckh Papers*, Box 1, Document 36; *BA-MA RM* 40/720, 81, Stumm'dan Kühlmann'a, Berlin, 17 Temmuz 1917 (gizli kopya).

33 BOA, DH. ŞFR. nr. 55/49: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne, 4 Ağustos 1331 (17 Ağustosuş). Sarre burada ilginç bir şekilde kızlık soyadıyla ("Maria Humann") anılıyor. Bu kaynakla ilgili bilgiyi İsmail Keskin'e borçluyum.

34 Alp Yenen, *Berlin unter dem Banner des Islams. Die jungtürkische Exilpolitik in Berlin (1918-1922) und die Propagandazeitschrift Liwa-ei-Islam*, yayınlanmamış master tezi, Münih Üniversitesi, 2009, s. 46-47. Çalışmanı kullanmama izin verdiği için yazara teşekkür ederim.

35 Hans-Ulrich Seidt, "When Continents Awake, Island Empires Fall!" Germany and the Destabilization of the East 1919-1922", Wolfgang G. Schwanitz (der.), *Germany and the Middle East 1871-1945* içinde, Madrid, 2004, s. 65-86; Angelika Hoffmann, "Die Junkers F 13", http://www.ju-13.de/F13/verkauf3.html (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007).

36 Arutyunyan, *Treatment of the Armenian Genocide 1915-1918 in Germany throughout the 20th century*, 2. Bölüm, yayınlanmamış doktora tezi, University Charlotte, 2009, www.ccds.charlotte.nc.us/arutyun; Yenen, *Berlin unter dem Banner des Islams*, s. 102-108.

37 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 12 Ekim 1933.

38 Bu zamana kadar sadece *Märkische Allgemeine Zeitung* gazetesi isim değişikliği talep etti; *MAZ* 20 Ocak 2006. Su Yolları Yeniden İnşa Dairesi'nden (Wasserstraßenneubauamt) 2007 sonbaharında alınan bilgiye göre 2012'den önce inşaata başlanması beklenmiyor.

Ahmet Refik Altınay Toplu Eserler

KADINLAR SALTANATI
ISBN 978-975-333-192-0
408 sayfa, 35 TL
ISBN 975-333-192-4
408 sayfa, 45 TL

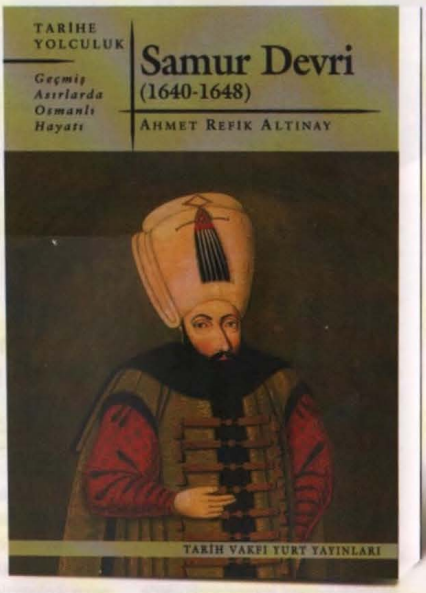
KÖPRÜLÜLER
ISBN 978-975-333-155-X
208 sayfa, 14 TL

SOKOLLU
ISBN 978-333-152-4
248 sayfa, 15 TL

SULTAN CEM
ISBN 978-975-333-147-0
172 sayfa, 13 TL

İKİ KOMİTE, İKİ KITÂL KAFKAS YOLLARINDA
ISBN 978-975-333- 243-9
180 sayfa, 13 TL

SAMUR DEVRİ (1640-1648)

ISBN: 978-975-333-246-0
12 TL, TEMMUZ 2010

MYRA

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

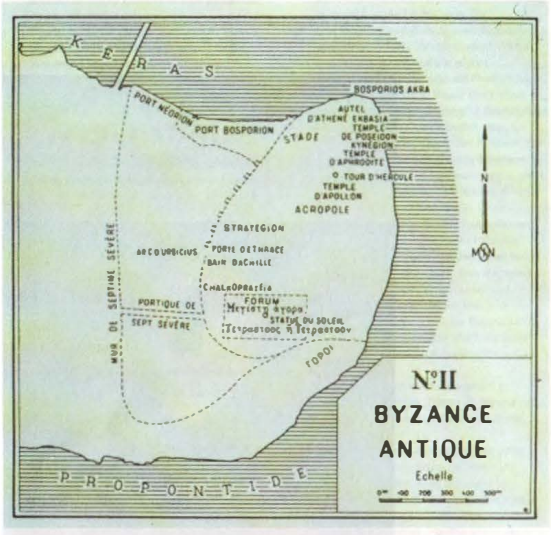
ESKİÇAĞ'DA İSTANBUL'DA (BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ)

İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR

PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR

Sevgili annemin aziz anısına...

Asya ile Avrupa arasındaki konumu yüzyıllarca bölgede meydana gelen ve o dönem dünya tarihini de etkileyen siyasi olaylar, ticaret yolları Byzantion'u bir şehir devleti olmanın ötesine taşıyarak Doğu'nun, Batı'nın ve yerel inançların bölgerlerüstü iletişimle oluşturdukları kültürler bileşkesinin odak noktası yapmıştır. Bu durum en iyi şekilde Byzantion'un içinde ve çevresinde MÖ 7 ve 6. yüzyıllardan başlayıp, MS 3. yüzyıl sonuna dek Roma imparatorluk devri tanrı ve tanrıçalara yapılan sunular ve adanan tapınaklar aracılığıyla izlenebilmektedir.

Eskiçağ'da Byzantion'u gösteren harita.

R. Janin, Constantinople Byzantine Paris 1964.

İstanbul şehri ile aynı adı taşıyan Boğaz'ın iki yakasındaki yerleşmenin ilk kurulduğu yerlerden biri Asya yakasında, MÖ 688 yılında Kadıköy ile Yeldeğirmeni arasındaki bölgede, Orta Hellas bölgesinin bir kenti olan Megara'dan gelen koloni kurucuları tarafından kurulduğu genel olarak kabul gören Kalkedon'dur. Diğeri ise MÖ 671 ile 658 arasında bir tarihte Avrupa yakasında bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe ile Sarayburnu arasında yine Megara şehir devletinden gelen koloniciler tarafından kurulduğu kabul edilen Byzantion'dur. Byzantion'un Kalkedon'a göre daha geç kurulmasının nedeni bir iddiaya göre Trakya tarafında çok etkili bir şekilde koloni kurucularına direniş gösteren Trak kabilelerinin varlığıdır. Eskiçağ'da Marmara Denizi ve Boğazlar bölgesinde MÖ 7. yüzyılda kurulan koloniler ile ilgili çalışmalar yapan tarihçiler tarafından kabul edilen bu görüşlere rağmen şehir devleti olarak kesin kuruluş tarihi bilinmeyen Byzantion hakkında birçok kuruluş mitosu oluşturulmuştur. Bu efsaneler Byzantion'un MÖ 7. yüzyıldaki gerçek kuruluş tarihinden asırlar sonra oluşturulmuşlardı. Bunların en eskisi ve en kapsamlısı MS 2. yüzyılda coğrafyacı Byzantion'lu Dionysios tarafından yazılmış olan *Anaplous Bosporou* adlı eserdeki anlatımlardır. Bu eserin özgün metni günümüze ulaşmamış, sadece 16. yüzyılda yapılmış bir Latince çeviri kopyası üzerinden içeriği anlaşılabilmektedir. Dionysios, Byzantion'un konumunun birçok yönden öne çıkan olumlu yanlarını saymakta ve şehrin bu çok stratejik tepede kurulmasına önderlik eden Byzas ismindeki Megara'lının aslında Deniz Tanrısı Poseidon'un oğlu olduğundan bahseder. Byzas, Argos'lu Io'nun kızı olan annesi Keroessa'nın ebesi Nymphe Semestra'nın sunağında kurban adayacağı sırada Tanrı Apollon'un gönderdiği bir karga şehrin tam ola-

rak nerede kurulacağını göstermişti. Dionysios ayrıca Byzantion'un kuruluşuna Korinthos'luların da katıldığına değinir.

Milet'li tarihçi Hesykhios ise MS 6. yüzyılda yazdığı eserinde Byzas'ın aslında Nymphe Semestra'nın oğlu olduğunu ve onun kurduğu kent olan bir tanrılar dünyası olduğunu göstermektedir.

Koloni olarak kurulan şehirler kendilerini kuran koloni kurucusunun geldiği şehirde tapınılan tanrıların önde gelenlerini alıp yeni kurulan koloniye uyarlamaktaydılar. Bunun örneklerinden biri de Byzantion'lu Dionysios tarafından bildirildiği gibi Boiotia kültlerinden biri olan *Amphiaraos*'un tapınımının Byzantion'da var olmasıdır. Byzantion'da bu uygulamanın yapıldığı bilinmekle birlikte arkeolojik yönden hangi tapınakların kentin kuruluş aşamasında nerede inşa edilmiş oldukları hakkında henüz kesin bir arkeolojik veri elde edilememiştir. Byzantion tapınaklarından bazılarının bugün tarihi yarımadanın en uç noktasında Gülhane-Sultanahmet bölgesinde bulunan başta Eski Kilise olarak da bilinen kutsal barış kilisesi Hagia Eirene (=Aya İrini) gibi bazı kiliselerin altında bulundukları yönünde tahminler yürütülmektedir.

Poseidon'a adanmış bir sunağın da İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışında Rumeli Kavağı civarında bir kaya üzerinde dikili şekilde 19. yüzyıl gezginleri tarafından görüldüğünden bazı seyahatnamelerde bahsedilmektedir. Sarayburnu'nun daha batısında Neorion liman bölgesi civarında ise Anesidora kutsal alanı

MÖ 7. yüzyılda kurulan Byzantion bulunduğu toprağın yerel halkı Traklar ile hemen karşısındaki Kalkedon şehir devletinin oturduğu toprakların Trakya kökenli yerli halkı Bitinler ve kendisini kuran kişilerin önderi efsanevi koloni kurucu (=oikistes) Byzas'ın memleketi olan şehir Megara'nın inanç dünyasını oluşturan tanrı ve tanrıçaların tapınım gördüğü bir akkulturation potası haline dönüşmüştür.

Byzantion'un şehir surlarının 7 kapısının Apollon ve Poseidon tarafından inşa edildiklerinden bahseder.

Herodotos ise MÖ 5. yüzyılda Byzantion'un kurulduğu tepenin stratejik önemini kavrayamadığını düşündüğü Kalkedon'luların körler olarak nitelendiklerini yazar. Oysa Kalkedon tatlı suya ulaşma, tonbalığı avlama olanakları, bakır madenleri işletme ve Trak kabilelerinin saldırılarından korunma bakımından Byzantion'a göre çok daha iyi bir ticari ve jeopolitik konuma sahipti. Byzantion Haliç gibi doğal bir limana sahip olma avantajı dışında tatlı suyun olmadığı bir tepede kurulmuş olması ve Trak kabilelerinin saldırıları nedeniyle daima çok kuvvetli bir savunma ağına sahip olma zorunluluğuyla doğaya ve dış düşmanlara karşı zorlu mücadele gerektiren bir konumdaydı. Ayrıca Herodotos'un bu değerlendirmeyi yaptığı MÖ 5. yüzyıldaki Marmara Denizi (=Propontis) ve Boğazlardaki deniz ticareti koşulları ve jeopolitik durum Kalkedon ve Byzantion'un kuruldukları MÖ 7. yüzyıldaki koşullardan çok farklıydı.

Byzantion'un kuruluşundan Konstantinopolis adıyla Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olduğu 11 Mayıs 330 tarihine kadar geçen yaklaşık bin yıllık dönemde bu şehir devletinde tapınılan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'un çok renkli

Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın sikke portresi.

Foto: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett; Foto: R. Saczewski

Byzantion'da hangi tanrıların tapınakları ve kutsal alanları bulunduğunu ancak Ortaçağ tarihçilerinin yaptığı tanımlamalar sayesinde kısmen öğrenebilmekteyiz. Kentin Eskiçağ dönemi tapınakları arasında en sık bahsedilenler bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe üzerindeki Apollon, Artemis ve Aphrodite tapınaklarıdır. Bu tapınaklardan Apollon için yaptırılmış olanından Seleukeia'da (=Silifke) bulunan ve MÖ 175 ile 171 yılları arasına tarihlenen bir onurlandırma *dekret*'inde de bahsedilmektedir. Kentin surlarını Apollon ile birlikte inşa ettiği efsanesine inanılan Deniz Tanrısı Poseidon'un tapınağı ise bugünkü Sarayburnu'nda *Athena Ekbasia* kutsal alanı ile yan yana bulunmaktaydı. Byzantion'da ve onun da hemen yakınında aslen Byzantion'u kuran Megara kentinden getirilmiş olan ve koyunları koruduğuna inanılan Demeter Malophoros kutsal alanı bulunmaktaydı. Byzantion şehir devletinin yerel takviminde adını bu tanrıçanın yan ismi olan Malophoros'tan alan bir ay adı da bulunmaktaydı. Sultanahmet bölgesinde ise Zeus Hippios ve Herakles kutsal alanlarının bulundukları tahmin edilmektedir. Aynı bölgede MS 4. yüzyılda şehrin Kader Tanrıçası Tykhe'nin ve Tanrıça Rhea'nın tapınaklarının inşa ettirildiğinden geç antik devir kaynaklarında bahsedilmektedir.

Şehrin bugün Bahçekapı civarında Haliç kıyısına ulaştığı tahmin edilen

kara surların dışında daha batıda MÖ 512 yılında İskit seferine çıkan Pers Kralı Dareios'un askerlerinin tahrip ettiği *Hera* Tapınağı ile MÖ 340 yılında tümüyle yok olan Yeraltı Tanrısı Pluto'nun tapınakları bulunmaktaydı. Byzantion kara surlarının birkaç kilometre güneybatısında bugünkü Haseki ve Cerrahpaşa semtleri arasındaki alanda ise bir Apollon kutsal alanı daha bulunmaktaydı. Bugün Şehzadebaşı ile Fatih semtleri arasında bulunan ve yeri tam olarak saptanamayan bir yükselti üzerine ise Güneş Tanrısı Helios ile Ay Tanrıçası Selene'nin kutsal alanları bulunmaktaydı.

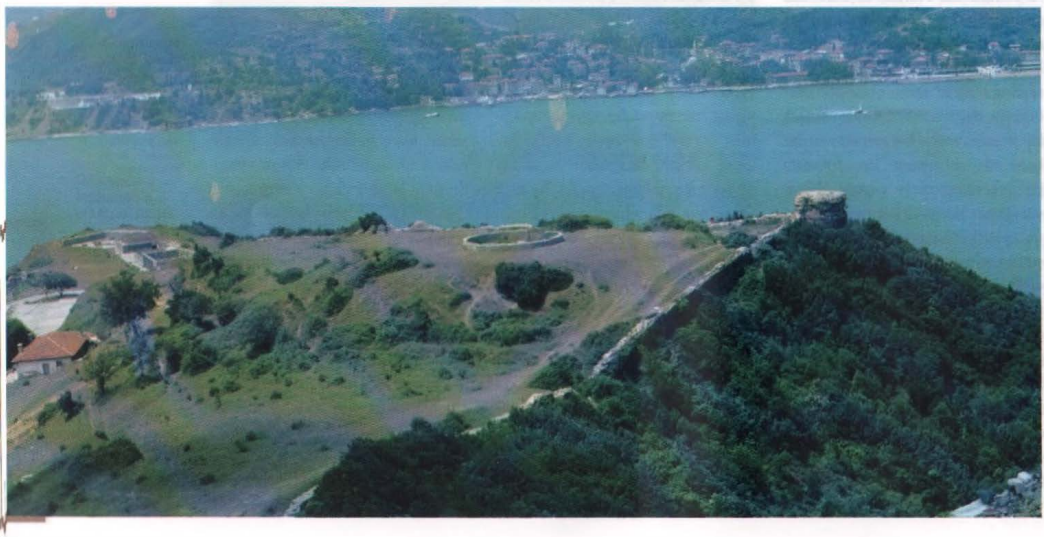
Milet'li tarihçi Hesykhios Byzas'ın aslında Nymphe Semestra'nın oğlu olduğunu ve onun kurduğu Byzantion'un şehir surlarının 7 kapısının Apollon ve Poseidon tarafından inşa edildiklerinden bahseder. Koloni olarak kurulan şehirler kendilerini kuran koloni kurucusunun geldiği şehirde tapınılan tanrıların önde gelenlerini alıp yeni kurulan koloniye uyarlamaktaydılar.

Byzantion'un MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda basılan paralarında sıkça rastlanan Demeter, Poseidon ve Dionysios'un tapınaklarının kasalarından sadece bu kente özgü yıllık onursal bir memuriyet olan *hieromnamon*'luk giderlerini ödedikleri Byzantion ve yakın çevresinde bulunan birçok yazıttan anlaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyılda Apollon betimlemeleri Byzantion sikkelerinde daha sık görülmeye başlar; MÖ 1. yüzyıldan itibaren de Byzantion sikkeleri üzerinde çoğunlukla Athena, Demeter, Apollon ve Poseidon'un tasvirlerini görürüz.

Karadeniz çıkışında bulunan Anadolu Feneri ve Roma Feneri bölgelerinde deniz kenarında bulunan ve dalgaların hareketi nedeniyle bazen kaybolan ve bazen de görünen kayalar Eskiçağ denizcilerinin korkulu rüyası olmuşlardı. Kıyıya yakın seyreden yelkenli gemiler dalgaların hareketiyle aniden ortaya çıkan bu kayalara çarparak batmaktaydılar. Eskiçağ'da gemiciler arasında Kyaneai adı verilen bu kayaların birbirlerine doğru harekete ederek Karadeniz'e açılmak isteyen gemilerin su seviyesinde gövdelerine çarparak onları batırdıkları ve ancak tanrılara yeteri kadar sunuda bulunup kurban kesenlerin bu zorlu geçitten batmadan geçebildikleri inancı yayılmıştı. Bu söylencenin Eskiçağ edebiyatına yansımış hali Argonautlar efsanesinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Bu yerin karşısında bulunan Anadolukavağı üzerindeki Yoros Kalesi'nin bulunduğu tepede ise Karadeniz'e çıkan gemicilere uygun rüzgârlar sağladığına inanılan Zeus Ourios Tapınağı'nın bulunduğu tahmin edilmektedir. Aynı bölgede bir de *Kybele* Tapınağı bulunduğundan söz edilir. Tanrıça Kybele'nin bir heykelciği yazıtlı kaidesi ile birlikte birkaç yıl önce Marmaray kazılarında bulunmuştur.

Boğaz'ın en dar yerinde Pers Kralı I. Dareios'un MÖ 512 yılında Tuna Nehri havzasındaki İskitlere karşı yaptığı sefer sırasında kurdurduğu köprünün Trakya topraklarında ulaştığı bölgenin yakınında bugün Rumelihisarı'nın bulunduğu yerde ise Tanrı Hermes'e adanmış bir kutsal alan bulunduğundan Eskiçağ yazarları bahsetmektedir. Hermes aynı zamanda gençlerin özellikle atletik

Anadolukavağı'nda bulunan Yoros Kalesi kalıntıları.

yönden eğitildikleri *gymnasium* tanrılarından biri olduğu için Herakles ile birlikte Byzantion'da da diğer şehir devletlerinde olduğu gibi onurlandırılmaktadır.

Byzantion şehir devletinin akropolü olan Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepede yapılan kazılarda bulun eserler arasında ele geçen bir stel üzerindeki kabartmalar ve stelin yazıtından burada tanrı Dionysios için kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşılmaktadır.

Aslen Trakya kökenli bir tanrı olan Dionysios Eskiçağ'da özellikle Roma imparatorluk döneminde İstanbul'da ve Trakya bölgesindeki Byzantion'a bağlı köy ve çiftliklerde yaygın olarak tapınım görmekteydi.

Eskiçağ İstanbul'unda Dionysios adına kurulmuş bir başka derneğin balık tutmaya uygun bir rıhtımda ya da bir dalyan civarında toplandıklarını MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve kesin buluntu yeri bilinmeyen bir yazıttan öğrenmekteyiz. Yine Roma imparatorluk devrine tarihlenen ve İstanbul'da bir eski eser satıcısında görülerek yayınlanan ancak kesin buluntu yeri bilinmeyen bir başka yazıt Dionysios için balıkçıların kurdukları bir derneğin varlığını kanıtlamaktadır.

Byzantion şehrinin akropolünün eteklerinde deniz kıyısında bulunan bir mermer sunak üzerindeki yazıt ise yükseklerin tanrısı olan Zeus Hypsistos'u belgelemekteydi. Eserin buluntu yeri dikkate alındığında bu adağın belki de Byzantion'un kurulduğu ve bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepenin koruyucu tanrısı olduğuna inanılan tanrıya yapılan bir sunu olduğu düşünülebilir.

Ana tanrıçaya sunulmuş bir stel Sultanahmet'te Hipodrom civarında bir sebze bahçesinde bulunduktan sonra 1967 yılında Robert Koleji'in eski müdürlerinden birinin eşine satılmış ve oradan da Columbia Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Müzesi'ne gönderilmiş olup halen orada teşhir edilmektedir.

Haraççı'da bulunan kurban sahneli stel.

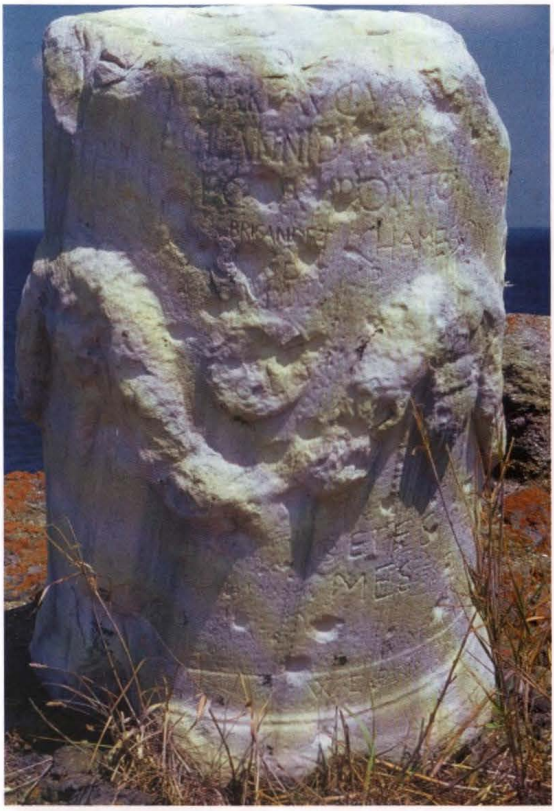
Fotoğraf Mustafa H. Sayar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul'da Beyazıt semtinde 20. yüzyılın başında bulunmuş olan bir stelin kabartmasında ise Tanrıça Artemis'in bir kurban adadığı sahne görülmektedir.

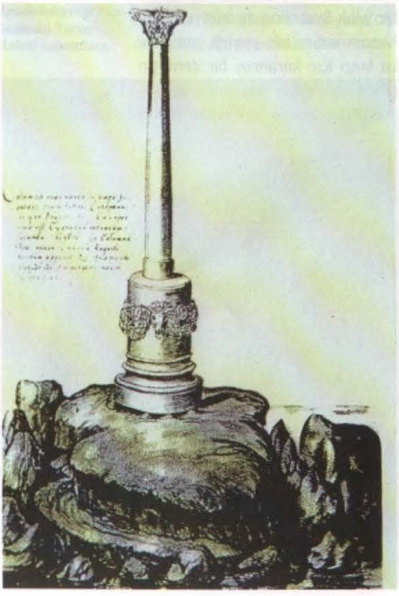
Edirnekapı'da bulunan ve Roma imparatorluk devrine tarihlenen bir stel üzerindeki yazıtta bir hava tanrısı olan Zeus Aithrios'a sunuda bulunulmaktadır. Bu stelin üzerindeki yazıtın metninden aslen Mısır kökenli bir tanrı olan *Zeus Sarapis*'in bir yıllık Byzantion memuriyeti olan *hieromnamon*'luk yaptığı zamanda bu tanrı için kurulmuş bir derneğin rahibi tarafından diktirildiği anlaşılmaktadır. Dernek üyelerinin adları

Balaban atlı tanrı.

Rumelifeneri'nde dikili olan Öreke taşı ve bir seyyah tarafından yapılan çizimi.

da bu adak yazıtının bitiminde liste halinde yazılmışlardır. Çapa'da bulunan bir stel üzerindeki Roma imparatorluk devri yazıtında da Mısır kökenli bir tanrıça olan *Isis*'e sunu yazıtı bulunmaktadır. Helenistik devirde Byzantion'da bu dönemin tanrı krallarını yüceltme politikası kapsamında Ptolemaios hanedanından II. Ptolemaios ve Mısır tanrıları *Sarapis* ile *Isis* için bir tapınak yaptırılmış olduğu kaynaklardan öğrenilmekte ise de yapıldığı yer henüz kesin olarak belirlenememiştir.

Byzantion şehir devleti sikkeleri ve yazıtları aracılığıyla yıllık onursal bir görev olan *hieromnamon*'luk memuriyeti üstlendiklerine inanılan Zeus Serapis dışındaki tanrı ve tanrıçalar ise; yedi kez Zafer Tanrıçası Nike, altı kez Üzüm ve Şarap Tanrısı Dionysios, iki kez Bereket Tanrıçası Demeter, birer kez şehrin Kader Tanrıçası Tykhe ile Baş Tanrı Zeus'un eşi Hera, Sağlık Tanrısı Asklepios'un kızı Hygieia ile Tanrıça Nemesis'tir.

Byzantion şehir devletinde *hieromnamon* memuriyetini üstlenmesi gerekenler büyük miktarda para ödemek zorundaydılar. Bu parayı ödeyecek kadar mali güce sahip bir kişi bulunamadığında kentte tapınım gören tanrılardan birinin tapınağının kasasından para aktarılarak o tapınağın tanrısının *hieromnamon*'luk memuriyetini üstlendiği görülmektedir.

Byzantion şehrinin batısındaki yerleşmelerde ele geçen Eskiçağ din tarihi buluntuları da İstanbul'un Trakya bölgesinde özellikle Roma imparatorluk devrinde çoğunlukla kırsal gereksinimlerin yansıdığı bir inanç dünyası olduğunu belgelemektedir. Bu bölgede tanrılara yapılan sunuların genellikle tarımla ilgili ve hasadın verimli olmasına yönelik yapıldığı anlaşılmaktadır.

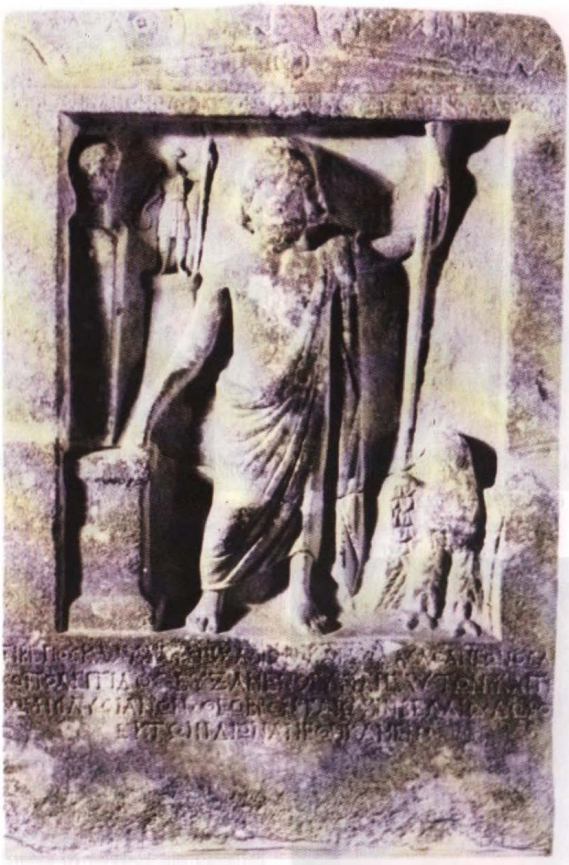
Eyüp yakınlarındaki Haraççı köyünde bulunan bir stel üzerindeki yazıttan da gök gürültüsü ile bağlantılı olarak tapınım gören Zeus Kinbelaios Brontaios adlarını taşıyan hava tanrısına sunuda bulunulmaktadır. Haraççı köyü civarında bulunan ve Zeus'a sunulmuş olan birkaç adak steli sayesinde burada Zeus'un hava ve bereket tanrısı olarak tapınım gördüğü bir köy tapınağının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çatalca civarındaki Boyalık köyünde bulunan bir adak stelinin yazıtı sayesinde Zeus Enaulios ismindeki tanrıya bir çobanın adakta bulunduğu belgelenmektedir.

Byzantion'un kuzeybatısındaki Terkos (= Durusu) gölü kenarındaki Delkos yerleşmesinde bulunan üç adak stelinde ise buradaki Roma imparatorluk devri köyünün koruyucu tanrısı olan Zeus Komatikos'a sunuda bulunulmaktadır. Terkos Gölü yakınlarındaki Balaban köyü civarında bulunan ve Trak atlı tanrısına adanmış bir stel parçası sayesinde bu bölgede Roma imparatorluk devrinde halen yerel Trak kültürünün yaşamakta olduğunu anlamaktayız.

Byzantion'un kuzeybatısında Terkos Gölü civarında Karadeniz kıyısındaki Karaburun'da tapınım gördüğü dört adak steli tarafından belgelenen Stomianos adını taşıyan ve heros olarak tanımlanan bir yarı tanrı özellikle Byzantion ve Bosporos tarihi – coğrafyası bakımından dikkati çekmektedir. At üzerinde bir kahraman olarak betimlenen Heros Stomianos'un adı Grekçe *stoma* = ağız anlamına gelen sözcükten türetilmiş olmalıydı. Heros Stomianos tapınımının bulunduğu tek yer olan Karaburun Feneri civarındaki yükseklikteki kült yeri Karadeniz sahili boyunca seyrederek İstanbul Boğazı'na sapmak isteyen gemilerin yanılarak Terkos Gölü'nün Karadeniz sahiline yaklaşan kuzey kıyısı ile deniz kıyısı arasındaki düzlüğü İstanbul Boğazı'nın kuzey girişi sanarak buraya yönelmelerini ve karaya oturmalarını önlemek amacıyla seçilmiş olmalıdır. Bir ağız gibi gemileri çeken bu mevkiden gemilerin uzak durmasını sağladığına inanılan yerel Heros da Stomianos olarak adlandırılmıştı.

İstanbul'un batısında Küçükçekmece Gölü'nün güneydoğusunda bulunan Rhegion yakınlarındaki Soğuksu çiftliğinde bir çukurda toplu halde bulunan altı stel üzerindeki yazıtlar bu bölgede tapınım gördüğü anlaşılan ve güzel = kalos ismini taşıyan Dionysios Kallon'a yapılan sunulardır. Bu yazıtlarda Dionysios için kurulan kült derneğinin mensupları olan atletik oyunların düzenleyicileri, gençlerin eğitildiği okulların yöneticiliğini yapanlar ve rahiplerdir, *Agonothet* ve *gymnasiarkh* unvanlarını taşıyan bu kişiler derneğin etkinlikleri olarak birlikte atletik oyunlar ve çeşitli edebi yarışmalar gerçekleştirmekteydiler. En fazla saygınlığı olan bu kişilerin etkinlikleri adak stelleri üzerindeki defne çelenkleri, palmiye dalları ve şehirlerarası spor karşılaşmaları öncesinde vücuda sürülen yağın bulunduğu kapların kabartmalarıyla vurgulanmaktadır. Derneğin gelir ve giderleri de *euthynoi* adını taşıyan görevliler tarafından yönetilmekte ve bunlar toplu yemek düzenlenmesini ya da derneğin tanrısına bir stel ya da sunak diktirilmesine karar verilmesi halinde yapılacak masrafları yönetmekle yükümlüydüler.

Haraççı'da bulunan ayakta duran Zeus kabartmalı stel.

Fotoğraf Mustafa H. Sayar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Her hakkı mahfuzdur.

Küçükçekmece Gölü'nün güney kıyısındaki taş döşeli yolun üzerindeki taşların arasında 19. yüzyıl ortalarında Dionysios adına kurulmuş bir kült derneğine (=Thiasos) ait olduğu anlaşılan bir yazıtlı taş görülmüş ancak sonradan bu yazıt kaybolmuştur.

Tanrıların anası Mamuzene'ye sunu da Küçükçekmece Gölü'nün güneydoğusunda bulunan ve Via Egnatia antik yol güzergâhı üzerindeki bir istasyon olan Rhegion yerleşmesinde 19. yüzyıl ortalarında görüldükten sonra kaybolmuştur.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ESKİÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

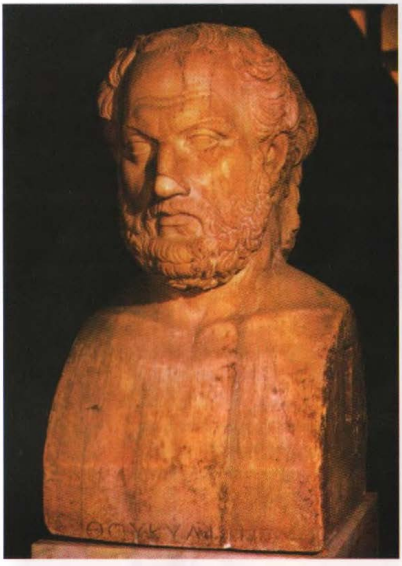
SEÇME KAYNAKÇA

P. A. Dethier. Der Bospor und Constantinopel. Viyana 1873.
K. Ilanell. Metarische Studien. Lund 1934.
A. Lajtar. Die Inschriften von Byzantion I. Bonn 2000.
R. P. Legon. Megara. The Political History of a Greek City-State to 336 B. C. 1981.
I. Malkin – N. Shmuell. The City of the Blind and the Founding of Byzantium (Türkçe Çevirisi için bkz.: Toplumsal Tarih) şu yayında: I. Malkin – R. L. Hohlfelder. Mediterranean Cities. Historical Perspectives. 1988, 2-36.
H. Merle. Byzantion und Kalchedon. Die Geschichte der Staedte Byzantion und Kalchedon. Kiel 1916.
W. Müller-Wiener. Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Tübingen 1977.
W. P. Newskaja. Byzanz in der klassischen und hellenistischen Epoche. Leipzig 1955.
J. P. Smith. Megara and her Colonies. What could the Metropolis have exported to the colonies. Ancient World 17, 2006, 54-59.
E. Schönert-Geiss. Die Münzpraegung von Byzantion. I – II. Berlin Amsterdam 1970-1972.
O. Tekin. Eskiçağda İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ANTİK ÇAĞLAR, TARİH VE TARİHÇİ

TANER TİMUR

Eski uygarlıkların entelektüel emekçisi olan "kâtip", tarihçinin olduğu gibi, tüm bilgi dallarının da uzak atasıydı. Onu, Gramsci'nin birkaç bin yıl sonra kavramlaştırdığı "organik aydın"ın ilk örneği olarak da düşünebiliriz. Kâtibi, çeşitli iklimlerde, çeşitli adlar altında (sofist, rahip, lejist, hümanist vb) başka söz ve yazı ustaları izledi. Bugün tarihin derinliklerine büyük ölçüde onların bıraktıkları izler sayesinde eğilebiliyoruz.

Eski Yunan tarihçisi Thukydides (d. İÖ 460 ya da öncesi, ö. İÖ 404 ya da sonrası.)

Tarih ve tarihçiliğe az çok ilgi duyan herkes, yaşamının belli bir aşamasında mutlaka şu soruları sorar: Tarih nedir? Tarihçi kimdir? Tarih nasıl yazılır? Bu sorulara farklı dönemlerde farklı yanıtlar verilmiştir.

Modern çağlarda pozitivist yaklaşım bu sorulara genellikle "tarihi olay"ları ön plana çıkararak yanıt aramıştır. Durkheim, bir toplumu anlamak için nasıl kendine özgü bir nesnelliği olan "toplumsal olgu"lara eğilmişse, pozitivist tarihçi de geçmişi anlamamızı mümkün kılacak "tarihi olgu"ları bulmaya çalışır. Buna karşılık öznelci bir felsefeden hareket edenler bu yaklaşımı kabul etmezler. Onlara göre, tarih, tarihçilerin yaptığı şeydir ve bu durumda asıl incelenmesi gereken şey de bizzat tarihçilerdir. Weber'in "ilim"in ne olduğunu anlatmaya "nasıl ilim adamı olunur?" sorusuyla başlaması gibi, kuşkusuz bu yanıtta da bir gerçek payı vardır. Annales Okulu'nun kurucularından Lucien Febvre de "Her tarih zamanının çocuğudur; dahası, tarih yoktur, tarihçiler vardır"[1] dememiş miydi? Ne var ki bu dar çerçeveli, göreselci yanıtla da yetinemeyiz. Geçmişle hesaplaşmak hemen hepimizin aşina olduğu bir zihin alışkanlığı değil midir? Ve tarihi sorgulamak, bir "meslek" alanına hapsedilemeyecek kadar ciddi bir uğraşı sayılamaz mı?

İnsan nesli doğanın evriminin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Sonra da doğayı gözleyerek, doğa devinimlerinin yarattığı korku ve şaşkınlık duyguları içinde düşünerek dini, felsefeyi ve bilimi yarattı. Günümüz insanı ise genellikle geçmişte yaşananlara iki ayrı pencereden bakıyor. Olup bitenleri ya kişisel yaşantısının penceresinden izliyor, ya da bakışlarını ait olduğu toplumsal birime çeviriyor. Aslında bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Toplumu gözlemeden kendimizi, kendimizi dinlemeden de toplumu anlayamayız. Doğa ise zaten her iki alanın da ayrılmaz bir parçasıdır.

Bireyci felsefeden ve kendine özgü bir psikanalizden hareket eden Sartre, herkesin kendi babasını ömrü boyunca bir kambur gibi sırtında taşıdığını söylüyordu. Varoluşçu filozof Marksizm'e açıldıktan sonra toplumsal bağları da ihmal etmedi; bireysel kimliği belirleyen sınıf ve grup faktörleri ile ilgili analizler yaptı. Bu iki düzeyi birleştiren öğe, Hegel'e göre, kendi haline bırakılmış "Doğa"nın ulaşabileceği en yüksek birim olan "aile" kurumu idi.[2] Devletler de tarihte bir çeşit geniş aileler teşkil eden aşiret yapılarının çözülmesiyle ortaya çıkmamışlar mıydı? Ve hemen her dilde "aile reisi" ile "devlet reisi" sözcükleri arasında gözlenen yakınlık bu ortaklığı ifade etmiyor mu?

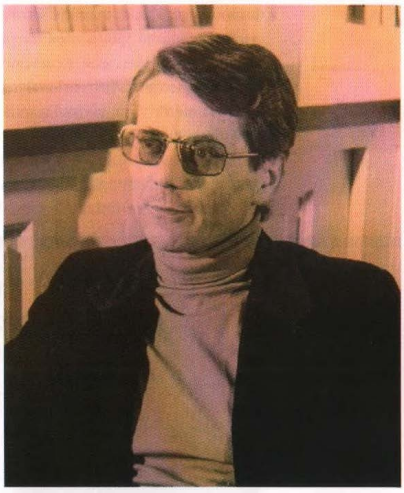
Aile ve devlet sözcükleri Engels'i çağrıştırıyor ve ister istemez aile ve devletin yanı sıra özel mülkiyet ve miras haklarını da düşünüyoruz. Tarih fikri zaten büyük ölçüde "miras" fikrini içeriyor. Miras fikri, genel anlamıy-

la, kayıtlara geçen, nesilden nesle devri yazılı kayıtlarla izlenen maddi-manevi, olumlu-olumsuz varlıklar toplamı değil midir? Sık sık yapıldığı gibi tarihin yazının icadıyla başlamış olduğunu söylemek de, aslında, kolektif belleğin yaratılmasını ve gelecek nesillere nakledilecek "miras"ın kaydedilmesini mümkün kılacak aracın icadına yapılan bir göndermedir. Bu bağlamda ilk tarihçiler de en eski uygarlıklarda ortaya çıkan kayıt memurları, yani "kâtip"ler oldular.

Tarihçilikle psikanalizi uzlaştırmaya çalışan M. de Certeau tüm disiplinlerin olduğu gibi, tarih-yazıcılığının da toplumsal grupların oluşması süreciyle birlikte ortaya çıktığına işaret etmişti.[3] Bu bağlamda tarihi maddeci kurama da bağlılığını ifade ediyor ve "Marx'tan hareket ettim, diyordu, doğa ile insan arasındaki *gerçek* ve tarihi yer ekonomidir; tarih yapmak aslında bir sanayidir."[4] Aynı bağlamda tarihteki ilk "halk"lar da, kutsal değerlerin yarattığı bir kolektif bilince ulaşmış insan toplulukları olmuştu. Bireysel bilincin henüz ortaya çıkmadığı bir evrede, R. Debray'in deyimiyle, "Allah'ın halkları, Allah'ın insanlarını öncelemişti".[5] Bu bakımdan, toplumsal işbölümünün fizik emekle entelektüel emeği ayırdığı bir aşamada kayıt memurları, ilk "ideolog"ları ve ilk "tarihçi"leri oluşturdular.

Entelektüel emeğin fizik emekten kopması "kayıt memurları"nı ("kâtip"leri) besleyecek bir artı-ürünün yaratılmasına bağlıydı. Bu ise, eşzamanlı olarak, artı-ürünün dağıtımını sağlayacak mekanizmaların ve bunları denetleyen bir siyasal otoritenin kurulması sayesinde mümkün olmuştu. Siyasal otoritenin "kâtib"e iki temel işlev dolayısıyla ihtiyacı vardı. Birincisi hesap işleviydi ve bu bağlamda kâtip prensin muhasebecisi oluyor, onun varlık (mamelek-patrimoine) kayıtlarını tutuyordu.[6] İkinci işlev ise ideolojik işlevdi ve bu planda da kâtip prensin meşruiyetinin pekişmesine katkıda bulunuyordu. Régis Debray'in işaret ettiği gibi, Sümer'de bulunan en eski çiviyazılı kitabelerde bu iki işlev birlikte ifade ediliyor ve kitabeler bir yandan hayvan ve hububat stoklarının dökümünü yaparken öte yandan da hanedan ailesinin şeceresini çıkarıyordu. Ve böylece de, kâtip, "üstün gücün *ne istediğini* söyleyebilmesinin iki temel şekli olan *neye sahip olduğunu* ve *nereden geldiğini* sayesinde öğrendiği kişi oluyordu" (vurgu, R. D.).[7]

Lucien Febvre. (Nancy-1978, Jund-1986)

Michel de Certeau. (Chambéry-1925 Paris-1986)

Eski uygarlıkların entelektüel emekçisi olan "kâtip", tarihçinin olduğu gibi, tüm bilgi dallarının da uzak atasıydı. Onu, Gramsci'nin birkaç bin yıl sonra kavramlaştırdığı "organik aydın"ın ilk örneği olarak da düşünebiliriz. Kâtibi, çeşitli iklimlerde, çeşitli adlar altında (sofist, rahip, lejist, hümanist vb) başka söz ve yazı ustaları izledi. Bugün tarihin derinliklerine büyük ölçüde onların bıraktıkları izler sayesinde eğilebiliyoruz. Ne var ki toplumların gelişmesi ve izlerin birikmesi düz ve türdeş bir çizgide gerçekleşmedi. Ayrıca biliyoruz ki, tarihçilik bağlamında, hep geçmişten, eski çağlardan söz eden düşüncelere itiraz eden, tarihin *geçmiş* değil *gelecek* sorunu olduğunu savunan düşünürler de çıktı. İlerleyen sayfalarda bunların iddialarını tartışacağız. Ancak şimdilik şu kadarını söyleyelim ki, ileriye bakabilmek için de mutlaka tarihi sorgulamak, geçmişi öğrenmek, geçmişle hesaplaşmak gerekiyor. Zaten çağdaş tarihçiliğin epistemolojik statüsü, yani "bilimsellik" kıstaslarına uygun olup olmadığı da bu noktada tartışılıyor.

Tarihçinin henüz adı konmamış atası olan kâtip tüm antik uygarlıklarda mevcuttu ve benzer bir işlev üstlenmişti. Ne var ki rasyonel düşüncenin mitlerden kopmamış olduğu bu toplumlarda henüz "bilim" adı altında özgül bir alan işgal eden bir zihni etkinlik türü ortaya çıkmamıştı.[8] Altı bin yıl önce, Mısır uygarlığında kâtipler, değişen mevsimlerin belirlediği döngüsel bir *zamansallık* kavrayışı içinde, evrenin merkezine oturttukları firavunların şeceresini yazıyor, kayıtlarını tutuyorlardı. Yaptıkları şey büyük ölçüde yakın yüzyıllara kadar benzer formlar içinde yinelendi. Bu kâtipleri Fransa kralları ile karşılaştıran N. Grimal, XIV. Louis'nin tarihçisi ile Ramses'in kâtibi arasında büyük benzerlikler olduğunu; farkın, tarihçinin "mitin dışlanamayan şeması içine yaşantıyı da sokma zorunluluğundan" kaynaklandığını yazmıştır.[9] Oysa Mısır uygarlığında yaşantılar da hiyeroglifle yazılmış kutsal kitabelerle donduruluyordu.[10]

Aslında tarih-yazıcılığının tarihinde, kâtipten tarihçiye geçilirken, çok daha önce ve çok daha radikal bir kırılma olmuştu. Plutarkhos bu kırılma noktasının MÖ 6. yüzyılın sonlarında yaşandığını yazmıştır. Yunanlı

düşünüre göre o dönemde, "Tarih, bir arabadan iner gibi şiirden inmiş ve yürüyerek, düz yazı sayesinde gerçeği mitlerden ayırmıştı".[11] Oysa aynı tarihlerde Yunan sitelerinde daha da köklü bir dönüşüm yaşanıyordu ve düz yazıyı şiirden ayıran da bu olmuştur. Bu dönüşüm felsefenin ve bilimin temelini teşkil eden akıl-

ve eserinin ilk paragrafında söylediği gibi "unutulmamaları için Yunanlıların ve Barbarların olağanüstü edimlerini" anlatıyordu. Dikkate değer ki, Herodotos, dinden ve mitlerden henüz sıyrılamamış olan anlatısıyla daha sonraki nesiller tarafından "taraf tutmakla" ve şaşırtıcı bir şekilde Yunanlıları değil, Barbarları ka-

Thukydides idi. Ve Atinalı aristokratı tarihçilik panteonuna taşıyan da, Peloponez Savaşları'nı anlatan eseri oldu. Nasıl Herodotos Atina ve Spartalıların Perslere karşı direnişini hikâye etmişse, Thukydides de bu kez Atinalılar ile Spartalıların kendi aralarındaki kapışmasını konu edinmişti.

Sık sık yapıldığı gibi tarihin yazının icadıyla başlamış olduğunu söylemek de, aslında, kolektif belleğin yaratılmasını ve gelecek nesillere nakledilecek "miras"ın kaydedilmesini mümkün kılacak aracın icadına yapılan bir göndermedir. Bu bağlamda ilk tarihçiler de en eski uygarlıklarda ortaya çıkan kayıt memurları, yani "kâtip"ler oldular.

cı düşüncenin ortaya çıkması idi. F. Chamoux'nun işaret ettiği gibi, bu iki evrimin eşzamanlı yaşanması elbette bir rastlantı olmamıştır. Her iki evrimi de doğuran, "barındırdığı varlıklı site devletleri her türlü tecessüsü besleyecek şekilde dışarıya açık kültür ocakları olan Anadolu İyonya'sının aynı toplumsal ve etnik ortamı idi".[12] Bu ortam, çeşitli halkları, memleketleri, örf ve âdetleri tanıma aşkıyla tutuşan ölümsüz kahraman Ulysse'i yaratan Homeros'un mirasçısıydı.

Tanrıların ve kahramanların hüküm sürdüğü bir toplum yapısında akılcı düşüncenin ortaya çıkması, kuşkusuz mitlerin ve kâhinlerin sonu olmadı. Bunlar Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve Roma barışına kadar yüzyıllarca bir arada yaşadılar.[13] Cicero'nun "tarihçiliğin babası" dediği Herodotos da bu ortamdan beslendi ve eserlerini bu ortamda yazdı.

Halikarnaslı Herodotos Perikles'in çağdaşıydı ve "tarih" sözcüğünün Yunanca aslının (*Historiai*) ifade ettiği gibi, bir "araştırma-anket" niteliğindeki eserinde çağdaşı olduğu Med savaşlarını konu edinmişti. Yer yer açık ve sade, yer yer de Homeros'a özenen epik bir üslupla kaleme aldığı anlatısına çeşitli seyahatlerinden (Mısır, Suriye, Pers İmparatorluğu, Makedonya vb) anekdotlar ekliyor

yırmakla suçlanmıştır. Hatta Plutharkos onun "kötü niyetini" ve "barbarlara yakınlığını" ortaya koymak için ayrı bir kitap yazmış, Aristoteles de onu "mitolog" olarak nitelemişti. Thukydides ise aynı tarihçiyi okuyucuya yararlı bilgiler vermekten çok, onun zevkini okşamakla ve sık sık da gerçekleri olağanüstü olaylar uğruna feda etmekle suçlamıştı.[14] Antik yazarların küçümsediği Herodotos, ancak Rönesans'tan sonra ve giderek artan bir itibara kavuştu.

Herodotos'un en önemli halefi ve belki de tarihçiliğin gerçek babası

Sümer'den çivi yazısıyla kral fermanı yazılı konik formlu terakota.

Herodotos zamanının dini esprisi içindeydi; mitlerden yararlanıyor, kâhinlerin söylediklerine gönderme yapıyordu. Ona göre tarih rastlantılarla doluydu ve gelecekte ne olup biteceğini de sadece tanrılar biliyordu. Bizler ise bunları ancak kâhinlerin ağzından ve onlara tebliğ edildiği ölçüde öğrenebilirdik. Yine de Halikarnaslı tarihçi, zaman dışı olan mitlerin sınırlarının farkındaydı ve bunları tarihlendirerek anlatısının içine sokmadı.[15] Thukydides ise çok daha seküler bir anlayış içindeydi. Mitlere eleştirel bir şekilde yaklaşıyor, kâhinlerle alay ediyor, anlattıklarını belgelere dayandırmaya çalışıyordu. Bu yüzden de yaşadığı toplumda hayli marjinal bir yer işgal etti. Atinalı tarihçi modernizm kokan tarihçilik anlayışını şu satırlarda ifade etti:

"Savaşla ilgili olayları ne kişisel görüşüme, ne de ilk rastladığım kişinin söylediklerine dayanarak anlatıyorum; sadece tanık olduğum şeyleri yazıyorum; geri kalanlar içinde de mümkün olduğu kadar doğru olduğunu bildiğim şeyleri kaydediyorum. Bu araştırma kolay değildi; çünkü olaylara katılanlar onları aynı şekilde anlatmıyorlardı ve olup bitenleri partilerinin çıkarlarına ya da değişik biçimlerde hatırladıklarına göre naklediyorlardı. Anlattıklarımda olağanüstü şeylerin bulunmaması belki de onların pek zevkle dinlenen

şeyler olmamasına neden olacak. Geçmiş olayları ve sonuç olarak da geleceğin beşeri olguların kanununa göre mutlaka yineleyeceği benzer olayları doğru kavramak isteyenler tarihimi yararlı bulurlarsa bu bana yeter. Bu eser bir anlık tatmin için hazırlanmış bir süs parçası olmaktan çok, sağlam ve sürekli bir yarar sağlayacak bir eserdir."[16]

Eski Yunan'da mitlerden ve kâhinlerden Herodotos ve Thucydite'e geçilmesi başka ve daha köklü bir dönüşüm çerçevesinde cereyan etti. Akılcı düşünceyi ve Antik bilim anlayışını doğuran bu süreç "Site Devleti"nin ("Polis"in) ortaya çıkması şeklinde somutlaştı.

SİTE DEVLETİ (POLİS), RASYONALİZM VE BİLİM

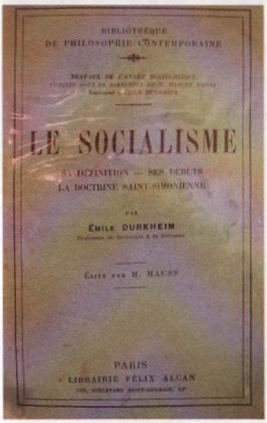
Antik Yunan tarihçileri şu noktada ittifak halindedir: MÖ 8. ve 7. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Site Devleti (Polis) Eski Yunan tarihinde köklü bir yenilik oluşturdu ve toplumsal hayat açısından "belirleyici" bir olgu teşkil etti. H. Arendt, bu sitelerin "Avrupa'da siyasetten bugün de anlaşılan şeyi ifade ettiklerini" ileri sürmüştür. Düşünürün "insanların ortak yaşamının normatif ve örnek teşkil edici örgütlenme biçimi"[17] olarak tanımladığı sitelerin özgün niteliği neydi? Ve bu nitelik nereden kaynaklanıyordu?

Site Devleti'nin (Polis'in) özgün niteliği, "söz"ü, yani konuşmayı en etkili iktidar aracı haline getirmesiydi. Söz ve akıl anlamına gelen "logos" ancak bu şekilde siyasal işlev kazanıyor ve "kendinin, kurallarının ve etkinliğinin" bilincine varıyordu.[18] Homeros'la başlayan bu "şaşırtıcı ve harikulade" gelişmede sözle eylem birleşiyor ve Yunan trajedisinin de temelini atacak şekilde, büyük sözler söyleyen siteli özgür vatandaşlar bu şekilde büyük eylemler gerçekleştirmiş sayılıyorlardı.[19] Aynı süreçte, dini ibadetlerdeki terimler ya da kralların "adalet"i ifade ederken kullandıkları sözcükler tılsımlarını kaybediyor ve konuşma, iktidar kazanmak için tartışma ve inandırma sanatı haline geliyordu. Yunanlılar bu sanatı kutsallaştırdılar ve Tanrıça Peitho'nun himayesinde toplum hayatına egemen kıldılar.

Yunanlılar alfabeyi Fenikelilerden almış ve onda kendi dillerinin ses özelliklerine uygun değişiklikler yapmışlardı. Söz eylem statüsüne yükselince, sözün yazılı ifadesi de özel bir ilgi konusu oluyordu. Böylece sözün ve dilin kullanılışı araştırma konusu haline geliyor ve bu da retorik, sofizm gibi konuşma sanatlarına (ya da "bilim"lerine) zemin hazırlıyordu. Aristoteles'in gerçeği arama, bulma ve kanıtlama amacına yönelik mantık çalışmaları da aynı ortamın ürünü oldu.

Polis'in ilk özelliği "söz"ü iktidar aracı kılması ise, ikinci özelliği de toplumsal yaşamda bir "kamusal alan" yaratması olmuştur. Burada "kamusallık" sözcüğünün günümüzde bile karışıklıklara yol açan iki anlamıyla karşılaşıyoruz. Aslında birbirine sıkı sıkıya bağlı bu iki anlamdan ilki, bireylerin özel ilgi ve çıkar alanlarının dışında, ortak, "kamusal" bir "çıkar alanı"nın ortaya çıkmasıydı. İkincisi ise bu alanın despotik yönetimlerin gizli usullerinin aksine, herkese (daha doğrusu "özgür vatandaş"lara) açık ve saydam bir niteliğe (*öffentlichkeit*) bürünmesiydi.[20] Kuşkusuz bu ortak ve saydam çıkar alanı, seçkinlerle sınırlı kalsa da, kendi içinde "demokratik" bir nitelik taşıyordu ve bu niteliğini de kölelerin yarattığı artı-ürüne borçluydu. Site yaşamındaki özgürlükten sadece köle sahipleri yararlanıyor ve bunlar da üretime bağımlı olmayan yaşamlarının sağladığı (ve Yunanlıların *skholè*, Romalıların da *otium* olarak adlandırdıkları) "boş zaman"larını siyasal tartışmalara hasrediyorlardı.[21] Yunan sitelerinde özgürlük hiçbir şekilde köleler üzerinde hüküm sürmek anlamına gelmiyordu; aksine, evden ve kölelerden ("Oikos"tan) uzaklaşmak, istediği yere gidebilmek, istediğini yapabilmek anlamını taşıyordu. Kutsal gizemlere, mabetlere ve kâhinlere güveni sarsılmış kimi özgür vatandaşlar da hayatlarını tamamen gerçekleri arama ve bulma arzusuna vakfediyorlardı. Özellikle Aristoteles'in çabalarının ürünü olan ve ortaçağa da damgasını vuran "bilim dalları" da bu rasyonel araştırma ortamı içinde gelişti.

Emile Durkheim. (Epinal-1858, Paris-1917) ve "Le Socialisme".

İlk ve çarpıcı örneklerini Herodotos ve Thukydides'de gördüğümüz tarih-yazıcılığı da bu antik bilimler arasında sayılıyor muydu?

Antik, ortaçağ ve hatta bir ölçüde de çağdaş "bilim"lerin babası sayılan Aristoteles, bu soruya "hayır!" diye yanıt vermiştir. Aristoteles'in tarihçiliği bilim saymayan ve ortaçağa egemen olduğu gibi, günümüzde de çok taraftar bulan görüşü gerçekten ilginçtir ve kısaca anlatılmaya ve tartışılmaya değer.

Aristoteles, tarih-yazıcılığı konusundaki düşüncelerini *Poetica* başlıklı eserinde ifade etmiştir. Klasik Yunan kültürünün büyük sentezcisi, konuyu

Jean Paul Sartre (Paris-1905, Paris-1980).

iyi bilenlere hitap eden bu (ezoterik) eserinde, aslında, destan ya da trajedi şeklinde olsun, iyi bir şiir yazmak için gerekli olan tüm kuralları ortaya koymaya çalışmıştı. Tarihçilikle karşılaşması da bu bağlamda oldu. Aristoteles *Poetica*'da tarih-yazıcılığını şiir ile karşılaştırıyor ve tarih gibi özeli değil, geneli anlattığı için şiiri "bilim" sayıyordu. Atinalı düşünürün bu konuda yazdıkları şunlardır: "Şairin rolü gerçekten olanları değil beklenen şeyleri, zorunluluğa ya da olasılığa uygun şekilde ortaya çıkacak şeyleri söylemektir. Aslında tarihçiyle şair arasındaki fark birinin kendisini düzyazı, ötekisinin ise dizelerle ifade etmeleri değildir. Herodotos tarihini dizeler haline koysaydık, yine de bu şiir değil, şiir haline sokulmuş tarih olurdu. Fark şuradan ileri geliyor: Tarihçi olanı, şiir bekleneni söylüyor. Bu nedenle de şiir tarihten daha felsefi, daha asil bir şeydir. Şiir daha çok genel olanı, tarih de özel olanı anlatır. Genel olan, şunun ya da bunun, zorunluluğa veya olasılığa uygun olarak yapacağı şu ya da bu şeydir; sonradan şahıslara isimler de verse şiirin yaptığı budur. Özel ise Alcibiade'ın yaptıkları ya da başına gelenlerdir."[22] Atinalı filozofun yüzyıllara damgasını vuracak olan tarihçilik anlayışı budur.

Aristoteles, tarih-yazıcılığını değil de şiiri bilim olarak nitelerken, kastettiği şey daha çok trajedi idi. "Trajedinin dayanağı, deyim yerindeyse ruhu, tarihtir" diyordu filozof, "ikinci olarak da karakterler gelir."[23] İşte tarihi de içeren bu yazın türünü bilimsel kılan şey de "karakter"lerin genelliği idi. Aristoteles'e göre "sonuna kadar götürülmüş asil bir edimin taklidi" olan trajedilerde korku, merhamet, sadakat, intikam gibi genel duygular bazı isimler altında (Antigon, Elektra vb) bireylerde somutlaşıyorlardı. Buna karşılık filozofun tarihi özgüllük için verdiği Alcibiade örneği de dikkatli bir seçimin ürünü olduğu izlenimini veriyordu. Gerçekten de Perikles'in kuzeni olan bu Atinalı asil, kahramanlıklar, korkular ve ihanetler içinde geçen ve sonunda da bir siyasal cinayetle noktalanan yaşamıyla tam bir özgüllüğü temsil ediyordu.

Aristoteles'in bilimsel bulduğu şiir (trajedi) dalının geçmişten çok, geleceğe (olasılık temelli beklentilere) dayanması ilginçtir ve düşüncesi bu yönüyle de tarih-yazıcılığını etkilemiştir. Bunun dışında, düşünürün, tarihi sürecin önemli bir öğesini teşkil eden "zamansallık" konusundaki çözümlemeleri de sonraki nesilleri etkileyecektir.

DİPNOTLAR

*Buyazı, hazırlamakta olduğum tarih-felsefe ilişkileri konusundaki bir çalışmanın giriş bölümünden alınmış bir kısımdır.

1 Charles Morazé; *Trois Essais sur L'Histoire et la Culture* (Lucien Febvre'in sunuş yazısından). Paris, A. Colin, 1948, s. v.

2 Jean Hyppolite; *Introduction à la Philosophie de L'Histoire de Hegel*, Paris, 1968, s. 20.

3 Michel de Certeau, *Opération Historique* başlıklı makale, *Faire de L'Histoire* (Gallimard, 1974, cilt. I içinde).

4 François Dosse nakledliyor. 22 Nisan 2003 tarihli *Paul Ricoeur, Michel de Certeau et l'Histoire: Entre le dire et le Faire* başlıklı yazı (Calenda, revue. org).

5 Régis Debray; *Le Scribe*, Paris, Grasset, 1980, s. 42.

6 Shothwell'in işaret ettiği gibi, Eski Mısır'da bu işlevleridolayısıyla kâtiplerbüyükbir itibar sahibi oluyor, hatta "görevleri sayesinde prenslik derecelerine kadar yükselebiliyorlardı". Ne varki tuttukları şecere ve mamelek kayıtlarının bugünkü tarih anlayışı ile hiçbir ilgisi yoktu. James T. Shothwell; *An Introduction to the History of History*, Columbia University Press, 1922, s. 52.

7 Aynıeser, s. 34.

8 Moise I. Finley'in ifadesiyle, "Henüz kimse tarihi hayal edemezken, mitler (esatir) bu konuda bir yanıt teşkil ediyordu. Mitlerin işlevi ya da işlevlerinden biri şuydu: Seçilmiş az sayıda öğe üzerinde, bunların devamlılık, yerindelik ve evrensel anlam kazanacakları şekilde dikkati yoğunlaştırarak geçmişlanlaşılırkılmak." *Mythe, Mémoire, Histoire*: Paris, Flammarion, 1981, s. 12.

9 N. Grimal; *L'Histoire dans la Tradition Pharaonique* (*Histoire et Historiographie dans l'Antiquité* içinde; Paris, Diffusion de Boccard, 2001, s. 3).

10 Eski Mısır uzmanı Jan Assmann, bu uygarlığı Yunan ve Musevi uygarlıklarıyla karşılaştırırken, herüç uygarlığında üretttiği temel eserleri bir araya getirip "dondurunu", fakat bunlardan sadece Eski Mısır'da (kutsallaştırılmış ve ancak 1822'de çözülebilmiş bir dil olan hiyeroglif alfabesiyle yazılmış) kitabelerin, mabetlerin duvarlarına yapıştırılarak, fiziksel anlamda "dondurulduklarını" ileri sürmüştür. "Kurumlarda kontrollü değişime değil, tekrar ilkesine dayalı ritüel yeknesaklığa yol açan" bu durum, Assmann'ın temel kavramlarından olan "iletişimsel bellek"in oluşmasını önlüyordu. Oysa "tüm zamanların yıllıklarını oluşturan yirmi iki kanonik esere sahip" Musevi uygarlığında, özellikle de İskenderiye Okulu bilginlerininbir araya getirdiğisayısızesere sahip Yunan uygarlığında durum çok farklıydı. Yunan uygarlığının kolektif kitaplığını teşkil eden, kutsallık tanımayan, bugün de okunup yorumlanan, üstelikbu alarındakiçelişkiler yüzündenfarklı yorumlara yolaçan eserleri, "gerçek"leri yorum, tartışma ve değişim içinde arayan, ileriye açık bir "kültürel bellek" yaratıyordu. Jan Assmann; *La Mémoire Culturelle*, Paris, Aubier, 2009, (Türkçe çevirisi için bkz. *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001).

11 François Chamoux nakledliyor. *Du Mythe à L'Histoire* başlıklı makale. *Histoire et Historiographie dans l'Antiquité* içinde, s. 17.

12 Aynı eser, s. 17.

13 Plutarque'in yazdığına göre, "Roma barışı sayesinde kâhinler artık sadece özel alanla sınırlı, barışçı sorulara yanıt vermeye başladılar; basit şeyler hakkında basit bir dil kullanmak gerekiyordu". Düzyazıya bu koşullarda geçildi. *Sur les Oracles de la Pythie*, Paris, Le Puy, 1936, s. 5.

14 AlexisPierron. *Histoire de la Littérature Grecque*. Paris, 1857.

15 Finley bunu Herodotos'un "dehası" olarak niteliyor ve şunları ekliyor: "Herodotos'un tarihi kronolojisi, olduğu kadarıyla, mitik öğeleri karıştırarak tarihi tahrip etmeyi reddettiği için, genellikle kabul edildiğinden daha doğrudur". Age, s. 19.

16 Thucydide, *Histoire de la Guerre de Peloponnèse*, Paris, Garnier-Flammarion, 1966, s. 42-43.

17 Hannah Arendt; *Qu'est-ce que la politique*, Paris, Seull-Essais, 1995, s. 73.

18 Bu konudaki açıklamalarımda Jean-Pierre Vernant'in *Les Origines de la Pensée Grecque* (Paris, PUF, 1962) başlıklı eserinden yararlandım,

19 H. Arendt, age, s. 87.

20 J. Habermas, burjuva kamusal alanının doğuşunu incelediği ünlü eserinde çözümlemesine (H. Arendt'ten de yararlanarak) Eski Yunan'dan başlıyor ve kamusallığın iki anlamına işaret ediyordu, Bkz. *L'Espace Public*, Paris, Payot, 1993.

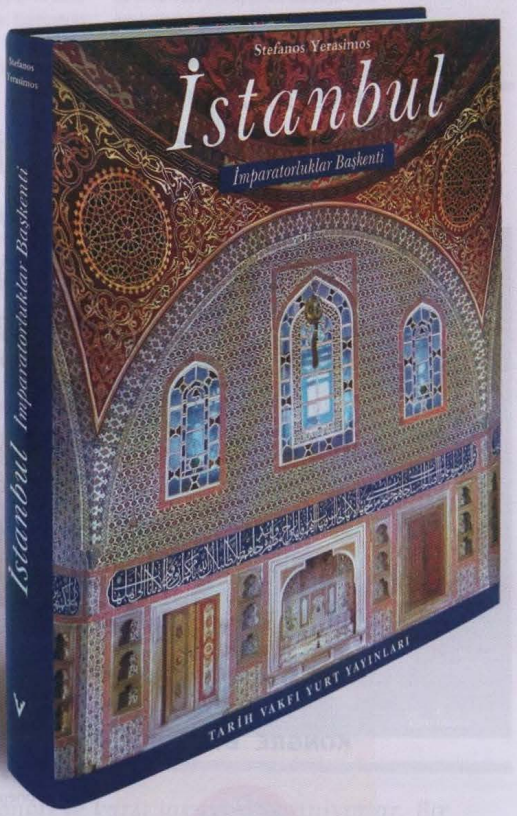
21 J-P. Vernant, age, 4. kısım, P. Bourdieu de *skholé*'yi "gündelik zorunluluklardan kurtulmuş, özgür bir ilişkiyi mümkün kılan boş zaman" olarak tanımlıyor. Bu boş ve özgür zaman, "en ayrıcalıklı biçimde 'okul' olarak düzenlenerek" oyun, spor, sanat, bilim ve felsefi spekülasyon gibi etkinliklere olanak sağlıyordu. Bourdieu Yunan sitelerinde felsefi aklın analojik akıldan (mitlerin ve ritüellerin aklından) ayrılarak özerk bir "felsefi alan" oluşturmasını da *skholé* temelinde açıklıyor. P. Bourdieu; *Méditations Pascaliennes*, Paris, Seull, 1997, s. 9, 25, 30.

22 Aristote; *Poétique*. Paris, Livre de Poche, 1990, s. 117.

23 Aynı eser, s. 112.

İSTANBUL
İMPARATORLUKLAR BAŞKENTİ
Stefanos Yerasimos

ISBN: 978-975-333-136-4
400 SAYFA, 150 TL, 2. BASKI

Bir Yunan kolonisi olarak kurulan Byzantion, Bizans İmparatorluğu döneminde "Konstantinopolis", Osmanlılar döneminde de "İstanbul" adını aldı. Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar bütün Doğu Akdeniz'i kaplayan iki büyük imparatorluğun başkenti olan kent, on altı yüzyıl boyunca onların görkemini yansıttı. Bu kitap, aynı yerleşim alanında, yüzyıllar boyunca şekillenen bu başkent uygarlığını sürekliliği içinde anlatıyor.

Byzantion'la başlayan, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yeni başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla süren kitap, bu dönemin efsanelerle iç içe geçmiş muhteşem anıtlarını, Ayasofya Kilisesi'ne özel bir yer ayırarak tanıtıyor. Antik dünyanın çöküşünü ortaçağ Konstantinopolis'inin gelişimi izlerken, görkemli mozaiklerle süslü birçok kilise ve manastır, değerli tezhipli yazmalar ve değerli ikonalar yazarın anlatısına eşlik ediyor.

Stefanos Yerasimos daha sonra, ilk Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne'deki Arap, İran ve Türk sanatlarının bireşimine değiniyor. Bu bireşim, 1453'te fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yeni bir boyuta sıçrayacaktır.

Osmanlı İstanbul'u, kent açısından da yeni bir iktidar coğrafyasının başlangıcına işaret eder. Topkapı Sarayı yüzünü Boğaziçi'ne döner ve imparatorluk ideolojisi giderek ağırlığını hissettirirken, 16. yüzyılda yapılan selatin camiler Ayasofya'yla yarışa girer. Dekoratif sanatlar, kumaşlar, çiniler, hat ve tezhip sanatları en parlak dönemlerini yaşar. Daha sonra gelen gerileme dönemine rağmen, Osmanlı barok üslubu, hatta 19. yüzyıl Osmanlı eklektizmi Boğaziçi kıyılarına yayılmış Doğu sanatının o mükemmel çizgilerini sürdürecektir.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİNDE BİR FAY HATTI

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

PROF. DR. SUAT OKTAR - ÖĞR. GÖR. DR. ARZU VARLI

Ahmet Hamdi Başar tarafından kurulmuş olan İstanbul Tüccar Derneği tarafından 22 Kasım 1948'de İstanbul'da bir iktisat kongresi düzenlenmiş. "devletçilik", "gelir vergisi" ve "dış ticaret" konu başlıkları hem tüccar kesim hem de akademisyenler tarafından tartışılmıştır. Kongre, İzmir İktisat Kongresi'nin ardından toplanan ikinci kongre ve devletçiliğin tasfiye edilmesi sürecinde önemli bir fay hattı özelliğine sahip olmasına karşın, göz ardı edilmiş; İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak anılmamıştır.

Bilindiği gibi, Cumhuriyet Türkiye'sinde düzenlenmiş olan iktisat kongrelerinin ilki, 1923 yılında toplanmış olan İzmir İktisat Kongresi'dir.[1] 1948 İktisat Kongresi, ikincisi olmasına, etkileri ve sonuçları itibariyle önem taşımasına karşın, göz ardı edilmiş hatta yok sayılmıştır. Bunda tek parti iktidarının onayını ve desteğini almamış olmasının rolü büyüktür.[2] Dolayısıyla, 1981 yılının Kasım ayında toplanan kongre, İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak adlandırılmıştır.

Bu kongrenin düzenleme amacına ve alınan kararlara ve sonuçlarına geçmeden önce, bir iktisat politikası olarak ekonomiye bir dönem damgasını vuran devletçiliği tasfiyeye götüren sürecin incelenmesi, kongrede öne sürülen ve savunulan görüşlerin doğru olarak değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

DEVLETÇİLİKTEN KOPUŞ SÜRECİ

II. Dünya Savaşı'ndan hegemonik bir güç olarak çıkan ABD dünyanın ekonomik ve siyasal yapısını kendi çıkarları yönünde biçimlendirirken, ulusların rollerini de belirlemiş oluyordu. Gelişme sürecinde bulunan uluslar değişen bu yapılara özgü ekonomik ve siyasal politikaları da hem kabullenmek hem de bu yeni yapılanma sürecine ayak uydurmak zorundaydı. Nitekim, Türkiye de yeni şekillenmekte olan dünya düzeni içerisinde kendisine biçilen misyona uygun olarak hem ekonomik hem de siyasal değişim gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bir yanda, 1946 yılından itibaren çok partili siyasal yaşama geçilmesi sonucu yeni siyasal yapı oluşurken, diğer yandan da ekonomide 1930 yılından bu yana sürdürülmekte olan devletçilik modeli terk ediliyordu. Çünkü Türkiye'nin tercih ettiği bu yeni dünya ekonomik düzeni içinde devletçiliğe yer yoktur.

Devletçi anlayış 1946-50 döneminde tasfiyeye uğramış, çok partili döneme geçişle birlikte devletçilik güç kaybetmeye başlamıştır. Emin Türk Eliçin'e göre, devletçiliğin terk edilmesi ve gözden düşmesi Celal Bayar'ın başbakan olmasıyla başlamıştır. 1937 yılında kurulan Bayar Hükümeti'nin, hükümet programında devletçilik üzerine şunlar söylenmiştir.[4]

"Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını teşvik edeceğiz... Ferdi sermayenin bugün için yetmediği ve gitmediği işlerde, milli korunmanın getirdiği hususlarda, milli emniyeti ve umumi menfaatleri temin etmek, ferdi sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına gelecektir."

Nitekim, devletçiliğin tasfiyesi ne devlet işletmeciliğinin daralması, ne de devletçilik teriminin resmen reddi biçiminde olmuştur. Devletçilik, kendini nitelendiren bütün yorum unsurlarının ve iktisat politikası özelliklerinin adım adım reddedilmesiyle tasfiyeye uğramıştır.[5]

Bu tutum 1946 yılında hükümet programını açıklayan Recep Peker'in konuşmasında da öne çıkmıştır. Recep Peker devletçilik ve özel girişimle ilgili olarak hükümetin takip edeceği yolu konuşmasında şöyle anlatmıştır:[6]

"İktisadi faaliyetimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslere devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız."

1946 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde de devletçilik politikaları eleştirilmeye başlanmıştır. Halk kitlelerinin tek parti yönetimine karşı hoşnutsuzluğu ve yer yer aşırı ölçülere varan tepkileri bu süreci hızlandırmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan savaş ekonomisi nedeniyle yokluk, kıtlık ve darlıklar hem kentlerde hem de kırsal bölgelerde küskün halk kitleleri yaratmıştır. Özellikle kentlerde başta gıda maddeleri olmak üzere tüketim maddeleri karneye bağlanmıştır.

Toplam nüfusun yüzde 80'ini oluşturan ve kırsal bölgede yaşayan küçük çiftçilerin yaşam düzeylerinde tek parti yönetimi yılları boyunca hiçbir ciddi iyileşme olmamıştır. Devletçi politikalardan en çok zarar gören yoksul köylüler olmuştur.[7] Ne sağlık ve eğitim ne de ulaşım olanakları, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki düzeyi çok fazla aşamamıştır. Üstelik, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında merkezi devletin kırsal bölge üzerindeki artan etkin denetimi, bu yıllarda jandarma refakatinde köylere giden vergi tahsildarları kırsal bölge insanını fazlasıyla yıldırmış ve öfkelendirmiştir. Bunun yanında, tek parti yönetiminin laikliğe vurgu yapan politikaları özellikle de popüler dinin ifade şekillerini bastırmış olması devlet ve uyrukları arasındaki en önemli ideolojik bağı kopardığı için bu öfke daha da artmıştır.

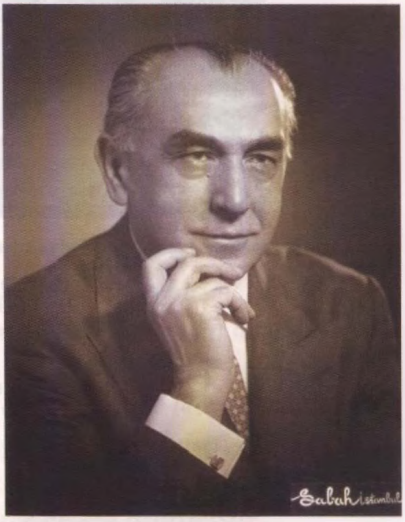
Devletçiliğin tasfiyesini resmen belgeleyen olay Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 yılındaki 7. kurultayıdır. Kurultayda devletçiliğin terkine ilişkin sinyaller artık net olarak verilmiş ve yeni bir parti programı kabul edilmiştir. Bundan böyle, devletin yapabileceği müdahalelerin yasal alanı daraltılarak, kamu girişimleri belli bir konuma oturtulmuştur.[8] Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçilik anlayışının artık izlenecek bir iktisat politikası olmaktan çıktığı, bu programla resmen benimsenmiştir. 1947 kurultayı, Cumhuriyet'in resmi ideolojisini savaş sonrasında hâkim olan yeni havaya uydurmakta gecikmemiştir.[9]

İktisat Kongresi, Ahmet Hamdi Başar'ın da kurucuları arasında yer aldığı İstanbul Tüccar Derneği tarafından 22 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanmıştır. Devletçilik politikasının tasfiyesinde önemli bir fay hattı oluşturmasına karşın, İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak anılmamıştır. Kongrede, komisyonlar kurularak "devletçilik", "vergi reformu" ve "dış ticaret reformu" konu başlıkları incelenmiştir. Konu başlıklarından ve komisyonlarından anlaşıldığı gibi kongrede ekonomi alanında reform isteği çok net olarak dile getirilmiştir.

Kongre düzenlemenin ilk adımları, İstanbul Tüccar Derneği Yönetim bu konudaki görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Dernek en sonunda tamamen sivil bir inisiyatif göstererek İkinci Türkiye İktisat Kongresi'ni organize etmiştir.

Kongrenin düzenlenmesinde önayak olan Ahmet Hamdi Başar.

Görseller için Murat Koraltürk'e teşekkür ederiz.

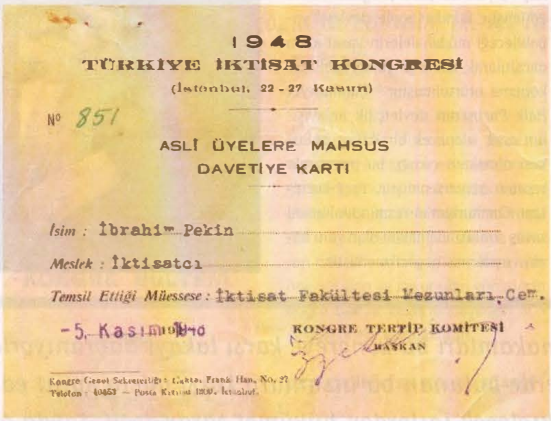
"Görüyoruz ki hükümet makamları bu kongreye karşı lakayt davranıyorlar. Bir araya gelip iyi temennilerde bulunan bu insanlara karşı adeta surat ediyor. Bize kalırsa bu kongreden yükselecek seslerden hükümet zarar değil, fayda görebilir. Bu kongrede fikir yürüten kimselerin bilgilerinden de tecrübelerinden de memleket istifade etmek mecburiyetindedir."

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Devletçiliğin resmen tasfiyesine karar verilmesinin ardında İstanbul Tüccar Derneği'nin de önemli bir rolü olmuştur. Dernek, toplantılarında ve yayınladığı *Türkiye İktisat Mecmuası* adlı dergide devletçilik politikalarını sürekli eleştirmiş ve

Kurulu'nun 29 Haziran 1948 tarihinde aldığı bir kararla, İstanbul Tüccar Derneği, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği temsilcilerinden oluşan bir kongre heyetinin kurulması ile atılmıştır. Daha sonra bu heyete Türk Ekonomi Kurumu da katılmıştır. Ancak kongrenin yasal ve idari sorumluluğu İstanbul Tüccar Derneği'ne ait olup, derneğin sekreteri olan Ahmet Hamdi Başar aynı zamanda kongrenin genel sekreterliğine getirilmiştir.

Kongre 22 Kasım 1948 Pazartesi günü başlamış, 27 Kasım Cumartesi gününe kadar toplam altı gün sürmüştür. Kongreye 1.100 kişi katılmıştır.

1948

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

(İstanbul, 22 - 27 Kasım)

Nº 851

ASLİ ÜYELERE MAHSUS
DAVETİYE KARTI

İsim : İbrahim Pekin

Meslek : İktisatcı

Temsil Ettiği Müessese : İktisat Fakültesi Mezunları Cem.

-5. Kasım 1948

KONGRE TERTİP KOMİTESİ
BAŞKAN

Kongre Genel Sekreterliği: Cağa. Frank Han. No. 27
Telefon : 40453 — Posta Kutusu 1830, İstanbul.

Kongrenin önce Yıldız Sarayı'nda düzenlenmesi planlanmasına karşın, sarayda tadilat olmasından dolayı kongrenin açılış töreninin Taksim Belediye Gazinosu'nda yapılmasına karar verilmiştir. Komisyon toplantıları ise, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda, Cağaloğlu'nda bulunan Etibba Odası'nda ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yapılmıştır.

Hükümet kongreye kayıtsız ve sessiz kalmıştır. CHP, kongreden desteğini çekmiş, hatta engelleme girişimlerinde bile bulunmuştu.[10] Bu tutum, kongreye yüksek kademede hiçbir memurun katılmamasından; Ankara'nın, kamu binalarının kapılarını kongreye son dakika kapatmasından ve valinin basit nedenler göstererek toplantılara katılmamasından açıkça anlaşılmaktadır.[11] Devletin kongreyi onaylamaması basında yer tutmuş ve yoğun bir şekilde eleştiri konusu yapılmıştır. *Tasvir* gazetesi yazarı Bahadır Dülger vali ve belediye başkanının davete katılmamasını "nezaketsizlik örneği" olarak değerlendirdiği yazısında durumu şöyle eleştirmiştir:

"Valiliğe ve Belediye Reisliğine vekâlet eden Haluk Nihad Pepeyi kongrede memleketin iktisadi ve ticari efkârı umumiyesini temsil eden üyeleri istiskal edercesine bir sessizlikle kongreye iştirak etmedi. Bu en basit insanlar arasında bile cari olması gereken bir nezaket kaidesinin icabı idi."[12]

Hürriyet gazetesi ise bu duruma 24 Kasım 1948 tarihli baskısında şöyle yer vermiştir:

"Görüyoruz ki hükümet makamları bu kongreye karşı lakayt davranıyorlar. Bir araya gelip iyi temennilerde bulunan bu insanlara karşı adeta surat ediyor. Bize kalırsa bu kongreden yükselecek seslerden hükümet zarar değil, fayda görebilir. Bu kongrede fikir yürüten kimselerin bilgilerinden de tecrübelerinden de memleket istifade etmek mecburiyetindedir. Bugünkü başıboş iktisadi ve mali yürüyüşümüzün iyiye doğru gittiğini kimse iddia edemez. Memleketin faydası için fikir yürüten iyi niyetli ve bilgili insanlardan bize fayda geleceğini düşünerek sözlerine ehemmiyet vermeliyiz."[13]

Kongre, basını ikiye bölmüştü. Kongreyi savunanlar olduğu kadar eleştirenler de vardı. *Ulus* gazetesinde çıkan Peyami Safa imzalı "Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi" başlıklı yazıda; katılımcıların büyük çoğunluğunun tüccar olduğunu, iktisatçıların azınlıkta kaldığına vurgu yapıp "Ticaret kongresi başka şey iktisat kongresi büsbütün başka" demiştir.[14]

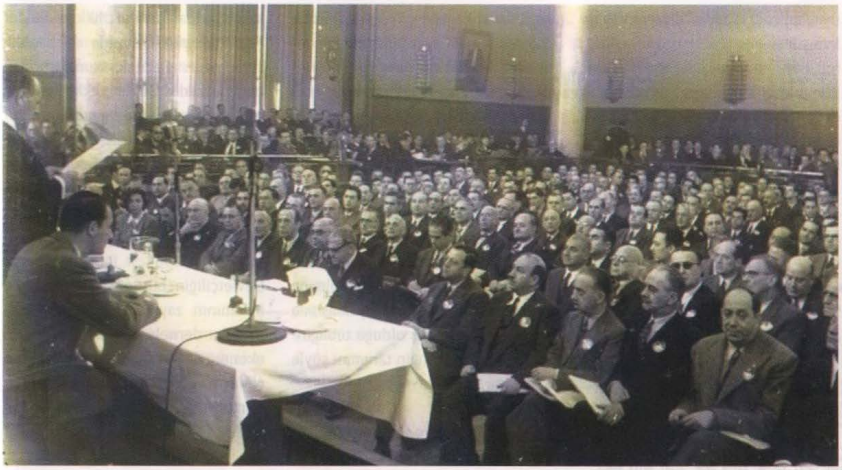
Kongre açılış konuşmasını İstanbul Tüccar Derneği ve Tertip Komitesi başkanı olan İzzet Akosman yapmıştır. Akosman'ın konuşmasında; tartışmaların kongre gündemine bağlı kalması ve siyasetten uzak yapılması vurgusu öne çıkmaktadır.[15]

İstanbul Sanayi Birliği Başkanı Dr. Cudi Birtek açılış konuşmasında, devletçilik politikalarını; kaynakların yanlış dağılımının ve ekonomik gelişmesinin gecikmesinin nedeni olarak eleştirmiştir.[16]

Açılış konuşmaları arasında en sert konuşmayı Ahmet Hamdi Başar yapmıştır. Başar, devletçiliğin artık tasfiye edilmesini "... biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz." diyerek açıkça belirtmiştir.[17]

Kongreye çeşitli kesimlerden çok sayıda bildiri sunulmasına karşın, bunların arasında en sistematik olanı, Ahmet Hamdi Başar'ın bildirisidir. Başar, bu bildirisinde devletçilik politikasını, Batılılaşma ve gelişme ekseninde tarihsel bir bakış açısı ile ele alarak değerlendirmiştir.[18] Kuşkusuz A. H. Başar'ın konuya bu perspektifle bakışında, iktisatçı kimliğinin yanında, yaşadığı dönemin tarihi ve toplumsal gelişmelerine yakından tanıklık etmesinin ve bu gelişmelerin içerisinde doğrudan bulunmasının rolü de çok büyüktür.[19] Başar düşüncelerini yazıya dökmüş ve çok sayıda eser vererek, bunları kamuoyuyla paylaşmıştır.[20]

Başar'a göre, artık günümüz koşullarında liberalizm mi, yoksa devletçilik

Kongreden bir görüntü.

mi doğrudur tartışması anlamsızdır. Her toplumda farklı biçimlerde de olsa devletçilik uygulanmaktadır. Başar, devletçilikle ilgili tercihini fertçi ve demokratik bir devletçilikten yana yapmakta ancak bunun da uygulamada güçlükler yarattığını vurgulamaktadır.

Başar, Türkiye'de şimdiye dek uygulanan devletçiliğe tamamen karşı olduğunu belirtmektedir. Başar'a göre Türkiye'nin makineleşmesi ve dolayısıyla sanayileşmesi için devlete ihtiyacı vardır. Devletin yardımı ve müdahalesi olmadan bunun başarılabilmesi mümkün değildir. Devlet, liberal bir deyişle fertçi kapitalizmin kurulmasında olduğu kadar fertçi sosyalizmin kurulmasında da rol oynayacaktır. Devlet hangisi için olursa olsun, başlangıç aşamasındaki rolünü tanımladıktan sonra kenara çekilmeli ve görevi bireylere ve onlar tarafından kurulan serbest kuruluşlara bırakmalıdır. Oysa, Türkiye'de bu süreç böyle işlememiş; devlet geçici olarak üstlenmesi gereken rolü süreklilik taşıyan bir rejime dönüştürmüştür.

Başar'a göre Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden yasakçı ve kapı kulu memur devleti anlayışı ekonomik gelişmenin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Vatandaşı kendisiyle rekabet halinde gören, ona hep kuşkuyla bakan, kuralları ve kanunları da bu kuşku üzerine oturtan böyle bir devletin başarılı olamayacağını savunur. Başar buradan hareketle de, ".... Devlet kapitalizmi, kanaatime göre bir rejim olarak hiçbir yerde devam edemez."[21] diyerek konunun önemine işaret eder.

Açılış konuşmaları arasında en sert konuşmayı Ahmet Hamdi Başar yapmıştır. Başar, devletçiliğin artık tasfiye yönündeki tutumunu ".... biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin bir ölçüde tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hâkim olmasını istiyoruz." diyerek açıkça belirtmiştir.

Devlet kapitalizmini sürekli bir rejim olarak dikkate alan görüşlere, dün olduğu gibi bugün de şiddetle karşı çıktığını belirten Başar, ekonomik yaşamda yeni bir yapılanmanın gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğuna dikkati çeker.

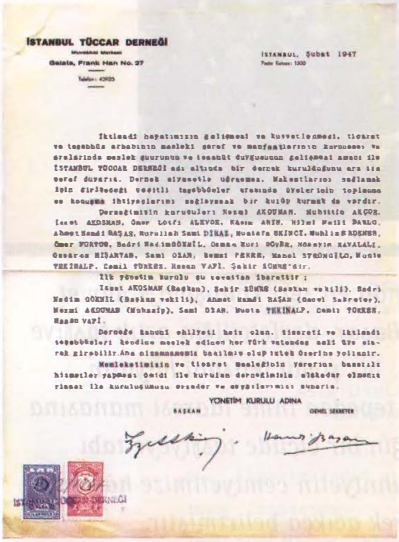
".... Bence bugünkü devletçilik mutlak bir istihale geçirmek zorundadır. Bu istihale nasıl ve hangi istikamette olacaktır. Bu, üzerinde münakaşa etmemiz icap eden çok mühim bir mevzudur. .... Kimimiz çok daha ferdiyetçi düşünürüz ve bu bakımdan yapılacak istihalenin devlet elindeki işletmeleri tamamen fertlere ve ferdi teşebbüslere devretmek ve bundan sonraki işleri münhasıran fertlere açık bırakmak yolunda olmasını isteriz. Fakat hepimizin de bugünkü devlet kapitalizminin tasfiyesini istemekte ittifak edeceğimize şüphe ediyorum."[22]

Ancak, Başar burada önemli bir sorunun varlığına da dikkat çeker. Yeni yapılanma sürecinde oluşturulacak yeni devletçilik modelini kim belirleyecektir. Başar bu soruyu;

".... bugüne kadar uygulanan devletçiliğin biçimini ve niteliğini belirleyen bizzat devlet otoritesi ve bu otoriteye mutlak şekilde hakim olan inkılapçı şeflerdir. Artık çok partili bir döneme geçilmiştir. Dolayısıyla şimdi bu görev Millet Meclisi'ne aittir. Milli irade ne şekilde oluşursa, buna göre bir devletçilik modelinin

uygulanması tabiidir" diyerek cevaplamıştır.

Bununla birlikte Başar, uygulanacak devletçilik modelinin bu şekilde belirlenmesine karşı çıkmaktadır. Sınıf çelişkileri yaşanmayan liberal ülkeler için ideal bir yönetim biçimi olan parlamentarizmin, Türkiye'de söz

İSTANBUL TÜCCAR DERNEĞİ

Galata, Frank Han No. 27

İstanbul, Şubat 1947

İktisadi hayatımızın gelişmesi ve kuvvetlenmesi, ticaret ve teşebbüs erbabının meslekî şeref ve menfaatlerinin korunması ve aralarında meslek şuurunun ve teşebbüs duygusunun geliştirmesi amacı ile İSTANBUL TÜCCAR DERNEĞİ adı altında bir dernek kurulduğunu arz ile şeref duyarız. Dernek siyasetle uğraşmaz. Maksatlarını sağlamak için dirlikteği vesaitli teşebbüsler arasında fikirlerin toplanma ve konuşma ihtiyaçlarını sağlayacak bir kulüp kurmak da vardır.

Derneğimizin kurucuları Nezaket AKDUMAN, Muhittin AKÇOK, İsmet AKDEMİR, Ömer Lütfi ALEVCİK, Kâzım ANIK, Nihat Fuzli BANLI, Ahmet Hamdi BAŞAR, Nureddin Sami DİKAS, Mustafa EKİNCİ, Muhlis ERDENER, Ömer FURTUN, Bedri Nedimoğulları, Osman Nuri GÖYNÜK, Nüzayin KAVALALI, Osgeorgos HİŞARYAN, Sami OLAN, Nemsi PEKNER, Manol STRONGİLO, Nusret YEKİNALP, Cemil YÜKSEK, Hasan YAPI, Şakir SÜMER'dir.

İlk yönetim kurulu şu zevattan ibarettir:

İzzet AKDUMAN (Başkan), Şakir SÜMER (Başkan vekili), Bedri Nedim GÖKMİL (Başkan vekili), Ahmet Hamdi BAŞAR (Genel Sekreter), Nezmi AKDUMAN (Muhasip), Sami OLAN, Nusret YEKİNALP, Cemil YÜKSEK, Hasan YAPI.

Derneğe kanuni ehliyeti haiz olan, ticaretî ve iktisadî teşebbüsleri kendine meslek edinen her Türk vatandaş nafi ile olarak girebilir. Ana nizamnamemiz bunlara oluş tarzı üzerine yollanır.

Memleketimizin ve ticaret hayatımızın yerinde hazırlık hizmetler yapmayı gaiti ile kurulan derneğimizin ehliyetler elde etmesi rica ile kuruluşumuzu ve esaslarımızı sunarız.

YÖNETİM KURULU ADINA

BAŞKAN GENEL SEKRETER

istikrarsızlık gelir.... bugün iktisadi hayatla siyasi hayat birbirine her zamankinden daha fazla bağlı olduğundan, siyasi hayatın normal bir vasfı olan kararsızlığı iktisadi sahaya aksettirmeyecek yeni bir cihaza ihtiyaç zarureti kendini göstermiştir."

Ahmet Hamdi Başar'ın ardından ikinci tebliği İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi öğretim üyesi Feridun Ergin sunmuştur. Başar'ın tebliğine kıyasla daha teorik bir yaklaşımla liberalizmi anlatmış olduğu tebliğinde Ergin, devletçiliğin tanımını şöyle yapmıştır:[24]

"Muhtelif iktisat ve felsefe nazariyelerinin ferdi hakları ve hususi serbestisini inkâr eden fikirlerini bir araya toplamak suretiyle vücuda getirilmiş bir sentezdir."

Devletçilik konusunun; Hegel, Saint-Simon, K. Marx, Comte gibi felsefecilerin yaklaşımlarından kaynaklandığını ileri sürmekte ve Marksistlerin bir kısmının devletçilerle ortak bir tarafta durduklarından dolayı devletçiliğin "kapitalizm ve serbest iktisat nizamı"na karşı olduğu sonucuna varmıştır.[25]

komisyonda "Devletçilik ve Devlet Müdahaleciliği" adında bir tebliğ sunmuştur. Dernek, kuruluşundan bugüne kadar devletçilikle ilgili çalışmaları hep gündeminde tuttuğunu belirtmiştir. Başar'ın tebliğinde vurgulanmış olan "devlet kapitalizmi" konusu bu tebliğde de vardır ve dernek buna karşı olduğunu açıkça belirtmekten kaçınmamıştır.

Devletçiliğin bütünüyle reddedilme imkânının zayıf olduğunun farkında olan dernek tebliğinde, devletin ekonomide sahip olması gereken rolün sınırlarının, prensiplerinin ve bunların uygulama şeklinin belirlenmesini söylemektedir

İstanbul Tüccar Derneği'nin tebliği önemlidir. Çünkü bu tebliğ derneğin, devletçilik konusunda yoğun çalışmalar yaptığının ve bu çalışmalar sonucunda bir dizi öneri ve prensibin oluştuğunun anlaşılmasını sağlamış; kongrenin tamamıyla devletçilik politikalarının tasfiyesi amacıyla dernek tarafından organize edildiğinin bir kanıtı olmuştur.

KONGRE DEVLETÇİLİK KOMİSYONU RAPORU

Çalışmalar bir hafta sürmüş; 27 Kasım 1948 günü bitmiştir. Devletçilik komisyonu sunulan tüm tebliğlerin ardından ortak bir rapor hazırlamıştır. Devletçilikle ilgili olarak hazırlanmış raporun ana hatları şu maddelerden oluşmaktadır:[26]

- Devletin iktisadi hayat içindeki rolü; özel teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.
- Cumhuriyet rejimi ile beraber devlet, milli iktisat tarihimizin kuruluş devresinde kurucu ve geliştirici görevini ifa etmiştir. Artık devlet işletmecilik dışında kalan alanlara hasredilmelidir. Bunlar dışında kalan hizmetleri; özellikle zirai, ticari ve sınai işlerden yavaş yavaş elini çekmeli ve bilhassa hiçbir suretle piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de murakıp durumunda bulunmamalıdır.

Başar'a göre, artık günümüz koşullarında liberalizm mi, yoksa devletçilik mi doğrudur tartışması anlamsızdır. Her toplumda farklı biçimlerde de olsa devletçilik uygulanmaktadır. Önemli olan bu politikanın fertçi bir devletçiliğe mi, yoksa devletçi bir sosyalizme mi dayandığıdır.

konusu sorunu çözümlemede yetersiz kalacağından hareketle, yeni bir önermede bulunmaktadır:[23]

"....demokratik örgüsü henüz tamamlanmamış ve mevcutları da kuvvetlenmemiş olan ve hakiki parlamento tecrübesine henüz başlayan bizim gibi memleketlerde, memleketin iktisadi bünyesini doğrudan doğruya siyasi bünyeye ve onun vereceği kararlara bağlamakta büyük tehlikeler vardır. Bu tehlikelerin başında Kongredeki devletçilikle ilgili diğer tebliğler"; devletçilikten, devletçilik uygulamalarının olumu-olumsuz yönlerinden ve nasıl olması gerektiğine odaklanmıştır. Tebliğlerin ortak yönleri arasında; devletin özel sektöre ait işlerde olmaması gerektiği ve özel sektörü destekleyici yönde tedbirlerin alınması vardır.

Kongrenin yasal ve idari sorumluluğunu üstlenmiş olan İstanbul Tüccar Derneği de devletçiliğin tartışıldığı

· Demiryolları, limanlar (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere), PTT, radyo, enerji işletmeleri, ormanlar, müstahsil mahsulünün kıymetini koruyacak kurumlar, posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kurumları (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere), eğitim, hususi sermayenin gidemeyeceği ve ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olan bölgelerde girişilecek sınai teşebbüsler; devlet elinde kalmalıdır.

· Yabancı sermayenin anormal imtiyazlar verilmemek şartı ile Türk ekonomisine katılmasını ve bu maksatla gereken tedbir ve kararların alınması gerekli görülmüştür.

· Ekonomi enstitüsü kurulmalıdır. Bu enstitü, akademisyenlerden, iş hayatında başarılar elde etmiş kişilerden oluşmalıdır. Hükümet bu enstitüye karışmamalı; çalışma ve kararlarında hükümet müdahaleleri olmamalıdır. Hükümetin rol ve görev alması gereken konular bu enstitü tarafından tetkik edilmelidir.

Kongrede devletçilikle ilgili hazırlanan rapor, delegelerin devletçi politikalara yönelik düşüncelerini dört ana noktada toplamıştır:[27]

· Devletin özel teşebbüse yeterince güven duymadığı

· Devlet işletmelerinin yayılımcı olduğu ve bu yayılımcı politikanın özel sektörü olumsuz etkilediği

· Yabancı sermayenin hoş karşılanması gerekliliği

· Ulusal ekonomin bilimsel olarak incelenmesi gerekliliği

Kongre devletçilik politikalarının tasfiye süreci içinde önemli bir rol edinmiş olsa da, iktisat kongreleri arasında sayılmamış ve ikinci iktisat kongresi olarak değerlendirilmemiştir. Kongrenin ikinci iktisat kongresi olarak değerlendirilmemesinin ardında resmi kurumların desteğini almadan düzenlenmiş olması ve Birinci İktisat Kongresi'ne benzer özellikler taşımaması (dar bir çevrenin katılımının olması, iş çevrelerinden sadece girişimcileri ve onların kurdukları dernek, birliklerin olması, işçilerin ve köylülerin temsilcilerinin olmaması) vardır. Ancak bu anlamda benzer özellikler taşımamasına karşın, kongrenin, özellikle devletçilik politikalarının tasfiyesinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında kongre, gerek kabul ettiği ve desteklediği görüşler anlamında gerekse Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir dönem olan çok partili hayata geçişte ve Demokrat Parti'nin görüşlerine yakın durması anlamında önem taşımaktadır. Çünkü, kongre bir anlamda "devletçilik" adı altında tek parti döneminin tüm uygulamalarına karşı sert bir mücadelenin alanı olmuştur.[28]

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bkz; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir. Haberler-Belgeler-Yorumlar*, A.Ü. S.B.F. Yayını, 1968; Murat Koraltürk, "İzmir İktisat Kongresi: Milli İktisat, Ekonomi'nin Türkleştirilmesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:182, (Şubat, 2009), s.36-40.

2 Zafer Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat Dergisi*, (Haziran-Temmuz, 1982), s.37.

3 Çok partili siyasal yaşama geçişmesiyle ilgili olarak bkz; Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multiparty System*, Princeton, New Jerser: Princeton University Pres, 1959; Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975*, Boulder, Culo: Westview Pres, 1971; Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-'71", İçinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der: Irwin Schick ve Ertuğrul Ahmet Tomak, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s.112-158; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

4 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996. s.40

5 Korkut Boratav, s.271.

6 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara, A.Ü.S.B.F Maliye Enstitüsü, 1963, s.95.

7 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.158.

8 Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s.190.

9 Kenan Mortan ve Cemil Çakmaklı, *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1987, s.?

10 Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", s.42.

11 Faruk Birtek, "Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950: Yarı-periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol", İçinde, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s.163.

12 Bahadır Dülger, *İktisat Kongresi ve CHP*, s. 336.. hangi gazete? 23 Kasım 1948

13 Hürriyet, İktisat Kongresi, 24 Kasım 1948, (kütaptaS. 343)

14 Peyami Safa, "Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi", *Ulus Gazeteci*, 25 Kasım 1948, s. 359

15 İzzet Akosman, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, 2. Baskı, Yayın No: 93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s. 3.

16 Cudi Birtek, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, 2. Baskı, Yayın No: 93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s. 8.

17 Ahmet Hamdi Başar, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, 2. Baskı, Yayın No: 93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s. 5.

18 Mehmet Türkay, "1948 İktisat Kongresi: Yanlış Bir Tartışma: Devletçilik-Liberalizm", *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl:1994, Cilt: X, Sayı: 1-2, s. 152.

19 Ahmet Hamdi Başar'ın yaşamöyküsü için bkz; Murat Koraltürk, "Ahmet Hamdi Başar Kimdir?", İçinde, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007

20 Başar'ın İktisat Kongresi'nde sunduğu bildiride dile getirdiği düşüncelerinin şekillendığı çalışmalar için bkz; *İktisadi Devletçilik*, Cilt 1, İstanbul, Matbaacılık ve NeşriyatTürk Anonim Şirketi, 1931; *İktisadi Devletçilik*, Cilt 2, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1936; *Değişen Dünya*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1943; *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

21 Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.49.

22 Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.49.

23 Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.50.

24 Feridun Ergin, "Devletçilik", İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 İktisat Kongresi*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını. No:93, 1997, s. 56.

25 Mehmet Türkay, "1948 İktisat Kongresi: Yanlış Bir Tartışma: Devletçilik-Liberalizm", M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl:1994, Cilt: X, Sayı: 1-2, s. 161.

· Devletçilikle ilgili sunulan diğer teblişler hakkında daha fazla bilgi için bkz; Muhlis Efe, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", Hazım Ali Kuyucak, "İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadi Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır?", Mustafa Eimalı, "Devletçilik Meselemiz"; Cihat İren, "Devletçilik"; Tahir Atansa, "Devletçilik ve Devlet Müdahalesi"; Şevki Göklevent, "Devletçilik ve Devlet Sanayi"; Tekin Alp, "İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri"; Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de İktisadi Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistem ve Zihniyeti", Şeref Nuri İlkmen, "Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormancılık Politikamızın Ana Davları", Kemal Tosun, "Türkiye'de Devletin İktisada Müdahalesine Dair"; Tahsin Demiray, "Devletçilik ve Devlet Müdahalesi"; Ahmet Ziya Haznedar, "Devletçilik ve Mali Mevzuatımız"; İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 İktisat Kongresi*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:93, 1997.

26 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararı, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 İktisat Kongresi*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını. No:93, 1997, s. 297-298.

27 Robert W. Kerwin, "Türkiye'de Devletçilik 1933-50", İçinde, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 107-108.

28 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 133.

DEVLET DESTEKLİ KÜRTÇE EĞİTİM

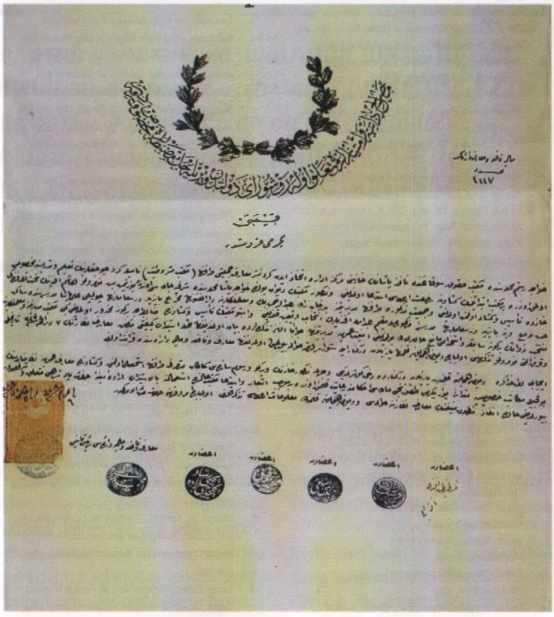
KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ

BAHATTİN DEMİR

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürtler arasında okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak için "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyetin amacı başta İstanbul olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu yerlere okullar açmaktı. Cemiyet ilk ve son okulunu İstanbul'da "Kürd Meşrutiyet Mektebi" adıyla açmıştır. Okulla ilgili bir başka husus da Osmanlı döneminde ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nden günümüze kadar Kürt ismini taşıyan ve devletten para yardımı alan ilk ve son okul olmasıdır.

II. Abdülhamid'in baskıcı rejiminden kaçıp Avrupa'ya yerleşmiş olan Jön Türkler Batı'nın toplumsal ve siyasal fikirleriyle içli dışlı olmuşlardır. Özellikle Fransız Devrimi'nden miras kalan eşitlikçi, özgürlükçü fikirlerden etkilenmişlerdir. Batı kurumlarına derin bir hayranlık, Abdülhamid rejimine ise öfke duymuşlardır. İttihad ve Terakki Cemiyeti ilk olarak *İttihâd-ı Osmani* adıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde 1889 yılında kurulmuştur.[1] Kürtler, kuruluşundan itibaren cemiyette önemli roller üstlenmişlerdir. Cemiyetin beş kurucu üyesinden ikisi Kürt'tür. Bunlardan Dr. Abdullah Cevdet, gerek Jön Türk hareketi içerisindeki fikri faaliyetleri, gerekse II. Meşrutiyet sonrası ve hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki farklı düşünce ve görüşleriyle aslında tipik bir Jön Türk aydınıydı. Dr. İshak Süküti de yaşamının sonuna kadar istibdat karşıtı mücadelesine devam etmiş fakat erken ölümü sebebiyle meşruti ihtilâlin gerçekleştiğini görmemiştir. Cemiyetin Abdülhamid için hazırladığı suikast programının öğrenilmesinden sonra Süküti Rodos'a, Cevdet Trablusgarp'a sürülür. Vakitsiz plana adı karışan başka bir Kürt, Nehrili Şeyh Abdülkadir de Mekke'ye sürülür.[2] Cemiyet üyeleri bundan sonra çalışmalarına ülke dışında devam etmişlerdir. Cemiyetin yayın organı olan *Osmanlı* gazetesi 1 Aralık 1897 yılında Cenevre'de Dr. Ishak Süküti ile Dr. Abdullah Cevdet'in de içinde bulunduğu bir grup aydın tarafından çıkarılmaya başlanmıştır.[3]

22 Nisan 1898'de, Mikdat Mithat Bedirhan tarafından Kahire'de, *Kürdis-*

Kürd Meşrutiyet Mektebinin açılmasına engel olmadığını gösteren, gereken izinlerle birlikte okulda görev yapacak müdür ve öğretmen isimlerinin yer aldığı belge

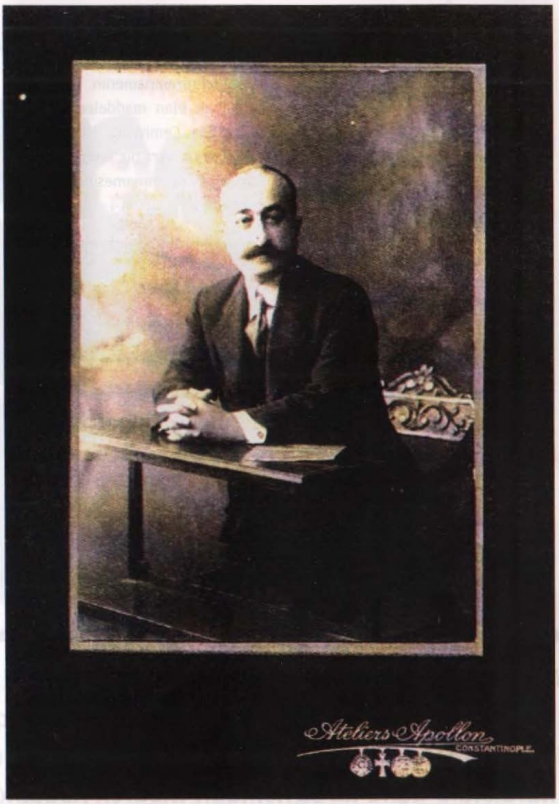
Türk Teavün ve Terakki Gazetesi Belge FON KOD:İ.MF DOSYA NO:15 İRADE NO:1328/M-1 1328.M.12

tan gazetesinin ilk sayısının yayımlanmasıyla Kürt tarihinde gazetecilik doğmuş oldu. Bu gazetenin çıkışı, Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlanması için çok önemli bir gelişmedir.[4] *Kürdistan*, daha ilk sayısından itibaren Abdülhamid rejimi tarafından yasaklanmış yayınlar listesinde yer almıştır.[5] Sultanın baskıları ve Mısır yönetiminin çıkardığı güçlükler nedeniyle gazete burada sadece beş sayı çıkabilmiştir. *Kürdistan* gazetesi tarihindeki ikinci dönem Londra'dır. Londra'da *Kürdistan*'ın yayınını devam ettiren ve Mikdat Mithat Bedirhan ile aynı aileden olan Abdurrahman Bedirhan'ın Avrupa'daki Jön Türklerle yakın temasları olduğu ve Jön Türk hareketinin önemli bir Kürtçü kanadını temsil ettiği bilinmektedir.[6] *Kürdistan* gazetesi, İttihad ve Terakki'nin yayın organlarından olan *Osmanlı* ile birlikte aynı amaç uğruna yayınlarda bulunmuştur. Aynı zamanda her iki gazetenin birbirleriyle yardımlaşma ve diyalog içerisinde bulunduğu bilinmektedir. *Osmanlı* gazetesinin ilan bölümlerinde *Kürdistan*'ın yeni sayılarının çıktığına dair haberler bulunmaktadır:

"Bedirhan Pâşâzâdelerden Abdurrahman Bey birâderinin Mısırda te'sîs ile neşrine başladığı "Kürdistan" gazetesine devâm itmek üzre şehrimize gelmiş ve matbaâmızda tab' idüp altıncı ve yedinci nüshâlarını neşr itmişdir. Mesleği Kürd karındâşlarımızı tahsîl-i ulûme teşvik ve tergibdir tebrîk ve tarîk-i hakda devâm ile muvaffak bil-hayr olmasını arzû ideriz."[7]

Abdurrahman Bedirhan'ın *Kürdistan* gazetesini çıkartırken birçok sorunla karşılaştığını yine *Osmanlı* gazetesinin ilan bölümlerinde görmek mümkündür:

"Bedirhan Pâşâzâde "Kürdistan" gazetesi muharriri Abdurrahman Bey birâderimiz bu hafta yine gazetesini neşre muvaffak olmamışdır. Evvelce dahi ilân olunduğu gibi hurûfatımızın bir kısmı Londraya nakil olunduğundan ve buradaki hurûf ise dört sahife olarak ancak "Osmanlı"nın neşrine kafî bir mikdarda bulunduğundan (Kürdistan) karilerine Osmanlının Londraya nakline kadar sabr eylemeleri lüzümunu i'lân eyler."[8]

Abdurrahman Bedirhan.

Jön Türklerin 1902'de Paris'te yapılan kongresine Kürt delegesi olarak Abdurrahman Bedirhan ile Hikmet Baban katılmışlardır.[9] *Kürdistan* gazetesinin 31. sayısında, Jön Türk kongresine ilişkin olarak biri Kürtçe, diğeri Türkçe olmak üzere iki yazı yayımlanmıştır. Abdurrahman Bedirhan'ın, İttihad ve Terakki'nin etkin ve aktif bir üyesi olarak bizzat kongrede hazır bulunması ve kongreye ilişkin olarak *Kürdistan* gazetesinde yayımlanan iki yazı, dönemin aydınlatılması açısından önemli birer belge niteliğindedir. Makalelerde yazar ismi olmamasına rağmen makaleler büyük olasılıkla Abdurrahman Bedirhan tarafından yazılmıştır.[10]

20. yüzyıl başında imparatorluk sınırları içindeki uluslardan ve ulusal azınlıklardan bazılarının ulusal bağımsızlık veya ulusal hakları için verdikleri mücadele, 19. yüzyılda başlamış, bazı yerlerde halen devam ediyordu. Özellikle Balkanlar'da ve Ermeniler arasında gelişen bu ulusal nitelikli hareketler, hem Türk milliyetçiliğinin gelişmesini etkilemiş hem de nispeten geç de olsa Kürtlerde de ulusal uyanışın ilk nüvelerinin oluşmasında etkili olmuştur. Hem Şeyh Ubeydullahzade, Bedirhanzade ve Babanzade gibi eski isyancı Kürt ailelerinin çocuklarının hem de özellikle İstanbul'da eğitim gören diğer Kürt gençlerinin ve Kürt kökenli aydınların Kürt ulusal uyanışında önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Söz konusu kişiler II. Meşrutiyet'in ilan edilişine dek genellikle İttihad ve Terakki çevresiyle birlikte ya da bu örgütün içinde yer alarak II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele etmişlerdir.

1908 yılında "Hürriyet, Müsâvât ve Uhuvvet" sloganlarıyla ilan edilen Meşrutiyetin sağladığı geçici özgürlük ortamında birçok cemiyet/dernek kurulmuştur. Türkler ve Arapların yanı sıra Kürtler de yoğun bir şekilde kendi topluluklarının çıkarlarını geliştirmeyi amaçlayan dernekler kurmuşlardır. "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" (KTTC) de bu dönemin oluşumlarından bir tanesidir. Cemiyetin kurucuları, daha önce Osmanlı'ya karşı isyan etmiş ünlü Kürt ailelerin çocukları ile İstanbul'da bulunan Kürt aydınlarıdır.[11]

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti", Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında 19 Eylül 1324 (1908)'de Vezneciler'de açılmıştır.[12] Cemiyet, farklı politik görüşleri birleştiren çok sayıda üyeye sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün halklarının birliğini ve 1876 anayasasını ilan eden Jön Türk devriminin genel şiarlarını takip eden dernek, kendi programını da oluşturmuştur.[13] Cemiyetin kuruluş maksadı hazırlanan nizamnamenin birinci maddesinde açıklanmıştır. Buna göre cemiyetin gayeleri;

- Kanun-i Esasi'nin nimetlerini Kürtlere anlatmak
- "Osmanlılık" kimliğini, Meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek
- Ermeni, Nasturi ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenlemek
- Aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak
- Maarif, sanayi, ticaret ve ziraati teşvik etmek şeklinde olmuştur.[14]

KÜRTÇE EĞİTİM

Konumuz daha çok maarif olduğundan biz nizamnamenin bu konuyla alakalı olan maddeleri üzerinde duracağız. Cemiyetin Kürt dili ve edebiyatına ayrı bir önem verdiğini cemiyetin nizamnamesinde görmek mümkündür. Heyet-i İdare'de yer almak için Türkçe ve Kürtçe okuyup yazabilmek, Kürtçeyi bilmediği takdirde geçerli bir yabancı dili bilmek gereklidir. Bunun yanında, Kürtçe ilköğrenimini kolaylaştırmak için Kürtçe dilbilgisi ve mükemmel bir sözlük hazırlatmak, eğitim bakanlığı nezdinde teşebbüste bulunarak gereken yerlerde ilkokul, ortaokul ve liseler açtırmaya çalışmak, bakanlığın okul açamayacağı yerlerde bu eksikliği gidermeye çalışmak da cemiyetin amaçları arasındadır.[15]

Abdullah Cevdet.

Cemiyet, çalışmalarını daha geniş kitlelere yaymak için İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe haftalık bir gazete neşretmeye karar vermiştir[16]. Cemiyetin yayın organı "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" 9 Kasım 1908'de yayın hayatına başlamıştır. Şu ana kadar yapılan araştırmalara göre bu gazetenin sayılarından günümüze yalnızca dokuzu ulaşmıştır.[17] Yukarıda cemiyetin Kürt dili, Kürt edebiyatı ve eğitim konusunda çok hassas olduğu görülmüştü. Cemiyet, bu hassasiyeti kendi yayın organında da göstermiştir. Gazetenin üzerinde durup işlediği konuların başında maarif meselesi gelmiştir. Gazetenin hemen her sayısında bu konuyla ilgili yazılar ile ilanlara yer verilmiştir.[18] Gazetenin ilan bölümlerinde İstanbul dışındaki yerlerde Kürt dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmaları takip ettiği, desteklediği ve bu gibi çalışmaları kitap haline getirmek istediği anlaşılıyor. "Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi"nin, 17 Zilhicce 1326, Cum'airtesi, 27 Kânün-ı evvel 1324, No: 6, s. 50'de açık sütunlardaki ilan bunu ispatlıyor:

"Diyarbekir'de Pirinççizade Feyzi Beyefendi'ye: Mektubunuzu aldık. Kürdlerin gelecekteki mutluluğuna, aralarında kültür ve bilginin yayılmasına yönelik yurtseverce ciddi arzu ve çalışmaları takdire değer. En mükemmel Kürd ululardından ve erdemlilerinden Aktepeli Abdurrahman Efendi'nin[19] Kürd diliyle bir tarih yazmakta olduğuna ve saygıdeğer edebiyatçı Ziya Efendi'nin[20] de, 10 yıllık araştırmalarının ürünü olmak üzere müsveddesini hazırladığı Kürdçe atasözleri ile dilbilgisini ve bir Kürdçe sözlüğü yakında yayınlayacağına ve yöreli erdem sahiplerinden Hanili Salih Bey'in de bu konuda sarf edilen çalışmaları hakkındaki müjdelerinize cidden teşekkür edilir ve bu yüce himmetler özellikle kutlanır. Mamüretülaziz (Elazığ) Askeri Ortaokulu Osmanlıca Kuralları Öğretmeni Ömer Avni Efendi: Telgrafınız alındı. 'Kavaid-i Lisan-ı Kürdi ve

22 Nisan 1898'de, Mikdat Mithat Bedirhan tarafından Kahire'de, Kürdistan gazetesinin ilk sayısının yayımlanmasıyla Kürt tarihinde gazetecilik doğmuş oldu. Bu gazetenin çıkışı, Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlanması için çok önemli bir gelişmedir. Kürdistan, daha ilk sayısından itibaren Abdülhamid rejimi tarafından yasaklanmış yayınlar listesinde yer almıştır.

Bedirhan ailesinin erkekleri bir arada (ayaktakilerden soldan üçüncü Mikdat Midhat Bedirhan).

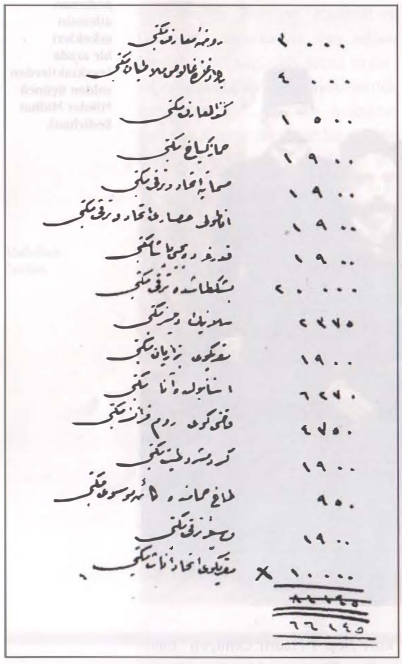
Edebî Tatbikat Nümûnesi' adındaki eserleriniz henüz gelmedi. Himmetinize teşekkür ve gazetemizdeki tefrika, sonra da kitap biçiminde basılmak üzere hemen göndermenizi diler ve bekleriz".

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin İstanbul'daki merkezinin resmen ne zaman kapatıldığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük bir olasılıkla 31 Mart olayından (1909) sonra kapatılmıştır. İttihad ve Terakki'nin konumunu güçlendirip Osmanlılıktan, Türkçülüğe doğru kayan politikalarından KTTC de nasibini almıştır. Bu tarihten sonra cemiyetin sadece belli eğitim alanlarında çalışmalarını sürdürdüğü görülmüştür. Yukarıda cemiyetin eğitime ne kadar önem verdiğini vurgulamıştık. Cemiyet, eğitim sorununu bir nebze olsun gidermek amacıyla belli çalışmalar yapılmasını, programların hazırlanmasını, Kürt dili ve edebiyatı üzerine kitaplar çıkarma isteğini, Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okulların açılması gerektiğini dile getirmiştir. Cemiyet mensuplarının en büyük amaçlarından biri, Kürt nüfusu arasında okuma-yazmayı yaygınlaştırmak ve Kürtçe kitaplar basmaktı. Bunun için "Kürd Neşr-i Maarif Derneği" kurulmuştur. Bu derneğin kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Tarık Zafer Tunaya, 1919 olduğunu belirtse de bu yanlış bir tarihtir. 1910 yılının gazete ilanlarında bu derneğin çalışmalarından bahsedildiğini görmekteyiz.[21] Cemiyetin idare merkezinin adresi ise Hoca Rüstem Mahallesi Hukuk Mektebi Sokağı Nafiz Paşa hanesidir.[22] Burada yapılan çalışmalar Maarif Nezareti ile işbirliği içinde yürütülüyordu. "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" Talimnamesi'ndeki maddelerinden yola çıkarak cemiyetin temel amacının eğitim, maariften mahrum bırakılmış olan Kürtleri eğitmek ve onlara sanat öğretmek, şimdilik İstanbul'da Kürt çocuklarına bir ilkokul tesis etmek, durum el verdikçe Kürt bölgelerinde okullar tesis etmek olduğu sonucuna varılabilir. Cemiyetin kurucuları arasında Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Bediüzzeman Said Efendi, Mutkili Halil Hayali Efendi, Kürdîzade Ahmed Ramiz de vardır.[23] Dönemin önemli aydınlarının, dil ve din âlimlerinin bir araya gelmesi ve böyle bir müessese etrafında toplanmaları dikkat çekicidir.

"Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" mensupları Kürt çocuklarının eğitimine mahsus olmak üzere "Mekteb-i Meşrutiyet"[24] adıyla İstanbul'da Kürtlerin sahip olduğu ilk mektebi açmışlardır. O dönemin Dâhiliye Nezareti'nin okul hakkındaki karar ve kanaati şudur:

"Divanyolu Hoca Paşa Mahallesinde Şerefiyye Caddesinde yüz yetmiş beş numaralı Haşim Efendinin sahip olduğu handa açmışlardır. Hanın okul olarak kullanılması için Maarif ve Maliye Nezaretlerinden gereken bütün izinlerin alındığı ve bu okulda görev alacak müdür ve öğretmenlerinin herhangi bir kötü hallerinin olmadığı belirtilmiştir."[25]

Okul isminin "Meşrutiyet" olarak seçilip konması Osmanlı'da bulunan diğer unsurlar gibi Kürtlerin de Meşrutiyet'in getirdiği bu özgürlük havasından etkilendiğini göstermektedir. Kürt aydınları kendi halkları için siyasi ve kültürel çalışma ortamının doğmasıyla büyük bir umuda kapılmıştır. *Tanin* gazetesinde "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" başlığıyla yer alan ilanda şöyle denilmektedir:

Osmanlı Maarif Bakanlığı'nın Kürd Meşrutiyet Mektebi ve diğer bazı okullara parasal yardımda bulunduğunu gösteren belge.

Türk Teavün ve Terakki Gazesesi Belge FON KOD:İMF DOSYA NO:35 İRADE NO:1328/M-1 1328.M.12

Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi.

basını okulun açılmasına büyük ilgi göstermiştir.[27] Okulla ilgili ilginç bir belge de, 1911'de kısa bir süre eğitim bakanlığı yapmış olan Süleymaniye Kürtlerinden İsmail Hakkı Baban'ın[28] notları arasında bulunmuştur. El yazısıyla yazılmış bu belgede, söz konusu okulun adı "Kürd Meşrutiyet Mektebi" olarak geçer. Adı geçen belgede "nakden ikrâmiyye

"Sultan Mahmud Türbesi karşısında açılan Kürd Meşrutiyet Mektebi'nde okunan bir Mevlid-i Şerif'ten sonra, okulun ileri gelenleri, Meşrutiyetin faydalarından bahsetmişler, Kürdler için eğitimin gerekliliği ve faziletleri hakkında, dinleyicilere nasihatlerde bulunmuşlardı".[26]

"Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti" kendisini varlıklı Kürtlerin bağışlarıyla finanse etmiştir. Okulun açılışı sırasında Abdurrahman Bedirhan, otuz Türk Lirası bağışta bulunmuş ve her ay yardımda bulunacağını vaat etmiştir. Başlangıçta sadece otuz Kürt çocuk eğitim görürken, daha sonra bu rakam gittikçe artmıştır. Ermeni olarak mekâtibe verilen" (nakit olarak okullara verilen ikramiye) diye belirtilen bir liste de yer almaktadır. Listenin 13. sırasında yer alan "Kürd Meşrutiyet Mektebi"ne verilen miktar 1.900 kuruş olarak yazılıdır.[29] Bu yardımın yapılmasında İsmail Hakkı Baban'ın rolü olup olmadığı insanın aklına geliyor. İsmail Hakkı, "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin üyelerindendi.[30] Cemiyet yöneticileri okulun masraflarını karşılamak ve devamlılığını sağlamak için bir gece düzenlemişlerdir.[31] Bunun yanında yine aynı amaçla okul için 2.550 adet yardım bileti bastıkları görülüyor. Bu biletlerin bir bölümü İstanbul'da, kalanları ise taşra vilayetlerinde dağıtılacaktır. Biletlerin onurlu kişilere ve aşiret Kürtlerine verilmesi istenmiştir.[32]

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti nizamnamesinde imkân bulduka Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okulların açılması gerektiğini vurgulamıştır. Elimizdeki belgelerden Tercan (Erzincan)'in Eylaledi? (ايلالدى) köyünden Hasan Efendi namında bir şahsın Tercan'da cemiyetin ve okulun bir şubesini açmak niyetiyle İstanbul'a gelerek cemiyete üye olduktan sonra açmak istediği cemiyet ve okul için hükümetin kurumlarına başvuruda bulunduğu görülmektedir. Tercan şubesinin açılmasına dair elimizde maalesef daha fazla belge bulunmamaktadır.[33]

"Mekteb-i Meşrutiyet"in açılmasına herhangi bir engel çıkmamıştır. Devletin gereken bütün kurumlarından izin alınmıştır. Bu belgelerden önce okulun müdürü ve ders veren hocaları hakkında kaynaklarda farklı isimler telaffuz edilirken,[34] bu belgelerle bu karışıklık bir nevi giderilmiş oldu:

"Okulun müdürlüğüne Bedirhanzadelerden Abdurrahman Bey getirilmiştir. Öğretmen olarak Darülfünun'dan çıkışlı, Bayezid ders-i âmlarından (cami hocası) Abdullah Efendi'dir."[35]

Okulun kesin olarak ne zaman kapandığına dair elimizde herhangi bir belge ve bilgi bulunmamasına rağmen Süreyya Bedirhan, *Kürdistan* gazetesinde okulun açılış ve kapanışına dair bir yazı yazmıştır.[36] Yazıda okulun açılış amacının Kürtler ara-

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin İstanbul'daki merkezinin resmen ne zaman kapatıldığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük bir olasılıkla 31 Mart olayından (1909) sonra kapatılmıştır. İttihad ve Terakki'nin konumunu güçlendirip Osmanlılıktan, Türkçülüğe doğru kayan politikalarından KTTC de nasibini almıştır.

sında eğitimi yaygınlaştırmak olduğu ve bunun için de ilk önce Kürtlerin kendilerine ait okullar açması gerektiği belirtilmiştir. İstanbul'da açılacak okul daha sonra Kürdistan'da kurulacak şubeler için bir nevi pilot okul olacaktır.

Okulun kapanma sebebi ise İttihad ve Terakki içindeki Türkçü eğilimin yavaş yavaş güçlenerek levhalardaki Kürt kelimesine dahi tahammül edememesi, okulun bir an önce kapatılması için hükümetin çalışmalarda bulunması, sık sık tacizlerle okul yönetimini rahatsız etmesi ve yöneticilerin artık buna tahammül edememesidir. Bütün bu sebepler yüzünden okul idaresi okulu kapatmak zorunda kalmıştır. Okuldaki eğitim diliyle ilgili elimizde herhangi bir belge olmamasına rağmen, eğitim dilinin Kürtçe olduğunu yazan araştırmacılar vardır.[37]

SONUÇ

KTTC, Kürtler arasında okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak için "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyetin amacı başta İstanbul olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okullar açmaktı. Cemiyet ilk ve son okulunu İstanbul'da "Kürd Meşrutiyet Mektebi" adıyla açmıştır. Okulla ilgili bir başka husus da Osmanlı döneminde ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nden günümüze kadar Kürt ismini taşıyan ve devletten para yardımı alan ilk ve son okul olmasıdır. II. Abdülhamid döneminde Kürtçe lûgat ile elif-baların yasaklanıp toplatılması ve gümrükten içeri sokulmaması için alınan tedbirlerden[38] sonra Kürt adıyla bir okulun açılması ilginç ve önemlidir. İttihad ve Terakki'nin kısa sürede "Osmanlıcılıktan" Türklüğe doğru evrilmesi Kürtlerin açmış olduğu kurumların kapanmasına neden olacaktır. İttihad ve Terakki de II. Abdülhamid gibi Kürtçe eserlerin toplatılması ile yakından ilgilenece ktir.[39]

BAHATTİN DEMİR
OSMANLI KAYNAKLARINDA KÜRTLER
ÇALIŞMA GRUBU

Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyeti ile ilgili belgeler

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, DAHİLİYE NEZARETİ MUHABERÂT-I UMUMİYE İDARESİ (DH.MUİ.), DOSYA NO:127, GÖMLEK NO:19, 1328.Ş.29.

Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû Efendim Hazretleri

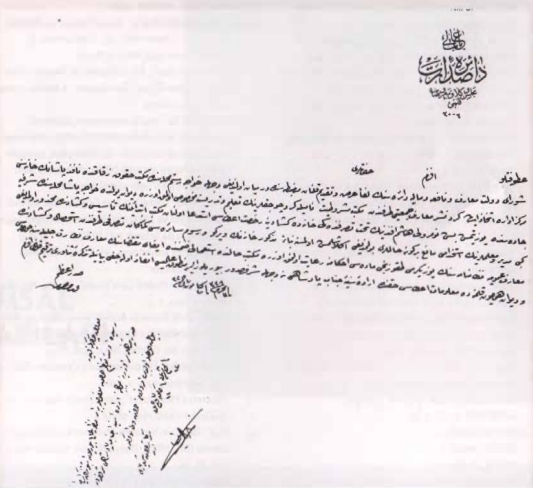
Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyetine merbût meşrûtiyyet mektebinin masârifine medâr olmak üzere cem'iyyet-i mezkûre tarafından tab' ve temsîl itdirilüp cem'-i iânât hakkında kı ta'limât-nâmeye tevfîkan li-ecü'l-tahtîm ikinci dâire-i belediyyeye tevdî' kılınan dört bin küsûr lirâlık iâne biletleri hakkında cem'iyyet-i mezkûre tarafından maârif nezâret-i celîlesine bil-takdîm tevdî' ve evrâk-ı müteferri'asıyla berâber leffen takdîm ve tesyîr kılınan arzuhal zahrına dâire-i mezkûre riyâsetinden yazılan der-kenârda mezkûrü'l-mikdâr biletlerden dersaâdetde sarf olunacağı anlaşılan bin altı yûz yetmiş beş lirâlığı ta'limât-nâme ahkâmına tevfîkan tahtîm idilmiş ise de taşraya gönderilecek olan tasavvurunun tahtîminde tereddüd olunarak istifsâr-ı muâmele idilmiş ve mezkûr nizâm-nâme ahkâmı dersaâdetce tertîb olunacak iânâta şâmil olup taşrada sarf olunacak biletlerin İstanbul dâire-i belediyyeleri tarafından tahtîmine cevâz görilamamasına ve çünki bu gibi iânâtın bil-âhire ta'limât-nâme mûcibince tasfiye-i hesâbına buraca imkân bulunamamasına binâen? keyfiyyetin savb-ı âlî-i dâver-ânelerinden lüzûm-ı istîzân bil-havâle meclis-i emânetden ifâde kılınmış olmağla iktizâsının emr ve ebnâ ve evrâk-ı mütekaddimenin lâde ve isrâ buyurulması mütemennâdır ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 22 Şa'bân sene 328 ve fi 14 Ağustos sene 326
Şehr- emîni
İmza

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, DAHİLİYE NEZARETİ MUHABERÂT-I UMUMİYE İDARESİ (DH.MUİ.), DOSYA NO:60, GÖMLEK NO:2, 1328. M.19

Dahiliyye Nezâret-i Celîlesine
Devletlü Efendim Hazretleri

Hoca Rüstem mahallesinde Mekteb-i Hukük Sokağında Nafız Pâşânın hânesini merkez-i idâre ittihâz iden Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyeti tarafından mekteb-i

meşrûtiyyet nâmıyla Kürd çocuklarının ta'lîm ve tedrisine mahsûs olmak üzere Divânyolunda Hoca Pâşâ mahallesinde şerefiyye câddesinde yüz yetmiş beş nümerolû Haşim Efendinin taht-ı tasarrufundaki hânede güşâdına ruhsat-ı i'tası istid'a olunan mekteb-i ibtidâiyenin te'sîs ve güşâdında mahzûr olmadığı gibi müdîr ve muallimlerinin istihdâmı mâni' bir kötü? hâlleri bulunmadığı anlaşılmış olmasına binâen mezkûr hânenin virgü ve rüsûm-ı sâireyi kemâ-kân mutasarrıfından istihsâl ve güşâdında maârif-i umûmiye nizâmnâmesinin yüz yiğirmi dokuzuncu mâddesi ahkâmına riâyet olunmak üzre mekteb hâlinde isti'mâlzımnında ifâ-yı muktezâsı husûsuna maârif nezâret-i celîlesinden vukû' bulan iş'âr üzerine Şûrâ-yı Devlet karârıyla bil-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyurularak maârif ve mâliyye nezâret-i celîlelerine tebligât icrâ kılınmış olmağla nezâret-i celîlelerince de ifâ-yı muktezâsına himmet buyurulması siyâkında tezkire senâ-veri terkîm olundu efendim.

Fi 15 Muharrem sene 328 fi 14 Kanûn-ı sânî sene 325
Sadr-ı a'zam
İmza

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, DAHİLİYE NEZARETİ İDARE (DH. İD.), DOSYA NO:126, GÖMLEK NO:17, 1329 .CA.16

Dahiliyye Nezâret-i Celîlesine
Devletlü Efendim Hazretleri

Dersaâdete giderek Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyetine intisâb iden Tercânın Eylaledi(فيلالذكى) karyeli Hasan Efendi hükûmet-i mahalliyyeye mürâcaatla cem'iyyet-i mezkûreye merbût olmak üzere Tercânda Cerbeze şu'besi nâmıyla bir klûb ve bir mekteb te'sîs itmek üzere hükûmet-i mahalliyyeye mürâcaat eylediği cihetle istifsâr-ı muâmele idilmesi üzerine cevâben Tercân kaimmakamlığı vekâletine yazılan tahrîratda mekteb içün maârif-i umûmiyye nizâm-nâmesi ahkâmına tevfîkan ruhsatına istihsâli ve klûb te'sîsine gelince cem'iyyetler kanûnunun on beşinci mâddesi mûcibince klûbler cem'iyyetden ma'dûd olduğundan bunun içün de kanûn-ı mezkûr ahkâmının tadbîk itdirilmesi lâzım geleceği ve ancak te'sîs olunacak iş bu klûbun Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyetinin bir şu'besi olarak tanınması nezâret-i celîlelerinin emr ve irâdesine va-beste olduğu bildirilmiş olmağla kanûnen te'sîsine mümânaat kabil olmayan mezkûr klûbün Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyetinin bir şu'besi makamında kabûlu caiz olup olmayacağı istizân olunur ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fii Cemâzi-yel-evvel sene 1329 fi 17
Nisan sene 1327
Erzurum Valisi
Mühür

İlanlar

MEKTEB-İ MEŞRÛTİYYET

(Yeni Tanîn, No: 502 – 33, 26 Kânûn-ı sânî 1910, Sayfa 3)

Kürd çocuklarının ta'lîm ve tedrisine mahsûs olmak üzere "Mekteb-i Meşrûtiyyet" nâmıyla bir mekteb güşâdına Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyeti tarafından vâki' olan mürâcaat ve istid'â üzerine irâde-i seniyye sâdır olmuşdur.

KÜRD NEŞR-İ MAÂRİF CEM'İYYETİ:

(Tanîn, No: 563, 28 Mart 1910, Sayfa 3)

Dünkü Pazar günü Sultân Mahmud türbesi karşusunda kâin Kürd Meşrûtiyyet mektebinde mevlid-i şerîf cenâb-ı seyyidü'l-mürselîn karâit buyurulmuşdur. Bu vesile ile idâre-i meşrûtanın fevâidinden ve devr-i sâbıkın vatan ve millete açdığı rahnelerden bahs olunduğu gibi duâ-yı devâm-ı ömr ü âfiyet cenâb-ı hilâfet-penâhi tekrâr ve mevcûd Kürdlere maârifin lüzûm ve fazâili hakkında ba'zı nasâyih icrâ idilmişdir.

RESMÎ GÜŞÂD

(Yeni Tanîn, No:516 – 47, 9 Şubat 1910, Sayfa 3)

Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyeti tarafından Mekteb-i Meşrûtiyyet namıyla güşâdına müsaâde-i resmiyye istihsâl olunan mektebin önümüzdeki cum'a günü Sultan Mahmud türbesi karşusunda rof? bey eczâ-hânesi fevkinde resmi güşâdı icrâ idilecekdir. Nutk-ı irâd idecek olanların evvelce hey'et-i idâreye ma'lûmât virmeleri lâzımdır.

DİPNOTLAR

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İlkriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s.19.
2 Wadie Jwideh, *Kürt Milliyetçiliğin Tarihi – Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay. 1999, s.206.
3 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.106.
4 Celîlê Celîl, *Kürt Aydınlanması*, Avesta Yay., İstanbul, 2001, s. 25.
5 Abdullah Kıran, "Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi," *Tarih ve Toplum*, c. 37, s. 221, Mayıs 2002, s. 4.
6 Fatih Ünal, "2. Meşrutiyet, Uluçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi," *Doğu Batı* 2. Meşrutiyet 100. Yıl. C.2, s. 46, Ağustos, Eylül, Ekim 2008, Ankara, s. 71.
7 "Matbûât-ı Cedide", *Osmanlı*, No:24, 15 Teşrîn-i sânî 1898, s. 10.
8 "İlân", *Osmanlı*, No:60, 10 Mayıs 1900, s. 4.
9 Malmisanij, *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868 – 1936)*, Vate Yay., İstanbul, 2009, s. 19.
10 Abdullah Kıran, *a.g.m.*, s. 6.
11 Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, Avesta, İstanbul, 1999, s.23-24.
12 Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.* s. 409-413.
13 Celîlê Celîl, *a.g.e.*, s.59.
14 KTTCN, Madde 1.
15 KTTCN, Madde 11 – 12.
16 KTTCN, Madde 10.
17 *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi, Kovara Kurdî – Tirkî -Kürdçe – Türkçe Dersi*, Arap Harflerinden Latin Harflerine Çeviren, M. Emin Bozarslan, Deng Yay., Sweden, 1988.
18 "Kürdistanda Maarif", *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 8 Muharrem 1327, Cum'airtesi, 17 Kânûn-ı sânî 1324, No:9, s.78-79.
"Kürdçeye Dair", *Kürd Teavün ve Terakki Gazeteesi*, 25 Zilka'de1326, Cum'airtesi, 6 Kânûn-ı evvel 1324, No:3, s.18-19.
19 Kürdistan'da "Şex Evdirehmenê Axtepeyî (Akhtepeli Şeyh Abdurrahman) adıyla ünlü olan bu zat büyük bir şairdir. En ünlü eseri, peygamberin mîracını ayrıntılı bir biçimde konu alan "Ravdatünnaim" adlı şiirsel eserdir.
20 Ziya Efendi, sonradan Ziya Gökalp diye tanındı. Turancılığın ve Türkçülüğün teorisyenliğini yaptı. Onun 1909'da Selanik'teki İmhad ve Terakki Kongresi'ne katılıncaya dek Kürtçe üzerinde çalıştığı bilinıyor.
21 "Kürd Neşr-i Maârif Cem'iyyeti", *Tanîn*, No: 563, 28Mart 1910, s.3.
22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), Dosya No: 60, Gömlek No:2, 1328. M.19.
23 İsmail Göldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yay., İstanbul, 1991. s. 248.
24 "Mekteb-i Meşrutiyet", *Yeni Tanîn*, No:502 – 33, 26 Kânûn-ı sânî 1910, sayfa 3.
25 BOA., Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.), Dosya No: 60, Gömlek No: 2, 1328. M.19.
26 Tanîn Gazetesi No: 563, 28 Mart 1910, Sayfa 3.
27 Celîlê Celîl, *a.g.e.*, s. 69 – 70.
28 İsmail Hakkı Babanzade'nin, Maaril Nazırlığı döneminyle ilgili bilgi için, Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*, OcakYay., Ankara, 1996, s. 178 – 179.
29 Malmisanij, *İlk Kürt Gazetesi Kürdistanı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan*, Vate Yay., İstanbul, 2009, s. 86.
30 Malmisanij, *a.g.e*, s. 87.
31 B.O.A., Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), Dosya No:129, Gömlek No:9, 1328. M.7.
32 BOA., Dahiliye Nezareti Mütenevvia (DH.MTV.), Dosya No:28, Gömlek No:5, 1329. S. 4.
33 BOA., Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD.), Dosya No:126, Gömlek No:17, 1329 .CA.16.
34 Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopi), Doza Kürdistan (Kürdistan Davası), Haz. Mehmet Bayrak, Öz – Ge Yay., Ankara, 1991, s. 28-29.
35 BOA., İrade Maarif (İ.MF.), Dosya No:15, İrade No:1328/M-1, 1328. M. 12.
36 Malmisanij, *a.g.e.*, s. 90-91.
37 Malmisanij, *a.g.e.*, s. 92.
38 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 1024/41, 5.7.1906.
BOA. Zabtiye Nezareti (ZB), 591/86.
BOA, Maarif Nezareti Maruzatı (Y.PRK.MF), 5/32.
39 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913 – 1918)*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 405.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007 ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008 ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008 ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009 ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26TL

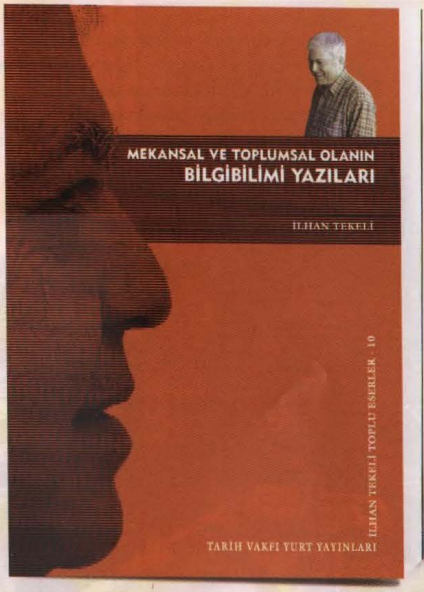
V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009 ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009 ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010 ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

Mart 2010 ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

1927 YILINDA İSTANBUL LİMANI'NDA

MAVNACILAR GREVİ

FATMA YALÇIN

Yağkapanı'ndaki bütün mavnalar, gece Unkapanı'nda bulunan mavnaların etrafını sararak şirket mavnalarını çembere almışlardı. Mavnaların çıkmalarına müsaade etmedikleri gibi, kendileri de çalışmıyorlardı. Limanın işleri durmuştu. 6 Ocak 1927 günü İstanbul Limanı'na gelen Lloyd Tristino kumpanyasına ait vapur, yüklü miktarda ticari eşya getirmişti. Malların vapurdan tahliyesi için Liman Şirketi'nin vasıtaları yetersiz olduğundan çalışmak isteyen mavnacıların vesaitlerine müracaat etmek zorunluydu. Bu makalede Ahmet Hamdi Başar'ın yönetimindeki Liman İdaresi ile mavnacılar arasında yaşanan gerilimi okuyacaksınız.

İSTANBUL LİMANI'NIN MİLLİLEŞTİRİLMESİ, ŞİRKET VE MAVNACILAR

I. Dünya Savaşı'ndan önce ve Mütareke esnasında yabancı vapur kumpanyaları, siyasi vaziyetten de yararlanarak istedikleri gibi hareket edebildiklerinden, limanlar yabancı birer liman gibi Türklere kapalı ve gizli müesseseler halindeydi. 1927 yılında Ahmet Hamdi Başarl'ın yayınladığı, İstanbul Liman İnhisarı Şirketi'nin faaliyetlerini tanıtan ve yerli-yabancı denizcilik âlemi ile ilgili haber ve yazılara yer veren "Liman" adlı mecmuanın birinci sayısının, giriş yazısında bu durum şöyle ifade edilmişti:[1] "İmtiyazat-ı ecnebiyenin mer'i olduğu devirlerde Türk sularında ecnebi bayrağı, ecnebi gemileri hâkimdi. Türk limanlarında ise tahmil ve tahliye işleri, su ve kömür tevziatı, dalgıçlık ve diğer bütün liman hidematı ecnebilerin elinde idi. Bir İngiliz römorkörü limana girip çıkan vapurları çeker, bir Yunanlı kılavuz

Haliç'te mavnalar.

Fotoğraflar Murat Koraköürk Arşivinden.

gelip geçen sefaine yol gösterir, bir İtalyan dubası eşya çıkarır, bir Fransız mavnası kömür yükler, bir Alman şirketi dalgıçlık yapar, bir Avusturyalı su vapuru gemilere su verirdi..."

İzmir'de şat ve mavna gibi liman vasıtalarının tamamı ellerindeydi. İstanbul'da ise senelerden beri köklesmiş bir mavnacı kitlesi olduğundan müdahale edilemiyordu. Fakat deniz işlerinin önemli bir kısmını ve diğer liman hizmetlerinin tamamı yabancıların elindeydi. Limanda dizbarkator, formen, istivador gibi isimlerle çalışan birçok yabancı unsur bulunmaktaydı. Bunların içinde tanınmış gümrük ve sigorta kaçakçıları, defalarca suç işlemiş ve bu yollarla kısa zaman içerisinde yüz binlerce lira yaparak zengin olmuş kişiler vardı. Bu durum, gemi acentelerine büyük bir suiistimal kuvveti veriyordu.[2]

Acenteler sıkıştıkları noktada antreposuzluğu ve mavnacıların keyfi bir şekilde ücret baskısı yaptıklarını ileri sürerek, sırf kendi ellerinde olan boşaltma işini tüccara çok fazlaya mal etmeye çalışıyorlardı.

İstanbul Limanı'nda Türk olan sadece mavnacılardı. Sayıları 1.000'den fazla olan mavnaların çoğu yelkenliydi. Mavnalar liman içinde, kısa mesafelerde kürekle bazen de römorkörle çekilirdi. Mavnacılar İstanbul Limanı'nda kuvvetli bir gedik kurmuşlardı.

Savaştan sonra boğazların açılması ve birdenbire dışarıdan İstanbul'a birçok malın gelmesiyle mavnacıların işleri fazlalaşmış, gümrük ambarları gelen malları alamadığı için eşyaların çoğu mavnalarda günlerce hatta aylarca beklemekteydi. Böylelikle mavnalar eşya deposu olmuştu. Bu dönemde mavnacılar çok kazandılarsa da bu furyada aslan payını yabancı vapur acenteleri aldılar.

İstanbul'da modern anlamıyla liman olmadığı için rıhtımın, vinçlerin ve karadaki liman tesisatının yapmaları gereken işi mavnalara yaptırmak zorunluydu. İstanbul'da sekiz on iskeleye taksim edilmiş, 42 bin ton hacminde, 1.300'den fazla küçük, büyük su kayığı, salapurya ve mavna mevcuttu. Mavnacılar işlerinde her türlü yeniliğe kapalıydılar. Dışarıdan ne bir zanaatkâr, ne yeni bir alet girmesini istiyorlardı.

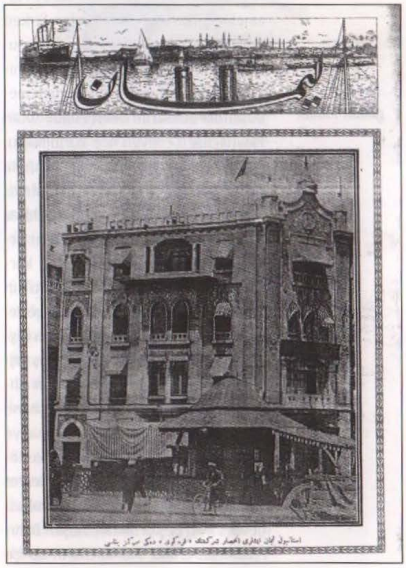
Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomideki millileştirme hareketlerinin ilk örneklerinden birini oluşturan liman işlerinin millileştirilmesi, İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin limanlarında Limanlar Kanunu'nun hükümete verdiği yetkiye dayanarak kurulan imtiyazlı anonim şirketler vasıtasıyla sağlanmıştı.

14 Nisan 1925 tarihli Limanlar Kanunu gereğince ve 26 Temmuz 1925 tarihli 2257 No.'lu kararname ile kurulan İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi limanda yükleme, boşaltma, kömür ve su verme, dalgıçlık ve gemi kurtarma işlerinin sınırları içinde inhisar halinde iş görmek üzere özel teşebbüs ve devlet sermayesinin katılımıyla kurulmuş bir anonim şirketti. Diğer limanlarda da aynı nitelikte devlet veya özel idareler katılımıyla anonim şirketler kurulmuştu. Bu şeklin seçilmesinin sebebi, limanlarda çalışan vasıta sahipleri Türk vatandaşların da şirketlere ortak olabilmesi ve işletmelerin özel kişiler elinde, özel hukuk kaidelerine göre idare edilmesiydi.[3]

İstanbul'da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, İş Bankası, İstanbul Mavnacılar ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi, Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ve Seyrisefain İdaresi tarafından her biri 100'er bin lira konmak suretiyle toplamda 500 bin lira sermayeyle kurulan Liman Şirketi imtiyaz mukavelenamesi gereğince 1 Eylül 1925 tarihinde resmen işe başlamıştır.[4]

O zamanlar limanın mavnaları Galata Köprüsü'nün yakınında Yağkapanı'ndaki bekçi yerinde bulunurdu. Liman Şirketi ise grev sırasında kendine ait mavnalarının diğer mavnacıların mavnalarıyla bir arada bulunmasını sakıncalı bulduğundan, Unkapanı yakınında ayrı bir bekleme yeri kurarak mavnalarını oraya çekmekteydi.

İstanbul Liman İnhisarı Şirketi'nin faaliyet raporu kapağı.

"Liman" adlı mecmua.

Liman şirketleri çalışanları.

Başlangıçta öngörülen beşli kuruluşa rağmen inhisarın yönetimi Bahri Muamelat Şirketi ve Mavnacılar Şirketi arasında paylaşılıyordu. Bu iki kuruluştan Mavnacılar Şirketi, liman inhisarının kuruluşundan önce yükleme-boşaltma inhisarını fiilen elinde tutan Mavnacılar Cemiyeti'nce kurulmuştu. Mavnacılar Cemiyeti İstanbul limanına inhisar verileceğini haber alır almaz kurdukları gediği kanuni bir inhisar haline getirmek için bu durumu bir fırsat sayarak Mavnacılar Şirketini kurmuşlardı. Bahri Muamelat Şirketi'nin kurucuları ise, inhisarı ellerine geçirmek isteyen ve yeni rejimle yakın ilişkileri olan hırslı fakat parasız beş kişi idi: Milli Türk Ticaret Birliği'nden Ahmet Hamdi, Chester Emin, Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü, eski bir maliye müfettişi ve yabancı vapur şirketlerinin müşaviri Kazım Ziya ile Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in yakın akrabası Cevdet Bey. Beş ortaktan oluşan Bahri Muamelat grubu, mavnacıların da işe karışması sonucu inhisarın ortak bir kuruluş olan Liman Şirketi'ne verilmesine razı olmuştu.

Bahri Muamelat grubu inhisarı alarak, kârlı bir iş olan liman işini ellerine geçirmiş olacak hem de yabancıların elinde olan İstanbul Limanı'nı millileştirmiş olacaktı.[5] Şirket öncelikle gemilere su ve kömür verme, sonra ithalat mallarını boşaltma, daha sonra da sırasıyla diğer işleri eline almak şeklinde altı aylık bir dönem içerisinde kuruluşunu tamamlamıştı. Şirket ilk devrelerde yükleme-boşaltma işi için kullanacağı mavnaları, römorkörleri ve diğer vasıtaları kira ile tutmaktaydı.

Kanun yürürlüğe girmeden önce ve şirket mukavelenamesi gereğince liman işleriyle ilgili tesis ve limanda çalışan mavna vesaire sahiplerinin vasıtalarına bir değer biçilecek ve bu kişilere, biçilen değer tutarında hisse senedi alma hakkı tanınacaktı. Belediye sınırları içerisinde kıyıdan kıyıya nakliyat yapan deniz taşıtlarının faaliyetleri ise serbest bırakılmıştı. Bu sebeple Liman Şirketi faaliyete geçer geçmez ilk olarak mavnacıların mavnaları bedellerini tespit etmek üzere bir "Takdir Kıymet Komisyonu" oluşturmuştu.[6]

Fakat mavnacılar, şirketin kuruluşundan itibaren ellerinden menfaatlerinin gideceğini düşünerek şirkete karşı sert bir muhalefete girişmişlerdi ve hiçbiri vasıtalarını hissedar olarak şirkete devretmeye razı değildi. Bağlı oldukları loncaları, sahip oldukları geleneksel imtiyazlarını korumaya çalışıyorlardı. Şirketin elinde hazır para olmadığı için yaşanan sıkıntılara rağmen peşin parayla vasıta satın alınması mümkün değildi.

Liman Şirketi'ne girmeyen ve mavnasını satmak istemeyen mavnacılar hakkında kesin kararlar alınmıştı. Bu kararlara göre 1926 yılı Şubat ayı sonuna kadar şirkete dâhil olmayan mavnacılar İstanbul'da "icra-i sanattan men edilecekler" yani iş göremeyeceklerdi.[7] Bu sebeple mavnacılar Liman Şirketi'ne girmeye başlamışlardı. Mavnacıların şirkete dâhil olmalarını, Mavnacılar Cemiyeti Reisi Yakup Bey, Liman Şirketi işe tam olarak hâkim oluncaya kadar limanda kargaşaya meydan vermemek için faaliyette kalacaklarını ve bununla beraber mavnacıların, kanunen kendilerine verilen hakkı kaybetmemeleri olarak açıklıyordu. Fakat mavnacılar gerçekte durumdan pek de memnun değillerdi.

Mavnacılarla yaşanan anlaşmazlık önemli bir konuydu. Çünkü sorun sadece liman sorunu değildi. Ekonomik durumu kötü olan, savaştan yeni çıkmış bir memlekete yeni işsizlerin eklenmemesi gerekiyordu. İşte bu sebeple mavnacılarla şirketin arasındaki meselenin çözümü şarttı.[8]

İDARİ SORUNLAR VE YÖNETİMDE MAVNACILAR

Mavnacılar, şirketin kurulduğu günden itibaren aleyhtar bir vaziyet sergilediklerinden dolayı onları ikna

edebilmek için idare meclisine mavnacılardan üç aza seçilerek bu zümre tatmin edilmek istenmişti. Fakat mavnacılar grubu idare meclisinde kuvvetli bir blok oluşturduklarından kendi fikirlerini adeta dikte etmekteydiler.[9] Bu sebeple şirketin idare meclisi dağılmış, limanda yükleme boşaltma işlerinde büyük kargaşa yaşanmıştı. Ancak bu kargaşa hükümetin müdahalesiyle yeni idare meclisi seçimi ve azledilen Ahmet Hamdi'nin tekrar şirket idaresinin başına geçmesiyle kısa bir süreliğine durulmuştu.

Mavnacılar Cemiyeti vaktiyle feshedilmiş ve hükümsüz bırakılmıştı. Cemiyetin o zaman idare meclisi azasından oldukları için Liman İşleri İnhisarı Şirketi'nde idare meclisi azası olan bu kişiler ayrı hususi bir şirket kurmuşlardı. "İstanbul Mavnacılar ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi" adını taşıyan bu şirketin kuruluş amacı liman inhisarı oluşturulduğu sırada bu işi eline almak ve limandaki inhisara sahip olmaktı. Fakat bu şirkete inhisar verilmesi "kediye peynir tulumu teslim etmek" demekti.[10]

Mavnacılar Şirketi, Liman Şirketi'yle mavnacılar için mukaveleler yapmış, ellerinde bulunan bir miktar mavnayı işletmeye başlamıştı. Fakat kendi mavnaları ihtiyacı gidermediği için mavnacıların mavnalarını hesabına kiralayıp sonra da bunları Liman Şirketi'ne kiralamaktaydı. Aslında bu şirket mavnacılarla Liman Şirketi arasında vasıta ve komisyoncu görevi görüyordu. Sonra Mavnacılar Cemiyeti tekrar kurulmuş ve yeni idare meclisi oluşturulmuştur. Mavnacılar Cemiyeti'ni ve mavnacıları ancak bu yeni kurulan Mavnacılar Cemiyeti İdare Meclisi'nin temsil edebileceği düşünülmekteydi.[11]

Mavnacılar Şirketi, idare meclislerinden üç kişiyi Liman Şirketi İdare Meclisi'nde görevlendirerek bir ekseriyet temin ettikten sonra, Liman Şirketi'nin değil, kendi şirketlerinin menfaatleri için bir yol tutmuşlardı. Örneğin, idare meclisine şirketin katiyen mavna satın almaması gibi bir karar aldırmışlardı. Mavnacılar grubunun bu faaliyetleri Liman Şirketi'nin mavna almamasını ve mavnacıların şirkette güçlü bir yer edinmesini sağlamak içindi.

MAVNA SATIN ALINAMIYOR!

Mavnacılar Şirketi'nin Liman Şirketi'ndeki faaliyeti inhisarı kendi ellerine geçirecek bir şekil almıştı. Bu faaliyetleri devam edip gitseydi Mavnacılar Şirketi bir süre sonra doğal olarak İstanbul liman işlerinin hâkimi olup kalacaklardı. Bu da şu şekilde olacaktı:

Mavnacı esnafı mavnalarını Liman Şirketi'ne satmadıkları ve doğrudan doğruya şirkete kiraya da veremedikleri için Mavnacılar Şirketi'ne para veya hisse senedi karşılığında devre mecbur kalacaklardı. Mavnacılar Şirketi de bu mavnaları yüksek ücretlerle kiralamaya devam edecekti. Mavnaların temin ettiği temettü tamamen Mavnacılar Şirketi'nin eline geçeceği gibi, Liman Şirketi elinde mavnası olmadığı için Mavnacılar Şirketi'ne mecbur olacaktı.

Mavnacılar Şirketi bir müddet Liman Şirketi'ne kirayla mavna vererek, mavnacılar esnafından aldığı mavnanın bedelini çıkardıktan sonra elindeki mavnaları hisse senedi karşılığında Liman Şirketi'ne satmaya kalkışarak hem büyük bir kâr elde edebilecek hem de Liman Şirketi hisse senedinin ekserisini eline geçirmiş olacaktı. Bu şekilde Liman Şirketi'ni bir vasıta olarak kullanıp İstanbul Liman İşleri İnhisarı'na fiilen ve kanunen sahip olmasına hiçbir engel kalmayacaktı. Yani Mavnacılar Şirketi'nin eski fiili ve kanunsuz inhisarı, hem fiili hem de kanuni bir şekilde tekrar tesis etmiş ve bu defa yalnız Mavnacılar Şirketi'nin eline geçmiş olacaktı. Hükümetin Liman İnhisarı Şirketi'ni kurmaktaki gayesi bunun tamamen aksini amaçlıyordu. İşte Liman Şirketi'nin, inhisarı başka bir müessesenin eline geçirmemek için mavna almakta ısrar etmesi üzerine bu ihtilaf patlak vermiştir.[12]

Mavnacılar Cemiyeti'ne ait mavnalarda çalışanlar. Liman Şirketi'nin, iş

Ahmet Hamdi Başar.

az olduğu günlerde cemiyetin mavnalarını çalıştırdığını, fazla iş bulunduğu zaman ise mavnacılara haftada bir iki defa nöbet verildiğini ve buna rağmen tam olarak yevmiye alamadıklarını iddia etmekteydiler.

Şirketle mavnacılar bu konuda bir mukavele yapmışlardı. Mavnacılar, şirketin yapılan mukaveleye uygun hareket etmediklerini iddia etmekteydiler. Şirket ile cemiyet arasında bu mesele bir ihtilaf halini almıştı.[13]

Bu yaşanan ihtilaf aslında yeni bir mesele değildi. Şirket yükleme ve boşaltma işine başladığı ilk günden itibaren yaşanan bir problemdi. 16 Mayıs 1926 tarihinde de yevmiye ile çalışan ve şirkete dâhil olmayan mavnacılar, Liman Şirketi'ne bir beyanname vererek, kendilerini iş verilmediği gibi, çalıştıkları günlerde de aldıkları ücretin az olduğunu iddia ederek grev teşebbüsünde bulunmuşlardı. Ayrıca Liman Şirketi'nin Mavnacılar Cemiyeti'nden kiraladığı mavnalarda çalışan esnaf da nöbette kalmak ve fazla ücret almak gibi meselelerde aralarında uyuşmadıkları

gibi, cemiyetten aldıkları ücretin diğer mavnacılara nispetle asgari olduğunu söylüyorlardı.

Fakat o zaman Liman Şirketi Müdürü Hamdi Bey mavnacılara bu hususta teminat vererek, isteklerini kabul ettiğini ve liman dâhilinde bütün mavnacıların ihtiyacına yetecek mesai sahası bulunduğunu söylemesiyle mavnacılar ikna edilmişti. Vaziyetin düzeltilmesine kadar çalışacaklarını söyleyen mavnacılar grevden vazgeçmişlerdi.[14] Ancak daha sonra

dece alacaklarımızı tahsil edememizden şikâyetle şirketle muameleyi kestik. Alacaklarımız verilsin, işe devam edelim" demekteydiler.[16]

Mavnacılar esnafının elinde o zaman bin kadar mavna ve salapurya ve iki bin kadar işçi vardı. Liman Şirketi'nde ise ancak yüz yirmi kadar mavna ve çeşitli araç bulunmaktaydı. Hâlbuki limanın o zamanki faaliyetini yürütebilmek için altı yedi yüz kadar nakliye aracına ihtiyaç vardı. Bu da sonuç olarak liman işlerinin yavaşlaması,

MAVNACILARIN İDDİALARI

Mavnacılar işe başladıkları zaman kendilerine bedeli üç gün içerisinde şirket veznesinden tahsil edilmek üzere birer "iş kâğıdı" verilmekte ve mavna sahibi işini bitirdikten sonra elindeki kâğıtla şirket veznesinden ücretini almaktaydı.

Hâlbuki zaman geçtikçe Liman Şirketi bu iş kâğıtlarının karşılığını ödememeye ve aynı zamanda mavnacılar arasında alışılagelmiş olan nöbet

Millet Gemisi'nde yükleme boşaltma yapılırken.

tekrar patlak veren ihtilafta bu sefer mavnacılar işi bırakmış ve şirket elinde bulunan az sayıda mavnayla limanda yükleme boşaltma işini görmeye çalışmaktaydı.

Günlerce yankılanan bu olay sırasında her iki taraf da -Kıyıdan Kıyıya İşleyen Mavnacı ve Salapuryacılar Cemiyeti ile Liman Şirketi- bir diğerine taban tabana zıt beyanatlar vererek birbirlerini haksız göstermekteydiler.[15] Fakat ortada olan gerçek şuydu ki, ihtilaf yüzünden liman vesaitsiz kalmış ve liman işleri durmuş denebilecek seviyeye gelmişti.

Liman İnhisar Şirketi mavnacıların grev yaptıklarını bu suretle limandaki iktisadi faaliyetin felce uğradığını iddia ederken, mavnacılar ise "ne grev, ne de tatil-i eşgal vardır, sa-

hatta durması demekti. O zamanlar limanın mavnaları Galata Köprüsü'nün yakınında Yağkapanı'ndaki bekçi yerinde bulunurdu. Liman Şirketi ise grev sırasında kendine ait mavnalarının diğer mavnacıların mavnalarıyla bir arada bulunmasını sakıncalı bulduğundan, Unkapanı yakınında ayrı bir bekleme yeri kurarak mavnalarını oraya çekmekteydi.

Daha önceleri Liman Şirketi yukarıda da belirtildiği gibi ihtiyacı olan mavnaları Mavnacılar Şirketi aracılığıyla kiralamaktaydı. Fakat yaşanan idari karışıklıklardan sonra, bu usulden vazgeçilmiş doğrudan doğruya mavnacılardan yevmiye ile kiralanmaya başlamıştı. Yani kimse ile yapılmış bir mukavele olmadığından kimseyi de çalışmaya zorlamak söz konusu değildi. Bu sebeple şirketin durumu çok kritikti.

usulüne uygun davranmayarak istediği mavnayı (şirketin kendisine ait mavnalar) işe göndermeye başlamıştır. Mavnacılar esnafı şirketin bu hareketini birçok kez ihbarnameler ile protesto etmiş, şirketin nöbet usulüne riayet etmesini ve iş kâğıtlarının karşılığını ödemediği takdirde mukavelenin geçersiz olduğunu bildirmişlerdi. Fakat şirket bu müracaat ve uyarılara önem vermemiş, bildiği yoldan yürümeye devam etmiş ve sonunda bu ihtilaf ortaya çıkmıştır. Liman Şirketi ise iş kâğıtlarının karşılığının ödenmemesinin sebebini, bu mavnaların işe gönderildiği gün limanda iş olmaması sebebiyle iş yapmayıp boş dönmeleri olarak açıklamaktaydı. Bunun üzerine mavnacılar esnafı da Liman Şirketi ile yapılan mukavelenin geçersiz olduğunu, şirkete hiçbir şekilde bağlı bulunmadıklarını bildirmişlerdir.

NÖBET USULÜ

Mavnacılar arasında bir nöbet usulü mevcuttu ve mavnacılar bu usule uygun olarak sıra ile işe gitmekteydiler. Fakat şirketin sahip olduğu mavnalar için nöbet söz konusu değildi. Şirket kendi mavnalarını kullanır, ihtiyacı olan diğer mavnaları da nöbetten kiralardı.

Bir mavna nöbetten çıktıktan sonra ister boş gelsin, ister dolu gelsin yeniden nöbet tutmaya mecburdu. Şirket tarafından işe gönderilen mavnalar bu itibarla iş görmemiş bile olsalar icabına göre yirmi dört saat şirket emrinde kalıyorlar ve aynı zamanda nöbetlerini de kaybediyorlardı. Karşılığında almaları gereken ücreti ise boş döndükleri için alamamış oluyorlardı. Mavnacı esnafının elinde yaklaşık binden fazla bedeli tahsil edilmemiş iş kâğıdı olduğu iddia edilmekteydi ki bunun toplam miktarı 20 bin liraya yakındı.[17]

KANLI ARBEDE

Yukarıda bahsedilen grev girişimi üzerine Liman İnhisar Şirketi başvurabileceği hiçbir muhatabı olmadığından mavnacıları çalıştırmak için zabıtaya müracaat etmiş ve mavnaların beklediği Yağkapanı'nda mavnacılar, polis ve şirket çalışanları arasında şiddetli çatışma yaşanmıştı.

Çatışmanın yaşandığı gün, Yağkapanı'ndaki bütün mavnalar, gece şirkete ait Unkapanı'nda bulunan mavnaların etrafını sararak şirket mavnalarını bir çember içine almışlardı. Mavnaların çıkmalarına müsaade etmedikleri gibi kendileri de işe gitmemekteydiler. Limanın bütün işleri durmuştu. Olay şu şekilde gelişmişti; 6 Ocak 1927 günü İstanbul Limanı'na gelen Lloyd Tristino kumpanyasına ait vapur, yüklü miktarda ticari eşya getirmişti. Malların vapurdan tahliyesi için Liman Şirketi'nin vasıtaları yetersiz (mavnacıların çember içine aldıkları mavnalardan çıkarılabilmiş olanlar) olduğundan çalışmak isteyen mavnacıların vesaitlerine müracaat etmek zorunluluğu doğmuştu. Bunun üzerine Liman Şirketi durumu Deniz Merkezi'ne bildirmiş, çalışmak isteyen mavnacılara diğerlerinin engel olmamasını sağlamak için zabıtadan destek istemişti. Bu müracaat üzerine Deniz Merkezi Muavini, beraberinde üç polisle birlikte Liman Şirketi'nin memurlarıyla beraber Unkapanı İskelesi'ne giderek; esnafa çalışmak isteyen mavnacılara engel olunmaması uyarısında bulunmuştu. Esnaf şirkette 20-25 bin lira kadar alacakları olduğunu ve bunlar ödenmedikçe şirket hesabına iş görmeyeceklerini söylemişlerdi.

Zabıta, liman ve şirket memurları bu olumsuz cevap üzerine oradan ayrılarak deniz merkezine dönmüşler ve ek polis kuvveti alarak Unkapanı İskelesi'ne tekrar gitmişlerdi. İkinci defa yapılan uyarı üzerine polis kuvvetleri ile mavnacılar arasında kavga ve arbede çıkmış ve polis memurları korkutmak maksadıyla mavnacılara ateş açmışlar, karşılığında mavnacılar da küreklerine ve kancalarına sarılmışlardı. Olayın büyümesi üzerine polisler tarafından Unkapanı merkezinden ek destek istenmiş, polisler gelene kadar mavnacılardan ve polislerden yaralananlar olmuştu. Bunun üzerine tüm merkezlerden (Eminönü, Aksaray, Beyazıt vs.) polisler Unkapanı İskelesi'ne hücum etmiş ve mavnaları abluka altına almıştı. Yaralılar hastanelere sevk edilmiş, ablukaya alınan mavnalardaki 300 kadar mavnacı da tutuklanmıştı.[18] Daha sonra bunlardan mühim bir kısmı kısa bir sorgudan sonra serbest bırakılarak 118 kişi savcılığa sevk edilmiş ve yine bunlardan 85 kişi serbest bırakılarak 33 kişi de "zabıtaya hakaret ve darptan" tutuklanmıştı.[19]

Hadisenin incelemesi yapılmaktaydı fakat olayın nasıl geliştiği hakkında sağlıklı bir bilgi yoktu. Olayla alakalı her bir taraf kendi açısından beyanata bulunmaktaydı. Mavnacılar Liman Şirketi memurlarının kendilerine ateş ettiklerini söylemekteydiler.[20] Savcılık ise mavnacıların topluca, iskeleye gelen memurlara saldırarak yaraladıklarını, apoletlerini söktüklerini ve bunun üzerine polis memurlarının ateş açtığını beyan etmekteydi.[21]

Yapılan soruşturmalar sonucunda ortaya çıkan genel kanaat bu meselede bütün ilgililerde kabahat olduğu merkezindeydi. Hatta şirketin meseleyi idare edememesi etrafında tartışmalar yaşanmaktaydı.

LİMANDA YAŞANAN DURGUNLUK

Liman Şirketi ile mavnacılar arasında yaşanan bu ihtilaf nedeniyle İstanbul Limanı'nda mavna ve vasıta buhranı yaşanmaktaydı. Vapurlardan eşya boşaltılamıyordu.[22] Mavnacılardan çalışmak için şirkete müracaat eden esnaf hemen hiç yok gibiydi. Limana gelen birçok vapur eşyalarını boşaltmadan gidiyordu. Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi ise her fırsatta ellerindeki vasıtalarla faaliyete devam

Olayın büyümesi üzerine polisler tarafından Unkapanı merkezinden destek istenmiş, polisler gelene kadar mavnacılardan ve polislerden yaralananlar olmuştu. Bunun üzerine tüm merkezlerden (Eminönü, Aksaray, Beyazıt vs.) polisler Unkapanı İskelesi'ne hücum etmiş ve mavnaları abluka altına almıştı. Yaralılar hastanelere sevk edilmiş, ablukaya alınan mavnalardaki 300 kadar mavnacı da tutuklanmıştı.

ettiklerini, yakında şirketin kendi vesaitini temin edeceğini ve mavnacılara ihtiyaç kalmayacağını beyan ediyordu. Ancak bu açıklamalar limandaki durumu gizlemeye yetmiyordu.

Ahmet Hamdi Başar verdiği beyanatlarda limanda işlerin yürüdüğünü iddia ediyordu fakat daha sonra anılarında anlattığı üzere durum hiç de öyle değildi.[23] Sorunun bir an evvel çözülmesi gerekiyordu. İstanbul Limanı'nda işlerini göremeyen vapurlar ister istemez civar limanları özellikle rakip liman olan Pire Limanı'nı tercih etmekteydiler.

İHTİLAFIN ÇÖZÜMÜ

Liman İnhisar Şirketi mavnacıların pes edeceği zamanı beklemekteydi. Yeni vasıta, mavna vesaire satın almak hakkında girişimler vardı fakat bunlar hemen olacak işler değildi. Bu sebeple mavnacıların bir an önce çalışmayı kabul etmeleri gerekiyordu. Çözüm olarak şirket veznesinde bulunan depozitoların, müracaat edenlere, şirket hesabına çalışmak şartıyla ödeneceği kararı alınmıştı.[24]

Elli yedi gün süren ihtilaf 27 Şubat 1927 günü mavnacıların şirkete teşrik-i mesai için resmen müracaatta bulunmalarıyla son bulmuştu. Bunun sebebiyse daha önce Ticaret Vekâleti'ne yaptıkları başvuruya olumsuz cevap verilmesi üzerine şirketle uyuşmaya mecbur kalmalarıydı.[25]

Mavnacılar Cemiyeti, şirketle ihtilafın yaşandığı sırada Ticaret Vekâleti'ne müracaat etmiş ve Liman Şirketi'nin İstanbul Limanı'nda vücuda getirmeyi planladığı modern tesisatı kendisi yapmayı teklif ederek, Türk vapurlarının yükleme ve boşaltma işlerinin mavnacılara verilmesini talep etmişlerdi.

Mavnacılar Cemiyeti'nin Ticaret Vekâleti'ne verdiği dilekçede mavnacı esnafının; limanda modern vesait meydana getirilmesi, limanın iktisadi faaliyetinin gelişmesi ve millileştirilmesi gibi amaçlarla kurulan Liman Şirketi'ne muhalif olmadıklarını belirterek Liman Şirketi'nin yükleme ve boşaltma işlerinde tam bir aciziyet içinde bulunduğunu, mevcut anlaşmazlık yüzünden 900 kadar çeşitli taşıma aracının hükümetin emriyle Haliç'in kenarında bağlı olduğunu ve bunların mürettebatı olan 2.281 kişinin haklarının ve durumunun unutulduğunu söyleyerek şu tekliflerde bulunmaktaydı:

"Şirket asri vesaiti temine çalışmakla beraber banka veya hisse mukabilinde bizim kayıklarımızı satın alarak amorti edecek ve bunun için de tahmil ve tahliyeyi asri vesaitin ikmal olunmasına kadar -asgari beş senelerindeki mavnalarla yapacaktır. Biz gerek şirketin, gerek mavnacıların menafine olmak üzere şunu teklif ediyoruz:

1. Amortiyi biz yapacağız
2. Vesait-i asriyeyi biz temin edeceğiz"[26]

Cemiyetin asıl amacının liman işlerini eline geçirmek olduğunu sundukları teklif de ortaya koymaktaydı. Türk vapurlarının yükleme ve boşaltma işlerinin mavnacılara verilmesi talebi Liman Şirketi'nin kurulma amacına ve mevcut kanunun ruhuna muhalif olarak görülmekteydi ve bunun için tekllifleri kabul edilmemişti. Bu sebeple mavnacılar son bir çare olarak ellerindeki bütün mavnaların şirket tarafından satın alınması için vekâletin müdahalesini talep etmekteydiler.

Teklife vekâletin olumsuz cevap vermesi üzerine mavnacıların mühim bir kısmı Liman Şirketi'ne müracaat ederek kayıtsız şartsız çalışacaklarını bildirmişlerdi. Fakat şirket müdüriyeti eskisi gibi yevmiye ile değil de mavnalarını şirkete sattıktan sonra bir şirket memuru sıfatıyla çalışabileceklerini şart koşmuştu. Müracaat edenlerden bazıları bunu kabul etmiş, diğer bir kısmı ise bu şekle razı olmamıştı. Liman Şirketi mavnalarını satmak isteyenlerin mavnalarından uygun olanlarını satın alacaktı. Fakat mevcut mavnaların hepsini birden satın alması imkân dışıydı ve şirket yeni vesait yaptıracağı için alacağı mavnalardan ancak birkaç sene istifade edebilecekti.[27]

FATMA YALÇIN

DİPNOTLAR

1 Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı'nda 2009'da sunduğum Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisat Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi başlıklı teze dayanmaktadır.

2 "Liman'ın Maksad-ı İnşaatı", Liman Dergisi, Sayı 1, 15 Mayıs 1927, s. 1. Liman dergisi için bkz. Murat Koraltürk, "Liman Mecmuası", Müteferrika, Sayı 30, 2006, s. 215-227.

3 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 18/1/1927, Dosya 6727, Fon kodu: 30..10.0.0, Yer no: 8.47.3.

4 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 9/8/1925 Sayı:2328, Dosya:161-15, Fon kodu: 30..18.1.1, Yer no: 15.49.20. İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi Meclis İdare Raporu - 12 Ağustos 1934 Pazar günü fevkalade toplanan Hissedarlar Umumi Heyetine verilen Meclis İdare Raporu, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş. İstanbul, s. 8.

4 Hamit Tahsin-Remzi Saka, Sermaye Hareketi, Amedi Matbaası, İstanbul 1930, s. 432 – 433.

5 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Cilt 1, Yayına Hazırlayan Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2007, s. 202.

6 "Tahmil ve Tahliye Şirketi Faaliyete Geçti", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı, 528, 27 Teşrinievvel 1925, s. 2.

7 "Liman İşleri", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 624, 1 Şubat 1926, s. 3.

8 "İstanbul Limanı", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 688, 6 Nisan 1926, s. 1.

9 "Liman Şirketi'nde Karmakarışık Bir Hadise", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 840, 10 Eylül 1926, s 1-2.

10 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet Tek Parti Dönemi, Cilt 1, s. 203.

11 "Limân Şirketi'ndeki Hadisenin İç Yüzü", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 843, 13 Eylül 1926, s. 2.

12 Aynı yazı.

13 "Limanda Bir İhtilaf", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 955, 4 Kânunusani 1927, s. 3.

14 "Mavnacıların Müracaatı", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 728, 18 Mayıs 1926, s. 3.

15 "Mavnacılar İhtilafı", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 956, 5 Kânunusani 1927, s. 3.

16 "Grev Yok Ama İş Durdu", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 957, 6 Kânunusani 1927, s. 1-2.

17 "Grev Yok Ama İş Durdu", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 957, 6 Kânunusani 1927, s 1-2

18 "Dünkü Arbede", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 958, 7 Kânunusani 1927, s. 1-3.

19 "116 Maznun 33 Mavnacı Hakkında Tevkif Merkûresi Isdar Edildi", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 960, 9 Kânunusani 1927, s. 1-2.

20 "Mavnacılar Hadisesi Hakkında Tahkikat", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 962, 11 Kânunusani 1927, s. 1-2.

21 Savcılığın yaptığı beyanat için bkz. "116 Maznun 33 Mavnacı Hakkında Tevkif Merkûresi Isdar Edildi", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 960, 9 Kânunusani 1927, s. 1-2.

22 "Limanda İşler Yürümüyor, Tüccarlar Malların Çıkaramıyorlar!", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 963, 12 Kânunusani 1927, s. 1.

23 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Cilt 1, s. 243.

24 "Liman Şirketi'nde Meclis-İ İdarenin İçtiması", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 982, 31 Kânunusani 1927, s. 2.

25 "İhtilaf Fiilen Bitti", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 1010, 28 Şubat 1927, s. 3.

26 "Bir Cemiyet ve Bir Şirket Rekabeti", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 1008, 26 Şubat 1927, s. 3.

27 "Bir Cemiyet ve Bir Şirket Rekabeti", Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 1008, 26 Şubat 1927, s. 3.

SANAYİLEŞME OLGUSU ÇERÇEVESİNDE

İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ

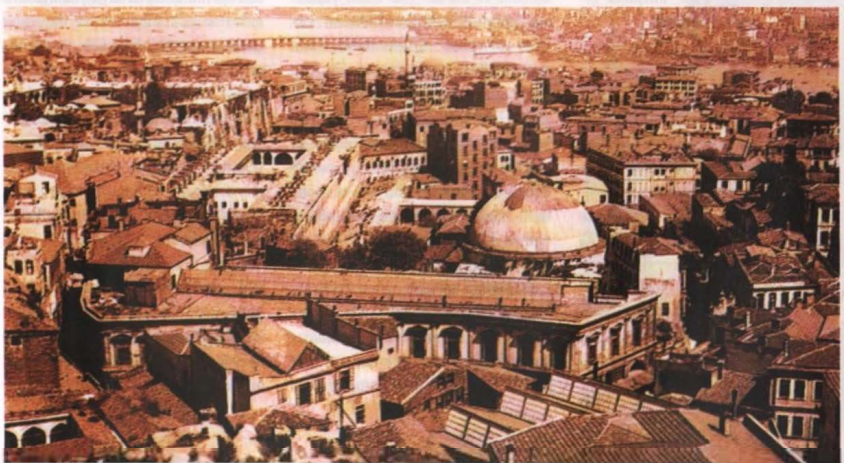
ÖZCAN ŞABUDAK

Kent yerleşim alanlarının oluşumunda ve hayatiyetini sürdürmesi noktasında ekonomik etkinliklerin başat öğe olduğunu diğer bir ifadeyle ekonomik etkinliklerin şehir yaşamının canlılık sebebi ve yaşam kaynağı işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Şehir yaşamının bu hususiyetleri dolayısıyla, Tarihi Yarımada'nın ticari ilişkiler ile para ve mal sirkülasyonu yönünden en yoğun alanı olan Hanlar Bölgesi bu özelliğinden dolayı yüzyıllar boyunca şehrin gerçek anlamda merkezi noktası olmuştur.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE HANLAR BÖLGESİ'NİN GELİŞİMİ

Hanlar Bölgesi'nin en önemli özelliği isminden de anlaşılacağı üzere yüzyıllar boyunca çok sayıda "han" türü yapıya ev sahipliği etmesidir. Tarihi Yarımada'nın Eminönü ve Beyazıt arası uzun yüzyıllar boyunca deniz ve kara yoluyla gelen tüccarların mal ve para değişimini gerçekleştirdiği bir ticari alan olması hasebiyle han ve kervansaray adıyla inşa edilen yapılar özellikle Eminönü ve Beyazıt arasındaki alanda kalıcı çehreyi oluşturmuştur.[1] Hanlar Bölgesi'nin dünden bugüne ortaya çıkan kimliğinin esas öğesi ticaret olmuştur ve burada inşa edilen ticari yapılar yani hanlar sayesinde bölge özel bir mimariye ve hareketliliğe kavuşmuştur. Bu hanları şehrin diğer yapı türleri ile karşılaştırdığımızda, hanların çok büyük boyutlu yapılar olduklarını görürüz. Ancak bu yapılar geniş alanları kaplamalarına rağmen çok fazla yükselmemişlerdir. Han mimarisinde daima fonksiyon önde olmuş ve hanlar hiçbir zaman kentin siluetini etkileyen anıtsal yapılarla rekabet etmemiş, kendilerine özgü mimari yapılarıyla bölgenin eşsiz dokusunu oluşturmuştur.[2]

Bölgenin temelini oluşturan han türü yapılar, mal arz ve talebinin merkezi noktaları olarak, buranın ticari açıdan günümüze kadar canlılığını da korumasını sağlamıştır. Bizans'tan Osmanlı'ya ticaret alanlarının devamlılık göstermesi ticaret bölgelerinin doğal koşullara ve şehrin topografyasına uygun olarak biçimlenmesinden ileri gelmektedir. Bütün yerleşmeler coğrafi çevrelerinden etkilenir; kentlerin kuruluşunda da insanlar çevredeki dağları, denizi, suyu, rüzgârı, iklimi hesaba katmak zorunda kalmışlardır. Ama İstanbul'da bu etki, kentin hem ku-

Eminönü.

ruluşunda, hem de her yeniden doğuşunda belirleyici olmuştur. 'Mısır Nil'in ürünüdür' denir. İstanbul'un tarihi de, bir bakıma coğrafyasının ürünüdür. Kentin 2.700 yıl boyunca aynı yerde kalan çekirdeğinin, kalbinin bulunduğu nokta, Boğaziçi'nin güneyinde Haliç ve Marmara arasında kalan "Tarihi Yarımada"nın burnudur. Bu kenti tanımlayan ve ona karakter kazandıran en önemli bileşen, dünyada eşi benzeri olmayan topografyasıdır. Yarımadanın denizle ilişkisi ve topografya kentin ana strüktürünün kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.[3] Denizin en önemli ticaret, dolayısıyla zenginlik olduğu çağlarda, denizlerin ve karaların kavşak noktasını meydana getiren bir noktada kurulacak bir kent, elbette zenginliğe, güce, ihtişama gebedir ve öyle de olmuştur.

Şehir hanları dışarıdan gelen tüccarların ve deve kervanlarının indikleri bir çeşit otel odaları ve tüccar malları için depo olarak kullanılıyordu.

İstanbul'un gelişmesinde şehrin kuzeybatısında muhteşem bir doğal liman olan Haliç önemli bir rol oynamıştır. Bu güvenli limanın sağladığı avantajla durmadan büyüyen şehirde, ticaret ve iş hayatı da doğal olarak Haliç kıyısına yakın bölgelerde gelişmiştir.[4] Atina yakınlarından yola çıkıp Ege'ye açılan, maceralarla dolu bir deniz yolculuğundan sonra Sarayburnu önlerine gelen Megaralıların, orada "Körler Ülkesi"nin karşısında kentlerini kurarken, gezip gördükleri onca yeri beğenmeyip Haliç'in ağzındaki yarımadayı seçmelerinin başlıca nedeni, sunduğu ticaret olanaklarıydı. Bizantion ticaret temelinde kuruldu ve gelişti. Binlerce yıl boyunca, ticaret, İstanbul'u var eden, geliştiren, eşi benzeri bulunmayan bir şehre dönüştüren, sürekliliğini sağlayan temel işlev oldu. İstanbul bir ticaret kenti olarak doğdu, imparatorlukların başkenti oldu, başkent olmaktan çıktığında ise ticaretin ve hayatın başkenti olmayı sürdürdü. Kentlerin kraliçesi, doğal konumu ve olanaklarıyla, ticaretin başkenti olsun diye yaratılmış gibiydi.

BİZANS'TAN OSMANLI'YA

Hanlar Bölgesi'nin Bizans'tan Osmanlı'ya değişen esas özelliği dükkân ve hanlar gibi ticari yapıların işlevlerindeki farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Bizans hanları mal depo edilen biraz da toptan alım satımların yapıldığı binalardı. Osmanlı hanlarının bir kısmı da böyle bir işleve sahipti fakat çoğunda perakende alışverişlerin yapıldığı dükkânlar bulunmaktaydı ve hanların bazı bölümleri de imalathane olarak kullanılmaktaydı.[5] Türklerin İstanbul'u aldıkları zaman şehrin bakımsızlığı ve savaşın da etkisiyle binaların harap bir halde olması Bizans binalarının çoğunun kullanılmamasına ve Türklerin bu yıkıntılar üzerine kendi binalarını inşa etmesine ve bu yeni yapılara öncekinden biraz daha farklı işlevlerin yüklenmesine de neden olmuştur. Ancak şehrin idari, ticari bölgeleri topografik verilerin sonuçları olduğundan, Osmanlı İstanbul'u, eski Bizans şehrinin idari ve ticari bölgelerinin üzerine veya yanına kurulmuştur.

HAN-KERVANSARAY

Eski çağların hanları, kervansarayları, Anadolu ve Rumeli'den-İstanbul'a gelen tüccarların ve kervanların barınacakları yerlerdi. Bu hanlar, genellikle bir otel demekti. Bugünkü mahiyetinden bambaşka maksatlarla kullanılmak için yapılmıştı. O çağda hanlar, bugünkü gibi işyerleriyle dolu değildi. Söylenildiği gibi, dışarıdan gelen tüccarların ve deve kervanlarının indikleri bir çeşit otel odalarından ibaret ve tüccar malları için depo olarak kullanılıyordu.[6] Bugün halk arasında birbirine iyice karışmış bulunan han ve kervansaray deyimleri bir gaye birliği gösterirlerse de aralarında önemli farklar vardır.[7] Han, kervansaray yerine de kullanılmasına rağmen mimari ve fonksiyon yönünden farklıdır. Kervansaraylar genellikle şehirler arasında olup bünyelerinde bulunan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar barındırırlar. Bu kısımlar şehir hanlarında kısmen yahut tamamen kaybolur. Bunlardan sadece ahırlar bazı şehir hanlarında mikyasları küçülmüş olarak devam eder. Konstrüksiyon yönünden de önemli farklar vardır. Issız yollar üzerindeki kervansarayların, can ve mal emniyetini kolayca sağlayabilmeleri, müdafaa edilebilmeleri ve dayanma güçlerini gerekli bir süre devam ettirebilmeleri için, yapılış tarzları bir kaleyi andırır. Kervanların şehirlere vardıktan sonra azalmaları çok normal olduğundan, şehir hanları fonksiyonları gereği bu ihtiyaçlara göre mimari ve nispet değişiklikleri göstererek, kale gibi müstahkem hallerini kaybederler.[8]

İSTANBUL HANLARI

İstanbul hanlarını, fetih yıllarından 19. yüzyıl sonuna kadar süren gelişimindeki bütün özellikleri göz önüne

alınarak, biri fonksiyon, diğeri plan ve mekân anlayışı olmak üzere başlıca iki ana bölümde toplamak kabildir.

FONKSİYON

Fonksiyon yönünden İstanbul hanlarını ahırlı ve ahırsız hanlar olarak yolcu hanları, misafirhane hanları, ticaret hanları ve külliyelere dâhil hanlar şeklinde sınıflandırabiliriz. Yolcu hanları, şehir dışı karakterinde olan kervansaray ve menzil hanlarının yolcu barındırma yönlerini, şehirde de devam ettiren örneklerdir. Ahırsız yolcu hanları için İstanbul'da Vezir Han ve Büyük Yeni Han gibi örnekler verilebilir. Bu yapılar bir şehir hanının, dış yollar üzerindeki menzil hanları ve kervansaraylardan ne kadar farklı olduğunu gösterir. Şehir yaşantısı içinde, bir meskene sahip olmayan fakat çalışma mecburiyetinde bulunan insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek yapılar olarak ortaya çıkar. Ahırlı yolcu hanları ise şehirlere varışlarda ve şehirlerden geçişlerde hayvanların barındırılmasına imkân veren yapılar olarak şehir bünyesinde vazifelerini devam ettirirler. Ahırlar İstanbul hanlarında gelişmiş bir hal tarzına sahiptir, Bir 15. yüzyıl eseri olmasına rağmen Kürkçü Han'da ahırın esas avlunun bodrumuna yerleştirildiği görülür. Böylece insanların iskân edildiği bölümlerle, ahırlar kesin bir şekilde ayrılır. Büyük Valide Han gibi eserlerde ise, bu hal tarzı daha da geliştirilmiş ve ideal bir şekil almıştır. Burada ahırın üçüncü bir avlu bodrumuna alındığı ve ayrılmanın daha da kesinleştiği görülür. Bu özelliklerinden dolayı ahırlı hanları; Kürkçü Han, Rüstempaşa Hanı ve Taşhan gibi ahırın esas avlu bodrumunda yer aldığı, Büyük Valide Han gibi ahırın ayrı bir avluda yer aldığı hanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.[9]

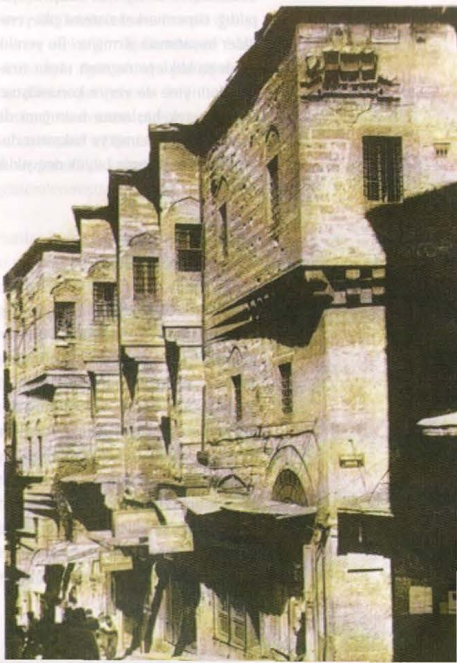
Ticaret hanları bir şehir hayatı hususiyeti olarak ortaya çıkan han tipidir. Türk han mimarisinde Osmanlılara gelinceye kadar gözükmeyen bir tarzdır ve bir yenilik olarak ortaya çıkar. Genellikle içinde barındırdıkları esnaf topluluğunun adını taşırlar ve dolayısıyla da hangi işbölümüne ayrıldıkları kolaylıkla anlaşılır. Bu tip eserlerde han mimarisinin esas mekân anlayışı değişmeyip yine zemin kat iskân için değil fakat servis ve depolar için ayrılmıştır. Üst kat ise bürolar halinde kullanılır. Bu hanları diğerlerinden ayıran en büyük özellik ise içinde gecelenmeyişidir. İstanbul hanları içinde Çuhacı, Sofçu, Pastırmacı, Astarcı, Sarraf, Kebapçı, Kuşakçı, Çorapçı, Perdahçı, Sepetçi, İğneci, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Sabuncu, Şekerci ve Yelkenci hanları bu tip eserlerdir. Misafirhane hanları ise bir şehir hanı vaziyetindedir. İstanbul'da bu tipten günümüze kalan sadece bir tek han vardır. Bu tarzın İstanbul'da bulunan tek örneği bir 18. yüzyıl eseri olan Hasan Paşa Hanı'dır. Ahırı yoktur ve diğer hanlardan ayrı bir özellik göstererek zemin katı ikamete tahsis edilmiştir.[10]

PLAN VE MEKÂN

Plan ve mekân anlayışı yönünden ise İstanbul hanları avlularına ve katlarına göre iki ana sınıfta toplanabilir. Avlularına göre İstanbul hanları genellikle Ali Paşa, Çuhacı, Mercan, Yaldızlı, Pastırmacı, Leblebici, Bodrum, Astarcı, Balkapanı, Sarnıçlı, Güllekeş, Camili, Ağa, Yolgeçen, Sorguçlu, Baltacı, Kebapçı, Kuşakçı, Burmalı, Rüstem Paşa, Küçük Çukur, Çorapçı, Safran, Çukur, Kızlar Ağası, Perdahçı, Mercan Ağa, Sepetçi, Sofçu, Evliya, Hasan Paşa, İğneci, Zincirli, İmameli, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Kilit, Kurşunlu, Rabiye, Yağcı, Yıldız, Şekerci, Silahtar ve Yelkenci hanı gibi tek avlulu hanlardan oluşur. İki avlulu hanlar Türklerin İstanbul'u fethinden itibaren gözükür. Bu hanlar ise Kürkçü, Cebeci, Sabuncu, Vezir hanları ve Büyük Yeni Han'dır. Üç avlulu olan sadece iki eser olup, bunlarda Büyük Valide Han ve Taşhan'dır. Katlarına göre İstanbul hanlarına baktığımızda üç katlı olarak inşa edilenlerin dışında hepsi iki katlıdır. Üç katlı hanlar. İstanbul'da fetihten sonraki ilk yüzyıllarda inşa edilmemiş ancak 18. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. İstanbul'un üç katlı hanları olarak görülen Büyük Yeni Han, Sümbüllü Han, Simkeşhane ve Küçük Yeni Han bir 18. yüzyıl, Yıldız Han ise 19. yüzyıl ilk yarı eseridir.[11]

Hanlar genelde iki katlı yapılar olup ancak bir kısmı zemin eğimi sebebi ile üç katlı yapılmıştır. Bu yapıların zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına, üst katları ise yolcuların ikametine ayrılmıştır. Hanlar bölgesinde zamanla, içinde ikamet edilmeyen ticaret hanları ortaya çıkmıştır. Bu hanlar daha çok büyük toptancıların elinde bulunmaktaydı. Perakendeciler birçok mal için toptancı piyasası olan bu hanlara gelerek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu hanların üst katlarında toptancılara ait büro tipinde yapılar, alt katlarında ise malların depolandığı hücreler yer almaktaydı. Ayrıca çeşitli mallar bedel ödenmek kaydıyla buralarda depolanabiliyordu. Bu tip hanların dışında, perakende alışveriş yapılan dükkânların bulunduğu ve bazı bölümleri imalathane olarak kullanılan pek çok han da bulunmaktaydı. Bu nitelikteki hanlar daha çok Kapalıçarşı'ya yakın yerlerde konumlanmış, İstanbul'un ticaret yönünden iyice canlandığı 17. yüzyıldan itibaren gelişme göstererek, bu yüzyılın sonlarından itibaren kalıcı çehreyi oluşturmuşlardır.[12]

İstanbul hanları fetihten itibaren, eski geleneklerden hareket ederek

Eminönü, çarşı bölgesinde Fincancılar Yokuşu'nda Büyük Yeni Han'ın ön cephesi.

Osmanlı'da Zenaatten Sanata, C.1, Körfezbank, s. 214.

yoğun bir şehir yaşantısı ve ticaret hayatının gereklerine cevap verebilecek bir olgunlukla gelişmişlerdir. Bu gelişme 19. yüzyılda duraklamış ve bu yüzyılın sonlarına doğru sosyal gelişmenin gereklerine uyarak gittikçe ticaret hayatının işyerleri halini alarak bayağılaşmış ve böylece köklü han mimarisi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında artık devrini kapatmıştır denilebilir. Günümüzün ticaret malları biçim, çeşit ve boyut olarak geçen yüzyıllardaki ticaret mallarının durumundan önemli farklılıklar gösterir. Aynı zamanda ticaret anlayışı da değişmiş olup eskinin tüccarı için yeterli olan bir dükkân ya da en fazla dükkânla beraber bir de bürodan oluşan iki gözlü odacıktan ibaret iken, zamanımızda büyük boyutlu dükkânlar, her tür mal satışının yapıldığı süpermarket sistemi gibi yenilikler hayatımıza girmiştir. Bu yenilik ve değişikliklere rağmen tarihi ticaret alanı yine de yerini korumuştur. Yapılara tek başlarına baktığımızda karşılaştığımız harap ve bakımsız duruma karşın dokuda büyük değişiklik olmamıştır.[13]

Ticaret hanları bir şehir hayatı hususiyeti olarak ortaya çıkan han tipidir. Türk han mimarisinde Osmanlılara gelinceye kadar gözükmeyen bir tarzdır ve bir yenilik olarak ortaya çıkar. Genellikle içinde barındırdıkları esnaf topluluğunun adını taşırlar ve dolayısıyla da hangi işbölümüne ayrıldıkları kolaylıkla anlaşılır.

HALİÇ — HANLAR BÖLGESİ BAĞLANTISI

19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşme hareketi devlet kontrollü büyük fabrikaların Haliç çevresinde kurulması ile başlamıştır. Bu gelişme Haliç'in kendine has coğrafi konumunun neticesi olarak ortaya çıkmıştır; diğer taraftan suyun bol kullanımını gerektiren endüstriyel yerleşimleri için de o dönem Haliç biçilmiş bir kaftan olarak görülmüştür. İstanbul'daki sanayileşme serüveninin merkezi noktası olan bu iç deniz (Haliç), su yolunun hammadde tedariki ve ürün dağıtımı bağlamında ortaya çıkan fevkalade avantajlarını sanayi tesislerine sağlayabilmekteydi.[14]

Hanlar Bölgesi ise Haliç çevresindeki fabrikaların üretim faaliyetleri ile ortaya çıkan pazar ihtiyacını karşılayan önemli bir mekân olmuş, Haliç kıyılarındaki sanayi tesislerinin ürettiği mamuller Hanlar Bölgesi'nde pazarlanarak Haliç ile beraber bu bölgenin de ticari açıdan hareketlenmesi sağlanmıştır. Haliç çevresindeki mal indirme ve iç alanlara taşıma faaliyeti bölgedeki ticareti geliştirirken bu durum aynı zamanda Haliç kıyılarında ve biraz geride bir han yapılanmasına da olanak sağlamıştır. Genelde Eminönü bölgesindeki komisyoncular, manifaturacılar ve kumaş ithalatçıları bu hanlarda iş görürken gittikçe temsilciliklerin, şirketlerin ve bireysel iş yapanların çoğalmasıyla birlikte Osmanlı han yapısı Haliç çevresinde değişime uğramış ve bir bürolaşma anlayışı gittikçe bu ticaret bölgesinin çevresinde görülmeye başlanmıştır.[15] Daha doğrusu Unkapanı ve Eminönü'nde ve bu bölümde kalan kara parçasında eski klasik hanlar zaman içerisinde büro-han halini almıştır.

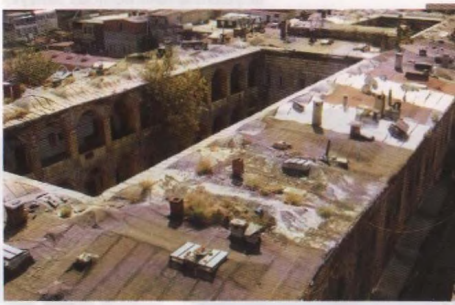
Sanayileşme sürecinin İstanbul üzerindeki en önemli etkisi kentin değişmeye başlayan ticari kimliği ile ilgilidir. İstanbul kuruluşundan beri tüketici olan, bu yüzden de "mide kent" benzetmesine muhatap olmuş bir şehir olup süreç içinde bu ticari niteliğinin üreticilik eksenine girmesine ve Türkiye'deki sanayi üretiminin başlıca merkezi haline gelmesine şahit olmaktayız. 1950 sanayi sayımına göre Türkiye'deki imalat sanayii işyerlerinin yüzde 20'si İstanbul'dayken, bu oran 1970'lerin sonlarına doğru yüzde 46'ya yükselip sanayide yaratılan toplam katma değerin yüzde 33'ünü ise İstanbul tek başına yaratmaya başlamıştır. Sanayideki bu gelişme ticarete de yansımış, İstanbul'un 1950'lere kadar transit ticaret ve ithalatın belirlediği ticari hayatı, ilde üretilen sanayi ürünlerinin yurtiçi ve 1980'ler sonrasında da büyük ölçüde yurtdışı dolaşımı ile ihracat öne geçmeye başlamıştır. Bu durum, kentin binlerce yıllık tarihinde en önemli ekonomik ve ticari yapı değişikliğiydi.[16] Sanayinin gelişmesi gerek dış, gerekse iç ticarette İstanbul'un ihracat ve ithalatında, sanayi ürünlerini ve hammaddelerini ön plana geçirerek alım-satım temelli ticaret örgüsünün hâkim olduğu bir şehir olmaktan öte üretici bir şehir olmasını sağlamıştır. Osmanlı dönemi boyunca çevre illerden sağlanan emtia ile beslenen diğer bir ifadeyle tüketici bir şehir olan İstanbul artık üreterek çevre illeri hatta ülke ekonomisini ayakta tutan bir ekonomik merkez haline gelmiştir. İstanbul'da dönem içinde yaşanan bu ticari yapı değişikliği özellikle Hanlar Bölgesi'ni çok fazla etkilemiştir.

HANLAR BÖLGESİ — BALIKPAZARI

1910 yılı İstanbul'una baktığımızda Hanlar Bölgesi'nin Uzunçarşı ve Kapalıçarşı çevresinde "seyrek perakendecilik"in, Balıkpazarı civarında da balık, meyve, sebze gibi "çürüyebilir emtia" türünden ürünlerin toptan ve perakende ticaretinin yoğun olduğu görülmektedir. Kapalıçarşı bölgesinde sandık üreticisi, kuyumculuk, tekstil, mobilya, mefruşat ve bakırcılık gibi seyrek perakende ticarete uygun ekonomik etkinlikler görülmektedir. Bu sektörlerin ortaya çıkardığı ürünlerin çürümesi gibi bir sorun olmayıp burada satılan ürün profilinin çeyiz eşyası şeklinde algılanabilecek türden olması ile satılan eşyanın niteliği ve bu ürünlerin talep özelliği dolayısıyla bölgedeki ticari faaliyeti seyrek perakende ticaret olarak tanımlamak mümkündür. Balıkpa-

zarı cinsinde ise hasır, yemiş, balık, yağ, yumurta, sarımsak, sebze ve meyve gibi deniz ulaşımına bağımlı ve dönemin teknolojik imkânları dolayısıyla uzun süreli muhafaza edilmesi mümkün olmayan malların perakende ticareti söz konusudur. Birbirinin zıt kutuplarında yer alan bu iki faaliyet türünden ödeme gücü yüksek, deniz ulaşımına daha az bağımlı olan seyrek perakendecilerin Kapalıçarşı gibi daha merkezi kesimlerde; "çürüyebilir emtia perakendeciliği"nin ise deniz ulaşımına daha fazla bağımlı olması sebebiyle Balıkpazarı gibi sahil kısımlarında konumlandığını görmekteyiz. Sirkeci ve Babıâli kesiminde ise ticari faaliyetlerin yanında idari hizmetler, matbaa ve kırtasiyecilik yaygındır. En genel ifadeyle Tarihi Yarımada'nın erişebilirliğe bağımlı seyrek ve gündelik perakende ticaretin, Beyoğlu yakasının ise uluslararası ticaret, bankacılık ve finansman, liman ve limana bağlı etkinlikler ile seçkin yönelimli ticari etkinlikler ve üretici hizmetlerin yoğunluğu ile göze çarptığı görülmektedir. Seyrek perakende ve çürüyebilir emtia ticareti şeklinde tanımlanan faaliyetlerin Beyoğlu yakasında değil de Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi'nde bulunmasının en önemli sebebi dönemin nüfus aritmetiği ile ilişkilidir. 1910 yılında İstanbul nüfusunun yüzde 80'i Tarihi Yarımada'da, yüzde 10'u Beyoğlu yakasında ve diğer yüzde 10'luk miktarı da Adalar, Yeşilköy, Bakırköy gibi yarımada perifesinde ikamet etmekteydi.[17] Seyrek ve gündelik (çürüyebilir emtia) perakende ticaret için önemli olan unsurun müşteri sirkülasyonu olması sebebiyle 1910 yılı İstanbul'unda özellikle Hanlar Bölgesi'nin bu nüfus avantajı dolayısıyla bu tür ticari faaliyetlerin üssü olarak konumlandığı görülmektedir.

Beyoğlu yakasında 1910 yılı itibariyle yoğun miktarda gördüğümüz üretici unsurları sonraki dönemlerde 1920'li yıllara doğru Hanlar Bölgesi'nin önemli bir bölümünde de görmeye başlamamızın temel sebebi 1911 yılında şehirde kullanılmaya başlanan elektrik enerjisinin sınai üretim unsurunu tetiklemesi ile ilgili olup bu durum Hanlar Bölgesi'ndeki üretici karakterin önemli bir miktarda artmasını sağlamıştır. Eminönü yakası 1911'de elektriğin gelmesi ile önemini artırmış, özellikle 1911–1922 yılları arasındaki süreç Tarihi Yarımada'nın ekonomik kalbi olan Hanlar Bölgesi'ndeki ticari yapının büyük çaplı dönüşümüne sahne olmuştur. Bu dönüşüm süreci hem iktisadi faaliyetlerin niteliğini hem de han mimarisini değiştirmiştir. Eski iç avlulu han mimarisinden Beyoğlu yakasında örnekleri görülen iş hanı mimarisine geçilerek Sirkeci'ye çıkan caddelerin etrafında, İstasyon ile Eminönü arasındaki eski Hamidiye Caddesi ve Reşadiye Caddesi üzerinde Galata'daki hanlara benzeyen imar faaliyetleri olmaya başlamıştır. Üretimin olmadığı yerlerde genellikle komisyonculuk (tüccarlık) örneğinde olduğu gibi alım-satım temelli ticari faaliyet biçimi her zaman ağırlığını hissettirmiş olup Hanlar Bölgesi de yüzyıllarca böyle bir ticari yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Fakat zaman içinde elektrik gibi yeni bir enerji kaynağı ile buna mukabil elektrikli tramvay ve telefonun bölgede kullanılmaya başlanması komisyoncular kenti olarak bilinen şehrin geleneksel iktisadi merkezinin çok farklı bir ticari kimliğe bürünmesine neden olmuştur.[18] Bu üç yenilik içinde elektriğin kullanılması sınai faaliyetlerin artmasını, elektrikli tramvayın işlemeye başlaması ise ulaşım ihtiyacını karşılayarak üretim faaliyetlerinin daha hızlı ve seri olmasını sağladığı gibi, canlı bir ticari pazarın oluşması için gerekli olan nüfus sirkülasyonunu mümkün kılmıştır. Telefonun kullanımı da benzer bir şekilde ticari hayatı kolaylaştıran ve hızlandıran etkiler yaptığı gibi, iletişim sorununun büyük ölçüde halledilmesiyle ticari müesseselerin kendi aralarında bütünleşmesi ve ticari ilişkilerin artışı gibi bir canlılık gözlemlenmiştir. Bütün bu gelişmeler dağınık ve kontrolsüz bir iktisadi görünüme sahip olan Hanlar Bölgesi ticari alanının bir tür merkezileşme olgusu çerçevesinde belli binalar içinde toplanmasını ve sektörel bütünleşmesini sağlamış, bu suretle üretim faktörünün etkinlik artışı ile ticari yapıda bir nitelik değişikliği gözlenmiştir. Hanlar Bölgesi'nde özellikle elektriğin kullanımıyla küçük ölçekli sanayi atölyelerinin sayısı artmıştır. Küçük ölçekli imalathanelerin çalışma usulü, düşey parçalanma, yani tamamlayıcılık ilişkisi bağlamında oluştuğundan, üretim faaliyetinin değişik aşamalarını gerçekleştiren imalathanelerin, üretimin devamı için bir arada olmasını gerektirmektedir. Bu ihtiyaç imalathane yapılarının sektörel yakınlık ve tamamlayıcılık çerçevesinde yakın mahallerde toplanmalarını da zorunlu kılmıştır.

Büyük Yeni Han.

ELEKTRİĞİN KULLANIMA GİRMESİ

Hanlar Bölgesi dahilindeki ekonomik faaliyetlerin dönüşümü bağlamında ileri sürülebilecek en önemli gelişmenin elektriğin kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Elektriğin gelmesi İstanbul için bir kırılma noktası olmuş, şehirdeki sanayileşme eğiliminin derinleşmesi ve süreklilik kazanmaya başladığı gözlemlenmiştir.

Hanlar Bölgesi İstanbul'un bir parçası olmasına rağmen bu bölgedeki ticari yapının dönüşümü şehrin genel yapısına göre birtakım dinamikleri hasebiyle farklılıklar ihtiva etmektedir. Öncelikle Hanlar Bölgesi'ndeki üretim faaliyetleri hep küçük üreticilik şeklinde olagelmiştir. Bölgenin büyük çaplı üretime müsait bir yer olmaması fabrika türü yapılanmaların 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında Haliç ve çevresi, 1930'lu yıllarda başlayan Cumhuriyet yıllarında sanayileşme sürecinde ise Tarihi Yarımada perifesinde konumlanma-

sına neden olmuştur. Türk iktisadi hayatında Hanlar Bölgesi her zaman fabrikasyon üretim organizasyonu için sermaye birikiminin, mesleki tecrübenin ve sektörel deneyimin sağlandığı önemli bir ticari alan olmuş fakat hiçbir zaman için büyük çaplı üretimin mekânı olmamıştır. Bölge büyük yatırımcının, hem maddi yeterlilik hem de ticari deneyim açısından palazlanmasını sağlayan bir alan işlevini görmüş olmakla beraber sanayileşme döneminde ortaya çıkan küçük üreticinin varlığını devam ettirme sorunsalı içinde de benzer bir işlev üstlenmiş, günümüze değin Hanlar Bölgesi küçük sanayicinin sınırlı yaşam alanlarından birisi olmuştur.

Büyük Valide Han.

KÜÇÜK ÜRETİM

İstanbul ekonomisi I. Dünya Savaşı ile ciddi bir sarsıntıya uğramış ve ülkenin gerçek ekonomik aktörleri olan azınlıkların büyük oranda ülke dışına göç etmesi ile mühim bir daralma yaşamıştır. Hanlar Bölgesi de savaş sonrası sönükleşen İstanbul ekonomisinden nasibini almıştır. Sanayi faaliyetleri bağlamında ancak 1930'lu yıllarda bölgede bavulculuk, tekstil ve dokuma gibi alanlarda küçük imalat faaliyetleri canlanmaya başlamıştır.[19] 1930'lu yılların korumacı-devletçi ekonomi modelinin yerli üretimi sübvanse etmek amacıyla çıkardığı dış ticaret kotaları sayesinde tekrar dirilmeye başlayan küçük sanayi,1950'lerde ciddi anlamda büyümüş, 1970'li yıllarda da süren küçük sanayinin büyüme trendi 1980'lerde zirve yapmıştır. Fakat bölge sanayisi geçmişten günümüze hep küçük ölçekli sanayi özelliği taşıdığı için küçük sanayiciliğin nicel artışı hiçbir zaman Hanlar Bölgesi'ndeki üretici unsurlar bağlamında çok önemli bir ölçek artışını sağlayamamıştır. Sadece mevcut küçük üreticinin üretim araçlarını değiştirip modernize olması ile birim dükkânda çıkan artı değerin artması şeklinde mekânsal genişlemenin olmadığı sadece verimlilik boyutunda bir üretim miktarı artışı gözlenmiştir.

İmalat sanayiindeki istihdamın sektörel dağılımına 1927–1950 dönemi içinde baktığımızda gıda ürünlerinin payındaki azalmayı, tekstilin payındaki artışı ve temel metaller, kâğıt, lastik, kauçuk gibi yeni sektörlerin ortaya çıkışını görmekteyiz. Büyük ölçüde tüketici malı üreten sektörlerin toplam payı 1927'de yüzde 87'den 1950'de yüzde 80'e inerken, ara malları üreten sektörlerin toplam payı yüzde 6'dan yüzde 9'a ve sermaye malı üreten sektörlerin payı da yüzde 4'ten yüzde 7'ye yükselmiştir.[20] Bahsi geçen zaman aralığında Türkiye ve İstanbul'daki ekonomik değişimi betimleyen bu veriler aynı zamanda Hanlar Bölgesi'ndeki ticari dönüşümü de anlatmaktadır. Hanlar Bölgesi'nin ülkedeki sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan iktisadi dönüşümden payını alarak gıda sektörü gibi komisyonculuk özelliği baskın olan ticaret biçiminin yerini tekstil gibi ciddi bir üretim ayağı olan sektörlere bıraktığını 1950'li yıllara uzanan Cumhuriyet dönemi içinde görmekteyiz. Bunun yanı sıra tüketici malı üretiminin gerileyip ara malı üretiminin artması ise bölgedeki üretim faaliyetlerinin derinleştiğinin bir göstergesidir.

Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik etkinliklerin ana damarlarından biri olan üretim ayağının 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye özgü biçimlenmesi hep küçük üreticilik biçiminde olmakla birlikte hammaddeyi başka bölgelerden temin edebilen ve mamul maddeyi de başka bölgelere veya imalat faaliyetinin yer almış olduğu bölgeye satabilen, imalatın "atölye" adı verilen yerlerde toplanmaları ile ortaya çıkan atölye imalatı bu özellikleri itibariyle Hanlar Bölgesi'nde konumlanmış olan küçük imalatçı esnafın yapısını tanımlamaktadır.[21] Aynı şekilde Hanlar Bölgesi'ndeki küçük imalatçılığın muhafaza edilmesinin ülke ekonomisi için faydalı olacağı tartışma götürmez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Fakat bu üretim biçiminin bölgenin geleneksel yapısı ile ne kadar uyumlu olduğuna dair şüpheler vardır. Geçen yüzyıl gibi görece daha yakın bir dönemde ortaya çıkan ve modern zamanlara özgü bir sıçrama olarak tanımlanan sanayileşme gerçeği ile ilintili olan bu üretim biçiminin tam anlamıyla geleneksel ticari yapı içinde değerlendirilemeyeceğine yönelik hâkim anlayış, aslında tarih ve gelenek algısındaki önemli bir yanlışı da göstermektedir. Günümüzdeki yaygın kanaate göre geleneksel ekonomik yapı denildiğinde tarihsel sürecin çok daha eski yıllarına ait ilk uygulamalar ve mümkün olduğunca modern yaşamın izlerini taşımayan örnekler anlatılmak

istenir. Tam burada geleneksellik kavramı üzerine yeni bir tanımlama yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Hâkim gelenek algısının dışına çıkarak geleneksel olanın geçmişe ait olan ve alışılagelmiş uygulamalar olduğu gerçeğini de gelenek tanımına ekleyerek hangi zaman dilimine ait olursa olsun, tarihsel süreci uzak veya yakın bir yerinden yakalayan alışılagelmiş tüm yapıların, geleneksel olarak görülmesi gerektiğini kabul etmeliyiz. İşte buradan hareketle Hanlar Bölgesi'ndeki mevcut üretim yapısının sektörel ayrım yapılmaksızın geleneksel olduğu çıkarımına varmak mümkündür. Bu üretim yapısının geleceğe taşınması Hanlar Bölgesi özelinde İstanbul'un geleneksel iktisadi kimliğini muhafaza etme sorumluluğu şeklinde algılanmalıdır.

İŞGÜCÜ

Hanlar Bölgesi'nin günümüzdeki iktisadi görünümünü tespit edebilmek için 1990 ve 2000 yılları arasında Eminönü ilçesindeki işgücünün sektörel çeşitliliğine baktığımızda Eminönü ilçesinde işgücünün en çok "toptan-perakende ticaret, lokanta ve oteller" alanında yoğunlaştığını görüyoruz.[22] 2000 yılı itibariyle, erkek ve kadın işgücünün en fazla bulunduğu iktisadi faaliyet alanı ülke genelinde "ziraat, avcılık ve balıkçılık" iken, İstanbul genelinde "imalat sanayii"dir. İşgücü çoğunluğunun "toptan-perakende ticaret, lokanta ve otellerde" bulunduğu tek ilçe ise yüzde 38,9'luk payla Eminönü'dür.[23]

İşgücünün meslekler itibariyle dağılımında, Eminönü ilçesi Türkiye geneline göre daha nitelikli bir yapı arz ederken, İstanbul ile nispeten benzer özellikler göstermektedir. Nitekim "ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler", "idari personel ve benzeri çalışanlar", "ticaret ve satış personeli" ve "hizmet işlerinde çalışanlar"la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul ve Eminönü ilçesinde oldukça yakın iken, Türkiye genelindeki oranların üzerindedir. Ancak, "ticaret ve satış personeli" ile "hizmet işlerinde çalışanlar"la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul geneline göre Eminönü ilçesinde biraz daha yüksektir. İşgücünün sektörler itibariyle dağılımında Türkiye geneli ile İstanbul ve Eminönü'nün oldukça farklı bir yapıya sahip olduklarını görmekteyiz. İşgücünün sektörler itibariyle dağılımı Türkiye genelinde gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini gösterirken, İstanbul ve özellikle Eminönü'nün yapısı sanayileşmiş ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır. Türkiye genelindeki istihdamda tarımın payı İstanbul geneli ve Eminönü'nden daha yüksek iken, sanayi ve hizmetlerin payı ise daha düşüktür. Ayrıca, İstanbul'un sanayi sektörü bakımından, Eminönü'nün ise hizmetler sektörü itibariyle daha fazla paylara sahip oldukları görülmektedir. Diğer yandan, son yıllarda İstanbul ve Eminönü ilçesinde sanayinin payı azalırken, hizmetler sektörünün payı artmaktadır.[24]

DİPNOTLAR

1 Gönül Çantay, "Hanlar Maddesi" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 549.

2 Suhule Can,"İstanbul Yarımadası Tarihi Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozuları Dokunun Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri", M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995,s. 40.

3 Edisyon,"Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent" İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı Yay. İstanbul 2003, s.16

4 Tabiatiyle limanların coğrafi mevkileri ve bu mevkilerle ilgili özellikleri, deniz ve göl kenarında bulunmayan ticaret şehirlerinden çok daha değişiktir. Ticaret merkezleri olarak limanların kurulmasında, her şeyden önce gemilerin yanaşmasına ve liman dahilinde kolay hareketmesine elverişli yerlerseçilmiştir, İyi bir liman, denizden gelen rüzgârlara ve kuvveth dalgalara karşı muhafaza edilmiş mevkide bulunmalıdır. İstanbul'un iç limanı vazifesini gören Haliç iyi bir mevkiidedir. Süha Göney, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, c.1, İstanbul 1995, s.177.

5 Suhule Can, a.g.e., s. 13.

6 Köprünün Haliç tarafı olarak bilinen bölgeler içinde büyük hanların adedi 683 kadardır. Bu sayı, "İstanbul Hanları" adres kitabı adlı 1954 yılında İstanbul Ticaret Odası, Sergiler ve Turizm Şubesi Şefi Melih Artel tarafından basılmış bir cep kitabından çıkartılmıştır. Melih Artel, İstanbul Hanları Adres Kitabı, Ege Matbaası, İstanbul 1954, s.137.

7 Han kelimesi özellikle İstanbul, Anadolu ve Kuzey Suriye'de kullanılmıştır; Filistin ve Mısır'da wukala (Fransızca okelle) kelimesi daha sık olarak kullanılmaktadır. Robert Mantran,17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Türk Tarih Kurumu, c. 2, Ankara 1990, s. 63.

8 Ceyhan Güran, "Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1976, s. 2.

9 A.g.e.,s.76.

10 A.g.e.,s.77.

11 A.g.e.,s 78-79.

12 Suhule Can,a.g.e.,s. 41.

13 A.g.e.,s. 42.

14 Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 7.

15 Tanju Sarı, a.g.e.,s.102; Yapım yılı kesin olarak saptenan en erken tarihli Geçiş Hanı Eminönü'ndeki Büyük Ticaret Han'dır (1840). Diğer örnekler yine Eminönü'ndeki Giritli Mustafa Paşa Han (19. yüzyıl ortaları), Caferiye Han (1888), Yusufyan Han (19. yüzyıl ortaları); Galata bölgesinde Büyük Balıklı Han (1875), Küçük Balıklı Han (1875), Zincirli Han (19. yüzyıl ortaları),Ticaret Han (1881). Kuyumcular Han (1880–89 arası) ve Gül Kamondo Han'dır (19. yüzyıl ortaları). Daha geniş bilgi için bkz. Nursel Gülenaz, İstanbul'da 19. yüzyıl Ticaret Hanları, İstanbul Dergisi, Nisan 2000, sayı 23.

16 Edisyon,"Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent" İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı Yay, İstanbul 2003, s.16

17 Murat Güvenç, İstanbul 1910 -Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yay. Mart 2007, Sayı59, s.29.

18 Bu sürecin sonunda 1922 yılı itibariyle Hanlar Bölgesi'nin geniş bir kesiminde ayakkabı sanayii, basım-yayım, metal eşya sanayii, dokuma sanayii, tamir hizmetleri, kâğıt sanayii ve ağaç ürünleri sanayisi ile ilgili küçük çaplı üretim faaliyetlerinin olduğu ve bölgede bu tür üreti ci sektörlerin ortaya çıkmasının elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olduğu çok açıktır. Bu bilgiler Prof. Dr.,MuratGüvençile 3 Mart 2007 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

19 Bu bilgiler Prof. Dr. Murat Güvenç ile 3 Mart 2007 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

20 Türkiye de İmalat sanayiinin yapısında 1923–1950 döneminde görülen önemli değişikliklerin başında, büyük işletmelerin çoğalması, üretimin çeşitlenmesi ve bu sanayinin İstanbul ve İzmir çevresindeki birikiminin daha da belirginleşmesi gelir. Bu zaman dilimi içinde imalat sanayiindeki toplam istihdam,1927'de 389.000 kişiden, yüzde 63'lük bir artışla 1950'de 635.000 kişiye çıkmıştır. Büyük işletmelerdeki istihdamın artış oranı daha da büyüktür. En az 10 kişi ya da 10 beygir'lik itici güçkullanan işyerlerinde çalışanların sayısı, yüzde 97'lik b ırartışla,1927'de 87.000'den 1950'de 171.000'e; sadece aile emeği kullanan işyerlerinin imalat sanayiinin toplam istihdam hacmi içindeki payı da1938'de yüzde 40'a ve 1950'de yüzde 37'ye gerilemiştir. Aile dışından işgücü kullanan ve çalışan sayısı 10'dan az olan işyerleri ise, 1950'de imalat sanayiindeki istihdamın yüzde 36'sını oluşturuyordu. El aletleri ve küçük tezgâhlarla çalışan zanaatkârlar ve çıraklarını, istihdam açısından 1950'de Türk sanayisi içinde hâlâ büyük bir öneme sahip olması şunu açıklıkla göstermektedir ki Hanlar Bölgesi'nde de genellikle aile emeği kullanan veio kişiden daha az çalışanın olduğu işletmeler yanı geleneksel küçük imalatçı 1950'ye kadar varlığını devam ettirmiştir. Bkz. Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadı Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 281.

21 Erol Tümertekin, İktisadi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. İstanbul 1972, s.135.

22 Sedat Murat, Halis Yunus Ersöz, Sefer Şeiter,*"Eminönü'nün Sosyo-Ekonomik Yapısı" Eminönü Belediyesi,Yay. İstanbul 2006*, s. 34.

23 A.g.e.,s.98.

24 A.g.e.,s.102.108.

KASTAMONU VALİSİ REŞİD (PAŞA) BEY, ERMENİLERİ KORUDU MU?

FUAT DÜNDAR

Osmanlı dokümanlarında Kastamonu Valisi Reşid Bey'in tehcire ilişkin tavrı konusunda bazı ipuçları elde etmek mümkün. Elimizde Reşid Bey'in tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialarla çelişen, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgraf var. Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu'nun 30 Ağustos tarihli telgrafına "cevaben" 1 Eylül 1915 tarihli şifrede "Vilâyet dâhilindeki Ermeniler kalacakdır" emri gelir. Bunun cevabi bir telgraf olduğu düşünüldüğünde Kastamonu Valiliği'nin, İstanbul'dan Kastamonu'daki Ermenilerin tehcirini istediği anlaşılıyor.

Taner Akçam, 1999'da yayımlanan *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu* kitabında Kastamonu Valisi Reşid (Paşa) Bey'in, Ermenileri imha "emrine direnip", "ben elimi kana boyamam" diyerek karşı çıktığını ve bu nedenle İstanbul tarafından görevden alındığını belirtmişti. Yerine de "Ankara'daki işini bitiren İkatliam demek istiyor, Fdl Atıf" Bey'in atandığını eklemişti.[1] Akçam bu saptamayı o günden beri, yazdığı tüm kitaplarda kelimesi kelimesine aynı şekilde kullanagelmiştir.[2] Ayrıca bu iddia, o günden beri diğer birçok araştırmacı tarafından hiç yargılanmadan, sorgulanmadan kullanılmış ve Kastamonu valisinin kurtarıcı olduğu yönünde neredeyse bir akademik mutabakat sağlanmıştı. Bu çalışmalardan biri de Ayhan Aktar tarafından kaleme alınan, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*,[3] kitabı olup, kitabın merkezin emrine direnen Osmanlı bürokratlarının incelendiği bölümde, Akçam'a atıf yapılarak "Kastamonu Valisi Reşid Bey emre direnenler arasında yer alır" demişti.[4] Ama asıl önemlisi Aktar, kitabını "tehcir kararına farklı şekilde direnen" vali ve mutassarıflara adarken bunlardan birisi olarak da Kastamonu valisini zikretmişti. Bununla da kalmamış, bir röportajda Ermenileri koruduğu için valinin heykelinin dikilmesini dahi istemişti.[5]

Oysa Kastamonu Valisi Reşid Bey'in, katliamı bilmem ama Ermeni tehcirini önlediği ve bu yüzden görevinden alındığı çok kuşkulu görünüyor. Aksine, Reşid Paşa'nın valiliğinin son günlerinde Kastamonu'dan tehcir yapılmasını istediği, cezalandırılmadığı, aksine ödüllendirildiği bile söylenebilir.

HAYATI: KASTAMONU VALİSİ MEHMET REŞİD BEY

Mektübizâde Mehmed Reşid Bey (1868-1924), Mahkeme-i Temyiz üyelerinden Kazasker İzzet Molla'nın oğlu olup Şam doğumludur. İstanbul'da Nüruosmaniye İbtidâi Mektebi, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi ve Mülkiye İdâdisi'nde okumuş, ardından Mülkiye'nin yüksek kısmından 1888 yılı Ekim'inde mezun olmuştur. 1890 yılı Ocak ayında Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi'nde memur olarak işe başlamıştır. 1891 yılında Serez İdâdisi'ne müdür, daha sonra Trabzon'a maârif müdürü, 1896'da Selânik İdâdisi'ne müdür olarak atanmıştır. Ardından mutassarıf ve valilik görevlerinde bulunmuştur; 1906'da Serez Mutasarrıflığı, 1910'da Edirne, 1911'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid, 1912'de Manastır, 1913'te Ankara valiliklerinde bulunmuştur. Serez Mutasarrıflığı yaparken 1908 Devrimi'nde aktif yer alır ve İttihatçıların kamuoyunda tanınan figürlerinden biri olduğu bile söylenebilir. Mustafa Eski'ye göre; Kastamonu valiliğine 10 Haziran 1913'te atanan Reşid Bey, 13 Eylül 1915'e kadar bu görevde bulunmuştur.[6]

KASTAMONU VALİSİ TEHCİRİ ÖNLEDİ Mİ?

Katliamlarla ilgili Kastamonu Valisi Reşid Bey'in neler yaptığını takip etmek mümkün değil, ancak Osmanlı dokümanlarından tehcire ilişkin tavrını anlamak bir nebze de olsa mümkün. Elimizde Reşid Bey'in tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialara gölge düşürecek bilgi içeren, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgraf var. Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu'nun 30 Ağustos tarihli telgrafına cevaben yazılan 1 Eylül 1915 tarihli şifrede -yani Kastamonu Valisi Reşid Bey'in şehri terk edişinden 12 gün önce- "Vilâyet dâhilindeki Ermeniler kalacakdır"[7] emri verilir. Aslında bu, cevabi telgraftır. Ve büyük ihtimalle Kastamonu Valiliği, İstanbul'dan Kastamonu'da tehcir

(devamı ya da başlanılmasını) istediği anlaşılıyor. Yani, katliamı ve tehciri önlediği ileri sürülen Reşid Bey'in görev süresi sırasında Kastamonu Valiliği'nin İstanbul'dan tehciri istediği ve İstanbul'un da bu talebe hayır yanıtı verdiği anlaşılmaktadır.

Üstelik İstanbul 23 Ekim 1915'e dek Kastamonu'ya gönderdiği üç telgrafta da, tehciri engelleyen emirler gönderir.[8] Murat Bardakçı tarafından yayınlanan *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi* kitabında yer alan "Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı" (sf.109) tablosuna göre 9.052 Kastamonu Ermeni'sinden geriye vilayet sınırları dâhilinde 3.437 Ermeni'nin kaldığını biliyoruz. Ama Kastamonu'dan kitlesel tehcirlerin hangi tarihlerde olduğuna dair elimde kesin bir bilgi yok. Bu tarihin aydınlatılması gerekmektedir. Ama tehcirleri sadece Atıf Bey'in göreve atanışına bağlamanın yanlış olduğunu gösteren emareler vardır. Mesela, Kastamonu'dan tehcirin Ekim ayı başlarında, Atıf Bey göreve başladıktan bir hafta sonra olduğunu ileri süren Raymond Kévorkian, bunu Atıf Bey ile bağlantılandırmaktadır. Oysa Atıf Bey'in göreve başlangıç tarihi 18 Ekim 1915'tir.[9] Üstelik İstanbul, Kastamonu vilayetinin de dâhil olduğu birçok vilayete çektiği 21 Şubat 1916 tarihli telgrafta; kitlesel tehcirlerin durdurulması yönündeki kararın yanlış anlaşılarak "muzır" kişilerin tehcirinin de durdurulduğunun anlaşıldığı belirtilerek, ilgili vali ve mutassarıflar uyarılıyordu (bkz. DH.ŞFR. 61. 72). Ermenilerin tehciri ve katliamı için Kastamonu'ya merkez tarafından atandığı iddia edilen Atıf Bey, neden merkezden bu uyarıyı alsın idi? Neden Ermenilere yönelik tedbirlerde esnek davransın idi?

REŞİD BEY GÖREVDEN ALINDI MI?

Şimdi gelelim Kastamonu Valisi Reşid Bey'in Ermenileri katliamdan ve tehcirden koruduğu için görevden alındığı meselesine. Burada da bir yanlışlık yapıldığını düşünüyorum. Görevden alındığı iddia edilen valinin, İttihatçılar tarafından memuriyetten atılması ya da en hafif ceza olarak mevkiinin düşürülmesi gerekmez miydi? Ancak, görülen o ki, Reşid Bey'in mevkiinin düşürülmesi bir yana, yükseltilmiştir. Hemen birkaç ay sonraki ara seçimlerde (1916) mebus seçilerek, İstanbul'a yerleşecektir. Üstelik mebus seçildiği yer de çok manidardır. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ve cemiyet politikalarıyla ihtilafa düştüğü iddia edilen Reşid Bey, İTC için çok manidar bir yerden mebus seçtirilecektir; Ergani Madeni'nden. Bu seçim bölgesi, İttihatçıların önde geleni, en çok saygı ve hürmet gören Merkez Komite üyesi olan Ziya Gökalp'in mebus seçildiği (1912) yerdir. Bu bir cezalandırma mı yoksa onurlandırma mıdır?

Diğer yandan Reşid Bey'in cemiyetle ihtilafa düştüğü iddia edilir. Oysa kendi anılarından bunun tersini okuyabiliyoruz. Reşid Bey, cemiyet ile değil, hükümet ile sorunları olduğunu belirtip Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı sıfatıyla kendisini azlettiğini ama "cemiyet lideri sıfatıyla hatırı[n]ı okşamalk[ı]" için " Ergani sancağından mebus çıkarttığını ve "yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de âza seçtirdiğini belirtir. Özetle, Reşid Bey'in İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ve onun önde gelenleri ile hiçbir şekilde ihtilafa düştüğü doğru değildir.[10]

PEKİ, BUNUN KAYNAĞI NE?

Kastamonu Valisi Reşid Bey'in tehcir ve katliamı önlediğine ve bu yüzden görevden alındığına dair bilginin temel kaynağı, anlaşılan örfi idare zabıtları ve özellikle Kâtibi Mesuller Davası'nın karar suretidir. Akçam, 1999 tarihinden beri, hemen hemen tüm çalışmalarının temel kaynağı olarak Divan-ı Harb-i Örfi kararlarını kullanır. Kendisi, bu mahkemelerle ilgili birkaç uzmandan biri sayılabilir, sayılmalıdır. Üstelik kendisi Dadrian ile birlikte saklanmamış, yok edilmemiş mahkeme ile ilgili çoğunluğu gazete haberleri olmak üzere, malzemeyi bir kitap halinde yayımlamıştır.[11] Şimdi bu kitaptan iki alıntı yapacağım:

"6. Muhakeme'de (14 Mayıs 1335) yargılanan, Reşid Bey'in samimi arkadaşı olan Midhat Şükrü Bey, parti sekreterinin haberiyle değil "aksine... hasta olduğu için" Kastamonu Valiliği'nden alındığını belirtmiştir." (bkz. Akçam-Dadrian, sf.404).

"Ardından Atıf Bey (Reşid Bey'in yerine vekil olan Atıf değildir) ise Reşid Bey'in yaşlı valilerin değiştirilmesi gerektiği yönündeki kanuna uygun olarak Kastamonu Valiliği'nden alındığını ve "sonra da mebus yapıldı"ğını belirtmiştir," (bkz. Akçam-Dadrian, sf.419).

***

Özetle, Reşid Bey hakkında ileri sürülen 'kahraman' iddialarının yeniden gözden geçirilmesi, bu makalede dile getirilen şüphelerin üzerine gidilerek gerçekliğin ortaya çıkarılması elzemdir.

DİPNOTLAR

1 Sf. 270, 275. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na* (1999, Ankara, İmge yay.) kitabındaki söz konusu satırlar şöyledir: "Vali Reşit, 'ben elimi kana boyamam' dediği için görevden alınmıştır ... Bu göreve Ankara'daki işinibitiren Atıf atanacaktır. (sf. 270) ... Kastamonu Valisi Reşit Bey, emre direnenler arasında yer almıştır" (sf.275).

2 *From Empire to Turkish Republic*, (2004), sf. 171-173, *Shamefull Act* (2006), sf. 164; *Ermeni Meseleai Halloluruyor*, (2008), sf.161; *1915 Yazıları*, 2010, sf. 206-7. Benzer ifadeleri Akçam gazete makalelerinde de kullanmıştır, bkz. "Tarih üzerine konuşmak", Radikal, 18 Mayıs 2004 http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=116741) .

3 İstanbul., İletişim, 2006, söz konusu makale "Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1918 ".

4 Aktar, s. 91. Alıntı yapılan kaynak: Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara: İmge Yayınları, 1999, s. 275.

5 Ayhan Aktar: « Heykelini dikerdim », 15 Şubat 2006, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178732.

6 Bkz. Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Kastamonu Valiliği yay., Ankara 2000.

7 DH.ŞFR, 55.349.1/9/1915.

8 DH.ŞFR 57.82.23/10/1915. Aynı içerikteki şifre 28 Eylül 1915'te de gönderilmişti, bkz. DH.ŞFR 56.226. DH.ŞFR, 56/208, 28/9/1915.

9 Kévorkian, Raymond, *Le génocide des Arméniens*, Paris: O. Jacob, 2006. bkz. Kastamonu bölümüne.

10 Reşit Paşa, *Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları*, haz. Cevdet R. Yularkıran, Siskav, 2002.

11 *Tehcir ve Taktil. Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

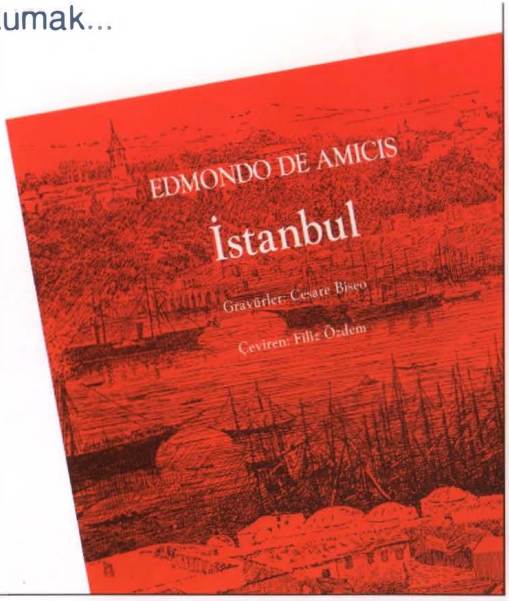
SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS

Yapı Kredi Yayınları'ndan

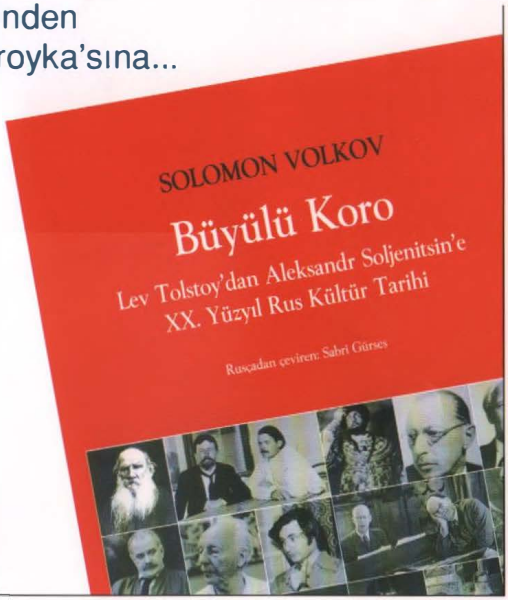
Bir şehrin ruhunu okumak...

Ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis'in *İstanbul*'u, ilk kez İtalyanca aslından yapılan eksiksiz çevirisiyle ve bütün gravürleriyle YKY'de... Amicis'in müthiş gözlem gücüyle ruhunu okumaya çalıştığı İstanbul, insanları, alışkanlıkları, iskeleleri, kuşları, camileri, sokak araları, çeşmeleri ve meydanlarıyla bu ölümsüz eserde...

Çeviren: Filiz Özdem
Gravürler: Cesare Biseo
348 sayfa, 28 TL

Çar II. Nikolay rejiminden Gorbaçov'un perestroyka'sına...

Solomon Volkov, *Büyülü Koro* ile XX. yüzyıl Rus kültür tarihinin büyük geçit törenine büyülü bir çağrı yapıyor; Tolstoy'dan Gorki'ye, Soljenitsin'den Chagall, Kandinski, Stravinski ve Balanchine'e uzanan Rus Kültürü'nü inceliyor: XX. yüzyıl Rusyası'nda kültür ve siyasetin karmaşık ve muazzam biçimde sarmal bir yapı gösterdiğini gözler önüne seriyor.

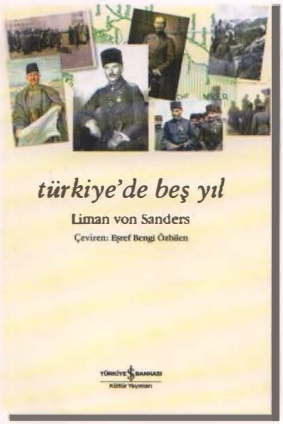
Çeviren: Sabri Gürses
328 sayfa, 27 TL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL:** 212 252 47 00 / 502
• **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr • http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

İş Bankası Kültür Yayınları'nda anı...

Türkiye'de Beş Yıl

Liman von Sanders / Çeviren: Eşref Bengi Özbilen
492 Sayfa/ 18 TL

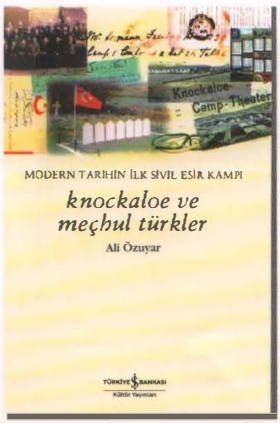
Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum

İbrahim Sorguç
320 Sayfa/ 14 TL

Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları (1885-1887)

Samuel Sullivan Cox / Çeviren: Gül Çağalı Güven
788 Sayfa/ 26 TL

Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı Knockaloe ve Meçhul Türkler

Ali Özuyar
192 Sayfa/ 10 TL

Afganistan'da Bir Jöntürk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna

Mehmet Fazlı / Çeviren: Kenan Karabulut
112 Sayfa/ 7 TL

Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915)

Ali Rıza Eti
176 Sayfa/ 10 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları